

roku 572, avšak již roku 584 bylo pro Byzanc trvale ztraceno. Ostatek území uchvátili takřka bez boje za vlády Herakleiovy. Císař Maurikios, talentovaný politik i vojevůdce, učinil energická opatření v zájmu udržení území, která zůstala Byzanci z oblastí znovu dobytých Justiniánem v západní části někdejšího římského impéria. V Itálii vytvořil Maurikios exarchát ravennský, do něhož byla zahrnuta Ravenna s okolím, územní pruh spojující tuto oblast s vévodstvím římským a zbývající země v jižní Itálii se Sicílií. S první zmínkou o ravennském exarchátu se setkáváme v roce 584. O málo později, roku 591, se prameny zmiňují o exarchátu kartaginském, do kterého Maurikios začlenil severoafrickou provincii s hlavním městem Kartágem, dále západní ostrovy (Septem, Ceuta), Sardinii a zbylé území v jižním Španělsku.

Ustavení obou exarchátů znamenalo první průlom do správní a vojenské organizace zavedené Diokleciánem a Konstantinem. Zatímco v rozvinutém a pevně utřídném státním aparátu, který se od jejich doby nezměnil, byla přísně oddělena správa civilní od správy vojenské, v exarchátech soustřeďujících vojensky ohrožené oblasti byla de facto provedena militarizace těchto zemí tím, že v rukou jejich správce a velitele, exarcha, se spojovala moc vojenská s mocí civilní. Tento nový způsob vojenského ovládnutí a správy zemí vystavených stálému nebezpečí nepřátelských útoků byl v politickém zřízení byzantského impéria tehdy ještě ojedinělým jevem. Když se však v 7. století asijské provincie Byzance proměnily na dlouhá léta v bojiště, na kterých se odehrávaly nejprve války s Peršany a potom s Araby, a byzantský stát bojoval s nasazením posledních sil o holou existenci, projevil se, jak uvidíme, tento organizační princip jako jediné účinné řešení složitých problémů, kterým bylo impérium nuceno čelit.

Neméně než vzdálené země exarchátů byly zanedlouho po smrti Justiniánově ohroženy i byzantské provincie v Asii a na Balkáně. Justiniánův synovec a nástupce Justinos II. si vytkl za cíl vnést pořádek do rozvrácených financí říše a obnovit její autoritu vůči druhé tehdejší velmoci na Východě – Persii. Odhodlal se proto zrušit mírovou smlouvu s Peršany, jejímuž uzavření věnovala byzantská vláda za Justiniána mnoho úsilí, a odmítl platit perskému králi nadále tribut. V důsledku toho vzplanula válka, která trvala dvacet let a byla vedena se střídavým štěstím. Oběma válčícím stranám šlo především o trvalé ovládnutí Arménie pro její strategický a obchodně politický význam v oblasti Předního východu. Byzanc, která po odchodu Germánů na západ ztratila možnost získávat pravidelně žoldnéře do své armády, si slibovala, že najde v této zemi proslulé bojovnosti svého lidu nový zdroj vojenských sil.

Velmi složitá byla již v době Justiniánově situace na Balkáně. Vyčerpávající války vedené za vlády tohoto císaře s Germány na západě a s Peršany na východě trvale vázaly byzantská vojska, takže říše byla často bezmocná proti náporu Slovanů, kteří takřka každoročně překračovali dolní Dunaj a podnikali loupežné výpravy na její balkánská území. Postupovali přitom někdy samostatně, jindy spolu s kočovnými bulharskými kmeny z Černomoří, Kutrigury a Utigury. Justinián si teprve ke

konci života uvědomoval význam tohoto nebezpečí a snažil se mu čelit výstavbou několika pásů pevností. První jejich linie byla vybudována na Dunaji, další v soutěskách pohoří Haemu (dnešní Staré Planiny), ochranné fortifikace byly dále postaveny jižně od tohoto horského pásma v Rodopech a posléze v thrácké rovině. Protože však nebyl dostatek vojenských sil, které by odtud mohly bránit byzantské území před vpády útočníků, měly pevnosti vybudované se značným nákladem jen malý význam a v průběhu let pustly.

O tom, jak nebezpečné byly pro Byzanc přepady nepřátelských kmenů ze severu, svědčí nejlépe velký vpád podniknutý společně bulharskými a slovanskými kmeny na Balkán ještě za života Justiniánova, roku 558. Útočníci postupovali trojím proudem, jeden směřoval do Řecka, druhý postupoval k Thráckému Chersonnesu (dnešnímu poloostrovu Gelibolu), zatímco třetí proud se dostal do bezprostřední blízkosti Konstantinopole. Útočníci ohrožovali samo hlavní město říše a plenili jeho okolí.

Téhož roku se objevila na pomezí východní Evropy nová vlna nomádských kmenů, Avaři. Po drtivé porážce, kterou utrpěli od Turků, prchali ze svých středoasijských kočovišť a dospěli až do severní oblasti Kavkazu. Poměrně rychle se zorientovali v mocenských poměrech východní Evropy a vypravili poselstvo k císařskému dvoru do Konstantinopole. Nabídl císaři Justiniánovi své služby a požadovali za ně drahocenné dary, vysoký tribut a výhodnou oblast k obývání. Byzantská vláda nabídku Avarů přijala, protože doufala, že se jí s jejich pomocí podaří oslabit síly černomořských kočovníků a slovanských kmenů ohrožujících ji ze severu.

Avaři si od počátku budovali ve východní Evropě silnou vojenskou moc. Nomádské kmeny měly vždy značné organizační schopnosti. V míru i ve válce bylo třeba řídit přesuny početných stád a velkého množství lidí. Jejich dobytčářské hospodářství bylo zvláště dobře uzpůsobeno k válce, k ustavičné mobilizaci a dalekým pochodům. Na těchto taženích byla zvířata hlavním zdrojem obživy, dopravním prostředkem i tažnou silou. K dozoru nad stády a k jejich nezbytné obsluze byly zvláště vhodné větší kolektivy, které, jak dosvědčuje soudobý autor spisu o vojenství Maurikios, byly zároveň i bojovými jednotkami. Tomuto způsobu života vyhovovaly proto dávné organizační formy rodového a kmenového zřízení. Bohatství se v této společnosti měřilo množstvím stád a moc a vojenská síla byla podmíněna počtem lidí, kteří se spojili k válečným podnikům.

Puzeni těmito zkušenostmi připojili Avaři ke svému nepočetnému kmenovému svazu dohodu i násilím Kutrigury, Utigury a další nomády kočující na stepích severně od Azovského a Černého moře. Zdá se, že od počátku zaujali v jejich bojovém společenství významné postavení bulharští Kutrigurové, kteří se pak podíleli na moci s vládnoucími avarskými kmeny. Další etapou ve vzestupu avarského svazu bylo podrobení východoslovanských Antů sídlících po obou stranách Dněpru a na západ až po Dněstr. Střetnutí s těmito zemědělskými kmeny vyneslo avarskému svazu mnoho kořisti a zajatců.

a jeho zákonodárství bylo docílit, aby všichni poplatníci pravidelně dostali všem svým povinnostem, jež trvale rostly. Byl to začarovaný kruh, který jen soustavně zvyšoval sociální napětí ve společnosti a vyvolával nespokojenost všech společenských vrstev.

Nejkatastrofálnější důsledky měla však epidemie dýmějového moru, který roku 541 vypukl v Etiopii a rychle se rozšířil po celém Východě. Právě probíhající válka mezi Byzancí a Persií značně přispěla k jeho prudkému rozšíření a v létě roku 542 mor dostihl samotnou Konstantinopol. Historik Prokopios, který tam byl právě přítomen, plasticky líčí hrůzy této pohromy. Denně umíralo pět a později až deset tisíc lidí. Jestliže říká, že za tohoto moru počet obyvatelstva Konstantinopole klesl na méně než polovinu, může v tom být určitá rétorická nadsázka; ovšem odhady moderních historiků se vesměs shodují v tom, že populační ztráta činila při nejmenším třetinu. A nešlo jen o samo hlavní město. Tento velký mor zasáhl téměř celé území říše, řada měst zůstala téměř vyliďněna a některá už ani nebyla obnovena. Přitom se tyto epidemie, ať už v lokálním měřítku či na území celé říše, v následujících letech vícekrát opakovaly. Ztráty na lidech i na ekonomickém potenciálu zřejmě byly hrozné, a to právě v období, kdy na ně ambiciózní politika císaře Justiniána kladla nebyvalé nároky.

Když Justinián roku 565 umíral, byla římská říše obnovena téměř ve svých někdejších hranicích a nebylo státu, který by se jí velkolepostí i mocí mohl rovnat. Ale přesto to byla příliš křehká stavba, jejíž vnitřní možnosti byly napnuty a vyčerpány až do krajnosti, nepřipravená čelit vážnějšímu nárazu z vnější. A ten se už zatím chystal ze dvou stran, aby téměř ohrozil samé základy její existence.

Zrod středověké Byzance

Doba krize, proměn a zvrátů

Justiniánovi se podařilo obnovit svrchovanost impéria na všech březích Středozemního moře, které se tak opět stalo mořem římským, *mare Romanum*. Nicméně územní restaurace někdejší římské říše, které císař podřídil všechny zájmy státu i obyvatelstva, nemohla vyvolat nový vzestupný vývoj. Hlavní důvod tkví v tom, že impérium nemělo pevný základ ani v hospodářském a společenském zřízení, ani ve správní a vojenské organizaci. Sociální vztahy, systém státní správy i námezdní vojsko byly dědictvím pozdní antiky a jevíly příznaky postupujícího rozkladu. Tento proces urychlovala a prohlubovala těžká hospodářská krize, které říše, finančně vyčerpaná válkami o obnovu impéria, na sklonku Justiniánovy vlády propadla.

Nespokojenost a neklid obyvatelstva nacházely výraz v prudké reakci proti absolutní moci císaře. Projevovaly se zejména na konci 6. století ve zvýšené aktivitě demů, v jejichž řadách hrály úlohu i lidové složky velkých byzantských měst. Ve srážkách straníků Modrých a Zelených v hippodromu se v Konstantinopoli nejednou vybíjely sociální a náboženské rozpory, které byly živnou půdou vnitřních bojů podlamujících autoritu státu. Za této situace rostl politický význam senátu na úkor císařovy absolutní moci. V chaotické době, která nadcházela a která trvala i v 7. století, si senát udržel značný vliv. Mimo hlavní město byla centrální moc oslabována odstředivými tendencemi velké pozemkové aristokracie. V armádě se všeobecná krize projevovala úpadkem kázně a vzpourami, zaviněnými neschopností vlády zajistit vojsku pravidelné vyplácení žoldu. Ačkoliv Justiniánovi nástupci – Justinos II. (565–578), Tiberios I. Konstantinos (578–582) a zvláště Maurikios (582–602) – měli dostatek energie a státnické i vojenské zkušenosti, byzantská vláda čelila jen s nejvyšším vypětím vnitřnímu rozkladu i náporu nepřátel v Evropě i v Asii.

Vidina obnovy někdejší římské říše se za této situace rychle rozplývala. Itálie, kterou byzantská vojska dobyla zpět od Ostrogótů roku 555, se stala již roku 568 do značné míry kořistí Langobardů, kteří se zmocnili velké části jejího území na severu a odtud rozšířili postupně své panství do středu země, kde ovládli Spoleto s okolím, a na jihu trvale obsadili oblast Beneventa. Také severní Afrika, zaujímající zhruba dnešní Tunisko s centrem v Kartágu, byla stále znepokojována nájezdy berberských kmenů. Velmi slabé bylo postavení Byzance i ve vzdáleném Španělsku. Hlavní město této provincie Cordobu dobyli Visigóti zpět zprvu na kratší dobu

roku 572, avšak již roku 584 bylo pro Byzanc trvale ztraceno. Ostatek území uchvátili takřka bez boje za vlády Herakleiovy. Císař Maurikios, talentovaný politik i vojevůdce, učinil energická opatření v zájmu udržení území, která zůstala Byzanci z oblastí znovu dobytých Justinianem v západní části někdejšího římského impéria. V Itálii vytvořil Maurikios exarchát ravennský, do něhož byla zahrnuta Ravenna s okolím, územní pruh spojující tuto oblast s vévodstvím římským a zbývající země v jižní Itálii se Sicílií. S první zmínkou o ravennském exarchátu se setkáváme v roce 584. O málo později, roku 591, se prameny zmiňují o exarchátu kartaginském, do kterého Maurikios začlenil severoafrickou provincii s hlavním městem Kartágem, dále západní ostrovy (Septem, Ceuta), Sardinii a zbylé území v jižním Španělsku.

Ustavení obou exarchátů znamenalo první průlom do správní a vojenské organizace zavedené Diokleciánem a Konstantinem. Zatímco v rozvinutém a pevně utřídném státním aparátu, který se od jejich doby nezměnil, byla přísně oddělena správa civilní od správy vojenské, v exarchátech soustřeďujících vojensky ohrožené oblasti byla de facto provedena militarizace těchto zemí tím, že v rukou jejich správce a velitele, exarcha, se spojovala moc vojenská s mocí civilní. Tento nový způsob vojenského ovládnutí a správy zemí vystavených stálému nebezpečí nepřátelských útoků byl v politickém zřízení byzantského impéria tehdy ještě ojedinělým jevem. Když se však v 7. století asijské provincie Byzance proměnily na dlouhá léta v bojiště, na kterých se odehrávaly nejprve války s Peršany a potom s Araby, a byzantský stát bojoval s nasazením posledních sil o holou existenci, projevil se, jak uvidíme, tento organizační princip jako jediné účinné řešení složitých problémů, kterým bylo impérium nuceno čelit.

Neméně než vzdálené země exarchátů byly zanedlouho po smrti Justinianově ohroženy i byzantské provincie v Asii a na Balkáně. Justinianův synovec a nástupce Justinos II. si vytkl za cíl vnést pořádek do rozvrácených financí říše a obnovit její autoritu vůči druhé tehdejší velmoci na Východě – Persii. Odhodlal se proto zrušit mírovou smlouvu s Peršany, jejímuž uzavření věnovala byzantská vláda za Justiniana mnoho úsilí, a odmítl platit perskému králi nadále tribut. V důsledku toho vzplanula válka, která trvala dvacet let a byla vedena se střídavým štěstím. Oběma válčícím stranám šlo především o trvalé ovládnutí Arménie pro její strategický a obchodně politický význam v oblasti Předního východu. Byzanc, která po odchodu Germánů na západ ztratila možnost získávat pravidelně žoldněře do své armády, si slibovala, že najde v této zemi proslulé bojovnosti svého lidu nový zdroj vojenských sil.

Velmi složitá byla již v době Justinianově situace na Balkáně. Vyčerpávající války vedené za vlády tohoto císaře s Germány na západě a s Peršany na východě trvale vážaly byzantská vojska, takže říše byla často bezmocná proti náporu Slovanů, kteří takřka každoročně překračovali dolní Dunaj a podnikali loupežné výpravy na její balkánská území. Postupovali přitom někdy samostatně, jindy spolu s kočovnými bulharskými kmeny z Černomoří, Kutrigury a Utigury. Justinian si teprve ke

konci života uvědomoval význam tohoto nebezpečí a snažil se mu čelit výstavbou několika pásů pevností. První jejich linie byla vybudována na Dunaji, další v soutěskách pohoří Haemu (dnešní Staré Planiny), ochranné fortifikace byly dále postaveny jižně od tohoto horského pásma v Rodopech a posléze v thrácké rovině. Protože však nebyl dostatek vojenských sil, které by odtud mohly bránit byzantské území před vpády útočníků, měly pevnosti vybudované se značným nákladem jen malý význam a v průběhu let pustly.

O tom, jak nebezpečné byly pro Byzanc přepady nepřátelských kmenů ze severu, svědčí nejlépe velký vpád podniknutý společně bulharskými a slovanskými kmeny na Balkán ještě za života Justinianova, roku 558. Útočníci postupovali trojím proudem, jeden směřoval do Řecka, druhý postupoval k Thráckému Chersonnesu (dnešnímu poloostrovu Gelibolu), zatímco třetí proud se dostal do bezprostřední blízkosti Konstantinopole. Útočníci ohrožovali samo hlavní město říše a plnili jeho okolí.

Téhož roku se objevila na pomezí východní Evropy nová vlna nomádských kmenů, Avari. Po drtivé porážce, kterou utrpěli od Turků, prchali ze svých středoasijských kočovišť a dospěli až do severní oblasti Kavkazu. Poměrně rychle se zorientovali v mocenských poměrech východní Evropy a vypravili poselstvo k císařskému dvoru do Konstantinopole. Nabídl císaři Justinianovi své služby a požadovali za ně drahocenné dary, vysoký tribut a výhodnou oblast k obývání. Byzantská vláda nabídku Avarů přijala, protože doufala, že se jí s jejich pomocí podaří oslabit síly černomořských kočovníků a slovanských kmenů ohrožujících ji ze severu.

Avari si od počátku budovali ve východní Evropě silnou vojenskou moc. Nomádské kmeny měly vždy značné organizační schopnosti. V míru i ve válce bylo třeba řídit přesuny početných stád a velkého množství lidí. Jejich dobytčářské hospodářství bylo zvláště dobře uzpůsobeno k válce, k ustavičné mobilizaci a dalekým pochodům. Na těchto taženích byla zvířata hlavním zdrojem obživy, dopravním prostředkem i tažnou silou. K dozoru nad stády a k jejich nezbytné obsluze byly zvláště vhodné větší kolektivy, které, jak dosvědčuje soudobý autor spisu o vojenství Maurikios, byly zároveň i bojovými jednotkami. Tomuto způsobu života vyhovovaly proto dávné organizační formy rodového a kmenového zřízení. Bohatství se v této společnosti měřilo množstvím stád a moc a vojenská síla byla podmíněna počtem lidí, kteří se spojili k válečným podnikům.

Puzeni těmito zkušenostmi připojili Avari ke svému nepočtenému kmenovému svazu dohodu i násilím Kutrigury, Utigury a další nomády kočující na stepích severně od Azovského a Černého moře. Zdá se, že od počátku zaujali v jejich bojovém společenství významné postavení bulharští Kutrigurové, kteří se pak podíleli na moci s vládnoucími avarskými kmeny. Další etapou ve vzestupu avarského svazu bylo podrobení východoslovanských Antů sídlících po obou stranách Dněpru a na západ až po Dněstr. Střetnutí s těmito zemědělskými kmeny vyneslo avarskému svazu mnoho kořisti a zajatců.

Akcemi podnikanými v oblastech na sever od Černého moře se Avari obohatili a rozmnožili svůj bojový potenciál. Byzanci zároveň prokazovali cenné služby tím, že vázali síly jejich nepřátel v Černomoří; odměnou za to jim plynuly bohaté tributy z Konstantinopole. Přesto však lákalo jejich kořistnický zájem samo byzantské území a hledali proto vhodnou základnu pro své nové výboje. Roku 562 požádali císaře Justiniána, aby jim přikázal k obývání Malou Skythii, tj. dnešní Dobrudžu. Doufali, že v této oblasti ohraničené dolním tokem Dunaje a černomořským břehem by mohli udržovat v porobě Anty a zároveň podnikat nájezdy do balkánských provincií impéria. Byzantská vláda, která tehdy měla ještě dunajskou hranici ve své moci, zesílila oddíly pohraniční stráže odhodlána zabránit Avarům v překročení řeky. Její diplomacii se nadto podařilo vzbudit jejich zájem o výpravu proti vzdálené říši franské. Avari táhli proti Frankům z Černomoří dvakrát, roku 562 a 566, sledující pravděpodobně tok Dněstru, eventuálně dalších řek pramenících na severních svazích Karpat. S franskými vojsky se patrně srazili až na Labi. Při svých dvou málo úspěšných taženích proti Frankům narazili pravděpodobně na horním Dněstru a Bugu na východoslovanské Duleby a Chorvaty a uvedli části těchto velkých kmenů do pohybu. V průběhu migračního postupu ze severu na jih se menší skupiny obou kmenů odštěpily a zůstaly v Čechách, v Pannonii a v alpských zemích, kde jsou dosvědčeny prameny v raném středověku.

Po nezdařených výpravách proti říši Franků se Avari vrátili do stepí v blízkosti podrobených antských kmenů vydaných napospas jejich kořistění a až do Justiniánovy smrti se obohacovali vydatným tributem, jímž si byzantská vláda vykupovala bezpečnost na severní hranici říše.

Po Justiniánově smrti zaujala byzantská vláda k Avarům zcela odlišný postoj. Justinos II. změnil kurs dosavadní byzantské politiky nejen vzhledem k Persii. Ozdravení financí a povznesení autority impéria hodlal uplatňovat i v evropské části říše. Také tam měla být bezpečnost státu nadále zajišťována vlastní vojenskou silou Byzance, nikoli spojeneckými svazky s barbarskými kmeny a jejich neustálým uplácením. Příkře proto odmítl avarské poselstvo, které se dostavilo do Konstantinopole ihned po Justiniánově smrti s žádostí o další uznání spojeneckých vztahů a o vyplácení ročních tributů. Soudobý byzantský historik Menandros vidí v tomto obratu bezprostřední příčinu druhého avarského tažení proti Frankům v roce 566.

Když i tato kořistná výprava posléze ztroskotala a postoj Byzance vůči Avarům se nezměnil, přišla avarskému kaganovi Bajanovi velmi vhod žádost germánského kmene Langobardů, sídlícího od poloviny 6. století v někdejších římských provinciích Pannonii a Noriku, aby jim avarská vojska přitáhla na pomoc ve válce, kterou vedli se svými východními sousedy Gepidy. Za odměnu měli Avari získat obrovskou kořist a celou zemi Gepidů. Nejpritažlivější byla pro ně vyhlídka, že se tímto způsobem zmocní někdejší klíčové byzantské pevnosti Sirmia (dnešní Mitrovica) v západní části Balkánu, kterou v té době ovládali Gepidové. Nežli však přitáhli do oblasti Sirmia, obsadila město byzantská armáda, která pohotově využila konfliktu mezi oběma germánskými kmeny. Langobardům se mezitím podařilo

porazit své soupeře vlastními silami. Avari po svém příchodu podle předchozí dohody zabrali gepidské území zaujímající kraje na východ od středního Dunaje až po výběžky Karpat a zbavili tento vysoce kulturní germánský kmen navždy politické samostatnosti. Langobardi, kteří se patrně zakrátko přesvědčili, co by pro ně znamenalo trvalé sousedství Avarů, odtáhli s oddíly dalších germánských kmenů, které k této výpravě pozvali — včetně skupiny Gepidů — o velikonocích roku 568 do Itálie, kde se postupně zmocnili značné části území dobytého nedávno zpět Justiniánem a založili tam vlastní stát, langobardské království.

Po odchodu Langobardů zabrali avarští kočovníci postupně jejich zemi a podrobili si Slované a zbytky Germánů, kteří sídlili již před jejich příchodem v Karpatské kotlině. Při postupu podél středního Dunaje přišli patrně již tehdy — na úseku táhnoucím se od ohbí řeky u města Vác na západ směrem k Vídní — do kontaktu s našimi dávnými předky, slovanskými kmeny obývajícími jižní Slovensko a jižní Moravu. Soudobý syrský autor Jan Efeský konstatuje, že se Avari rozmnožili a zesílili „severními národy, které podrobili a opanovali“.

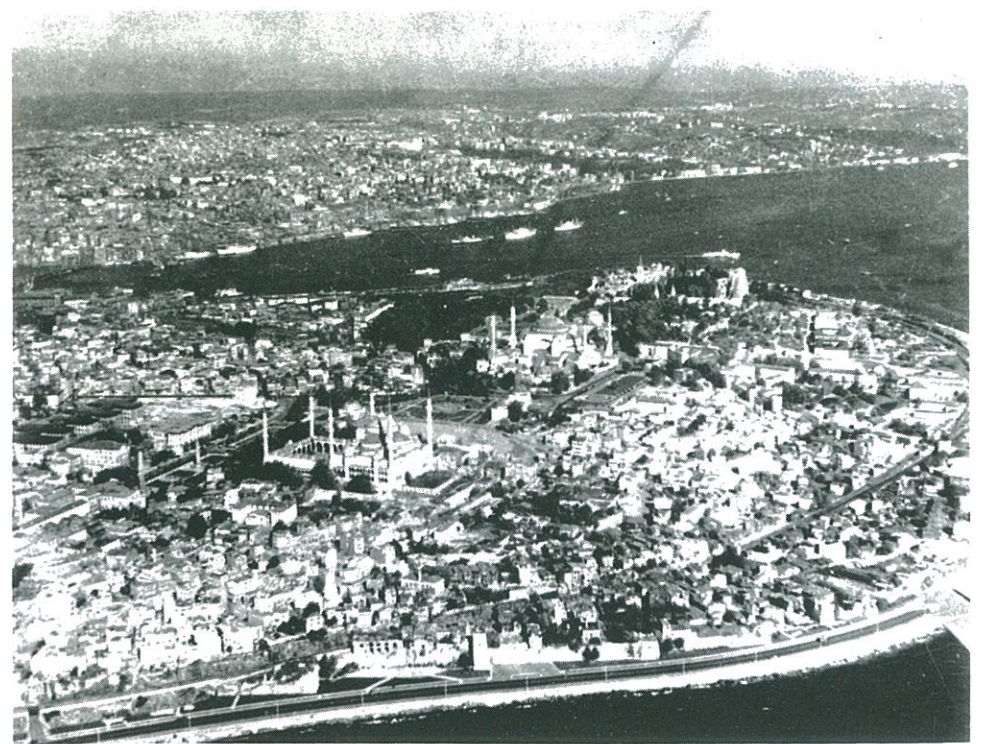
Někdy před rokem 578 se avarský kagan snažil připojit ke svým vojenským silám také slovanské kmeny, které sídlily na sever od dolního toku Dunaje (na území dnešního Rumunska) a byly tehdy seskupeny ve větší kmenový svaz. Poslal k jejich náčelníkovi Daurentiovi poselstvo s žádostí, aby se Slované podrobili Avarům a aby jim odváděli tribut. Slované tento požadavek příkře odmítli a avarské posly zavraždili. V roce 578 podnikly tyto slovanské kmeny samy — po dvacetiletém přerušení vpádů do Byzance — veliký nájezd do balkánských provincií impéria. Protože říše vedla dlouholetou vyčerpávající válku s Persií a byzantská armáda byla trvale vázána v bojích na východní frontě, neměl tehdejší císař Tiberios na Balkáně vojenské síly, které by mohl postavit proti nepříteli. Vyslal proto poselství k avarskému kaganovi Bajanovi s výzvou, aby vpadl do země útočnicků. Doufal, že Slované opustí byzantské území a že se vrátí za Dunaj, aby bránili své ohrožené domovy. Zároveň vyslal císař do Pannonie Ioanna, správce ostrovů a illyrských měst, s pověřením, aby Avary dopravil přes byzantské území do země Slovanů. Bylo to naposled, kdy Avari ve shodě s Byzancí měli krotit severní kmeny a bránit jim v nájezdech na impérium. Ze svědectví Menandrova zároveň vyplývá, že kagan využil této příležitosti nejen k tomu, aby pomstil nedávné pokoření, ale také proto, že ho přitahovalo bohatství slovanské země. Byly prý tam nashromážděny poklady, neboť, jak Menandros výslovně podotýká, Slované často plenili balkánské území impéria, avšak jejich vlastní země prý nebyla žádným z okolních národů nikdy napadena. Avarská výprava do zadunajských sídel Slovanů však Byzanci v její tísní mnoho nepomohla. V následujících čtyřech letech (579—583/4) se Slované nevraceli ani v zimě za Dunaj, ale pustošili a plenili Řecko, okolí Soluně a Thrákie. Tento dlouhodobý pobyt v balkánských provinciích impéria byl předzvěstí jejich trvalého usazování na byzantské půdě, které se počalo uskutečňovat o málo později.

V letech 579—582, kdy Slované plenili balkánské državy impéria, obléhali Avari po dvou předchozích neúspěšných pokusech znovu pevné byzantské město Sir-

mium. Při líčení těchto událostí se historické zprávy poprvé zmiňují o tom, že se tohoto bojového podniku účastnily i podrobené kmeny Slovanů a Gepidů. Byli nuceni vykonávat těžké práce, kácet stromy a stavět lodě a mosty. Roku 582 Avari po obrovském úsilí Sirmium dobyli. Tím se jim otevřela cesta k ovládnutí západní části Balkánu a k loupežným výpravám do ostatních evropských držav impéria až po břehy Egejského a Černého moře.

Již roku 584 se zmocnili v průběhu velikého tažení řady byzantských měst a dospěli až k černomořskému břehu, kde dobyli Anchialos. Tam za nimi přitáhli dolnodunajští Slované, kteří v té době již čtvrtý rok plenili balkánské provincie impéria. Při této příležitosti i při pozdějších společných podnicích je patrné, že válečné spojení těchto slovanských kmenů s Avary se liší od vztahů mezi avarskými kočovnými a Slovany a Gepidy sídlícími v Karpatské kotlině. Tyto kmeny žily v bezprostředním dosahu avarské moci a byly nuceny snášet avarskou porobu a účastnit se válečných výprav svých podmanitelů. Charakter vzájemného poměru mezi nomádky a různými skupinami Slovanů se tedy utvářel odlišně, od přímé poroby až po volné válečné spojení. Byl podmíněn historickou situací a vzdáleností slovanských kmenových území od centrálních oblastí avarského svazu. Kočovníkům v něm zajišťovala nadřazené postavení vojenská převaha jízdy nad slovanskou pěchotou. V rámci těchto vztahů byli dolnodunajští Slované do té míry nezávislí, že nejednou napadali Byzanc z vlastních podnětů a zájmů, nečekající vždy na příkaz avarského kagana. Ničivé vpády do byzantských provincií tak neustávaly. Přestože císař Maurikios po velikém vpádu uskutečněném roku 584 uzavřel s Avary mír, Slované ještě téhož roku pronikli Thrákií až k velké zdi chránící Konstantinopol. Utrpěli sice tentokrát těžkou porážku, avšak již roku 586 se Avari za nového mohutného útoku zmocnili řady podunajských měst v Moesii a Malé Skythii a ještě téhož roku došlo pravděpodobně k velikému avarsko-slovanskému obležení Soluně. Městu se podařilo ubránit se náporu nepřátel díky mohutným hradbám, které je chránily.

V těchto letech pronikaly zároveň avarské a slovanské vojenské síly na svých loupežných výpravách hluboko do vnitra řeckého území a postupovaly dále k jihu až na Peloponés. S těmito nájezdy v druhé polovině osmdesátých let 6. století je spjat nový historický fakt dalekosáhlého významu – první trvalé usazování Slovanů na byzantské půdě. Zábor byzantského území na Peloponésu asi v letech 586–587 byl výsledkem společného postupu dolnodunajských Slovanů a Avarů. Avšak zatímco kočovníci se po loupeživých výpravách vraceli do centrálních oblastí svého panství, do stepních krajů na středním Dunaji a Tise, slovanské zemědělské kmeny měly zájem zůstat na byzantském území, kde byla půda úrodnější a životní podmínky příznivější nežli v jejich severních domovech za Dunajem. Oblasti v západní části Peloponésu, ve kterých se tehdy některé slovanské kmeny usadily, se vymkly kontrole byzantské vlády a udržely si nezávislost až do počátku 9. století. Řecké obyvatelstvo prchalo před jejich přívalem hluboko do hor, na nepřístupná místa členitého peloponéského pobřeží, na okolní ostrovy i do jižní

Letecký snímek Istanbulu (dřívější Konstantinopole)

Consul Magnus (řezba ve slonovině z roku 518)

Itálie a na Sicílii. Přesídlení Řeků do těchto dvou vzdálených západních oblastí byzantské říše se pak výrazně obrazilo v jejich dalším vývoji tím, že se do značné míry počítily po stránce jazykové, kulturní i náboženské.

Bezmocnost Byzance na Balkáně trvala až do roku 591, kdy byla v Asii po dvacetiletém boji vítězně ukončena válka s Persií. Císař Maurikios obratně využil rozporů mezi příslušníky vládnoucích kruhů v perské říši. S jeho podporou se zmocnil královského trůnu Chosroes II. a mírovou smlouvou, kterou pak obě strany uzavřely, připadla impériu značná část Arménie. Teprve když byzantská vojska vázaná až dosud na asijské frontě mohla být přepravena do Evropy, byl císař s to zahájit ofenzívu proti Avarům a Slovanům. Přes tuto novou situaci se však avarsko-slovanské vpády vždy znovu opakovaly a působily obyvatelstvu těžké ztráty na životech i majetku.

Války s Avary a Slovanů trvaly po celá devadesátá léta 6. století. Nejednou byla ohrožena nepřáteli i sama stolice impéria. Když se např. roku 599 zmocnili Avari města Drizipary, ležícího v její blízkosti, vznikla v Konstantinopoli panika. Přestrasené obyvatelstvo se chystalo opustit hlavní město a usadit se na protějším břehu Bosporu, v maloasijském Chalkedonu. Zároveň se však již tehdy objevují náznaky počínajícího rozkladu v avarsko-slovanském společenství. Jsou patrné ze zpráv pramenů o napjatých vztazích mezi Avary a Slovanů, které si avarští kočovníci podmanili v blízkosti své mocenské základny. Současně se setkáváme i se svědectvím o povážlivých rozporech v samotném nomádkém jádru avarského bojového svazu. Když se např. roku 602 za války mezi Byzancí a Avary avarský kagan rozhodl vypravit trestné tažení proti východoslovanským Antům, kteří byli v té době spojenci impéria, přeběhl podle zprávy Theofylakta Simokatta větší počet avarských bojovníků k byzantské armádě. Kagana prý tato skutečnost značně deprimovala, takže se všemožně snažil působit na zběhy, aby se vrátili. Událost sama svědčí o určitém oslabení avarského vojenského svazu v této době.

Byzantská říše však již nestačila využít hlásícího se rozkladu v řadách nepřátel. Císař Maurikios byl sice vynikající vojevůdce, avšak účinné protiofenzívě, o kterou usiloval, bránila rostoucí demoralizace armády. Krize, která zachvátila nejen vojsko, ale celou byzantskou společnost, spěla v té době k vyvrcholení. Ke skutečné pohromě došlo, když roku 602 vydal císař Maurikios rozkaz, aby vojsko bojující proti Avarům a Slovanům přezimovalo za Dunajem. Smyslem tohoto opatření bylo docílit, aby za nepříznivé hospodářské situace nemusela být armáda zásobována během zimy ze státních zdrojů, ale aby si opatřovala prostředky k obživě v nepřátelské zemi Slovanů. Maurikiův rozkaz vyvolal ve vojsku všeobecné rozhořčení, jehož bezprostředním důsledkem byla vzpoura proti ústřední vládě. Armáda povolala za císaře subalterního důstojníka Foku, který pak táhl v čele vzbouřenců proti Konstantinopoli. Současně vzplanulo v hlavním městě impéria lidové povstání. Když se obě vlny odporu spojily, byl císař Maurikios svržen z trůnu a okázale popraven i se svými pěti syny. Teror, který se pak rozpoutal, byl namířen především proti staré senátorské aristokracii a proti Maurikiovým přívržencům. Pokud se

pronásledování bránili, byl jejich odpor násilně potlačován a trestán masovými popravami.

Silné vnitřní nepokoje trvaly po celou dobu takto předznamenané Fokovy vlády (602–610). Ve východních provinciích rozněcovala nepřátelství proti Byzanci Fokova církevní politika. Nový císař se ihned po uchvácení trůnu prohlásil za ochránce ortodoxie a v jejím jménu pronásledoval monofysity a židy, kteří byli nejdůležitější složkou obchodních a řemeslných kruhů měst. Stejně tvrdě vystupoval i proti koptické církvi v Alexandrii a proti patriarchátu jeruzalémskému. Tato politika ostře kontrastovala s náboženskou tolerantností uplatňovanou za vlády císaře Maurikia. Odpor vůči impériu, který zbytečně rozdmýchovala, nacházel živnou půdu ve východních provinciích, které se čím dále tím více odcizovaly ortodoxní části státu svým odlišným etnickým charakterem i kulturním a náboženským vývojem. Bouře živené odporem proti Fokově teroru propukaly ve všech částech říše a nabyly charakteru občanské války. Tento chaos a rozklad byl zvlášť nebezpečný vzhledem k hroživé zahraniční situaci byzantského státu. V Asii po desetiletém míru znovu vypukla válka s Persií. Král Chosroes II., který se zmocnil trůnu díky pomoci císaře Maurikia, počal litovat po upevnění své vlády v zemi, že učinil Byzanci při sjednávání míru v roce 591 tak velké ústupky. Státní převrat, k němuž došlo roku 602, a Fokovo kruté zacházení s Maurikiem poskytly perskému králi vítanou záminku, aby vystoupil proti novému byzantskému císaři jako mstitel svého někdejšího ochránce. Pro perskou agresi bylo zvlášť příznivé, že v sousední Mezopotámii povstal proti Fokovi jeden z nejproslulejších byzantských generálů, *magister militum per Orientem* Narses. Mezi perskými a byzantskými vojáky se rozpoutal tvrdý boj, ve kterém utrpěli Byzantinci řadu porážek. Když roku 606 padla klíčová pohraniční pevnost Daras, perským výbojům se otevřela cesta do asijských oblastí impéria. Peršané pak podnikali každoročně pustošivé nájezdy na byzantské území a roku 609 pronikli – poprvé za celou dobu byzantské historie – až do Chalkedonu, takže je odděloval od hlavního města impéria již jen bosporský průliv. Jiná část perské armády dospěla k palestinské Kaisareii, kde Židé vítali Peršany jako osvoboditele. Persie se zmocnila byzantské Arménie, Mezopotámie a části Sýrie. Ze zpusťového území, které Byzanci v Asii zůstalo, přestal plynout příjem do státní pokladny. Ještě nebezpečnější však bylo protibyzantské naladění obyvatelstva, které se projevovalo lokálními povstáními a nepokoji. Perská vojska se sice koncem roku 609 a počátkem roku 610 stáhla z celého maloasijského území, přesto však nebylo pochyb o tom, že byzantská obrana na asijské frontě se definitivně zhroutila.

Neméně ponurý obraz skýtala za vlády Fokovy balkánská část impéria. Chaos vyvolaný v Byzanci převratem roku 602 zpomalil na dlouhou dobu rozklad v avarském vojenském svazu. Aby mohl čelit na východě útoku Peršanů a povstání, jež vedl Narses, uzavřel Fokas roku 604 s Avary mír v klamně naději, že zvýšením tributu, který jim Byzanc každoročně vyplácela, získá klid na Balkáně. Když pak přesunul dunajskou armádu na asijskou frontu, zůstal v balkánských provinciích

pouze malý počet místních posádek neschopných účinně čelit trvalému náporu nepřátel. Obrana hranice na Dunaji a na Sávě se zhroutila a celé území poloostrova bylo nyní otevřeno přívalu Slovanů postupujících společně s Avary. Neustálé boje, pustošení země, odvlékání kořisti i obyvatelstva, to vše znamenalo pohromu pro menší zemědělská hospodářství i pro velkostatky na byzantském venkově a hubilo města, která byla pro své bohatství a pro svůj strategický význam přitažlivým cílem avarsko-slovanských nájezdů. Zkáza měst znamenala ovšem i zánik státní a církevní správy, rozpad administrativního aparátu a ztrátu posledních vojenských sil schopných obrany proti nepříteli.

Trýznivé poměry vnášející tragické zvraty do historie státu i do osudů jeho obyvatelstva vystupňovaly nenávist proti Fokově vládě po celé říši, avšak ani v asijských provinciích, které se proměnily v bojiště s Peršany, ani na zpusťovém a vysíleném Balkáně, ani v ravennském exarchátu těžce zápasícím s Langobardy nebylo základny, která by umožňovala, aby se všeobecný odpor rozvinul v účinnou akci proti tyranově vládě. Předpoklady k zorganizování povstání byly v té době pouze v kartaginském exarchátu, jediné části říše, která se těšila poměrně dlouhou dobu klidu a hospodářské prosperitě. Správce exarchátu Herakleios, někdejší osobní přítel císaře Maurikia, získal pro vystoupení proti Fokovi Egypt a připravoval svržení nenáviděného císaře se vši pravděpodobností ve srozumění s nespokojenými senátory v Konstantinopoli a snad i s démem Zelených. Vypravil z Afriky proti stolici říše loďstvo, do jehož čela postavil svého stejnojmenného prvorozeného syna. Již po cestě byl mladý Herakleios nadšeně zdraven v přístavech i na ostrovech. Obyvatelstvo Konstantinopole jej přijalo jako spasitele a 5. října roku 610 mu patriarcha Sergios vložil na hlavu císařskou korunu. Ukončení teroru, který byl průvodním jevem krize byzantské společnosti a státu, bylo pak zpečetěno Fokovou popravou.

Říše, kterou císař Herakleios (610–641) převzal, byla v naprostém rozkladu. Ještě dlouhou řadu let po jeho nastoupení ji i nadále vysilovaly nepřetržité útoky nepřátel a zbavovaly ji dalších a dalších území v Evropě i v Asii. Z obou protivníků, kteří současně ohrožovali existenci Byzance, se schopnému panovníkovi a vojevůdci, jakým Herakleios nesporně byl, nutně jevila Persie jako nepřítel nebezpečnější. Perská říše byla vedle byzantského impéria v tehdejší světě jedinou velmocí se staletou tradicí státního života a s dobře vycvičenou disciplinovanou armádou. Bojovné kmeny, které rozchvacovaly evropské území Byzance, byly sice nebezpečné svým počtem a svou útočností, ale Byzantinci v nich spatřovali pod zorným úhlem svých tradičních ustálených názorů na okolní svět pouze neukázněné hordy barbarských útočníků. Herakleios považoval proto boj proti Persii za prvořadý problém a napřel všechny síly k zastavení perského postupu v Přední Asii. Jediným výsledkem jeho úsilí bylo, že se mu v roce 611 podařilo dobýt zpět města Kaisareie. Avšak přes tento počáteční úspěch se byzantská protiofenzíva zhroutila. Roku 613 utrpěli Byzantinci těžkou porážku u syrského města Antiochie a hned v následujícím roce byli přinuceni stáhnout své vojenské síly z arménského území. Téhož roku

padl Jeruzalém a v Byzanci, ovládané v té době již zcela křesťanskou náboženskou ideologií, vyvolala všeobecnou depresi zpráva, že Peršané posvátné město vypálili a že se zmocnili nejzřejmější křesťanské relikvie, Kristova kříže. Skoro celá Přední Asie byla nyní v perské moci. Dalším cílem perských vojsk byl byzantský Egypt a již v roce 618 nebo 619 dobyla perská armáda Alexandrie.

Tehdejší prudký rozmach perské říše bývá přirovnáván k restauraci římského impéria za vlády císaře Justiniána. Tato analogie má hluboký smysl. Historický vývoj Persie v 7. století měl vsutku důležitý společenský rys s Byzancí 6. věku. V obou případech totiž přežívající zastaralý sociální systém zabránil tomu, aby po oslňujícím vnějším úspěchu dospěla říše i k vnitřní regeneraci.

Stejně jako na východě ztrácela Byzanc i na Balkáně jednu oblast za druhou. Roku 614 podlehl společnému náporu Avarů a Slovanů Salona, středisko císařské správy v Dalmácii. Její pád znamenal zhroucení byzantského panství a konec byzantského kulturního života v západní části Balkánského poloostrova. Ve vnitrozemí byly postupně dobyty a vypleněny Viminacium (dnešní Kostolac), Naissus (Niš), Serdika (Sofie). Pouze druhé největší a nejvýznamnější město impéria Soluň odolalo, chráněno svými pevnými hradbami, dvojímu úpornému obléhání. Pod náporom těchto katastrof se hroutil nejen armáda a správa státu, ale celé dosavadní hospodářsko-spoločenské zřízení, které bylo přežitkem pozdně antické doby a v nových podmínkách vývoje ztratilo svou někdejší životaschopnost. V této chaotické době se však ztrácejí historická i právní svědectví, na jejichž podkladě by bylo možno blíže sledovat rozpad starého řádu a vytváření předpokladů pro vznik a vývoj nových společenských vztahů. Tato další vývojová fáze, směřující již k feudalizaci byzantské společnosti, se dostává do světla pramenů teprve v následujících stoletích.

První náznaky nového vývoje

Ke konci prvního desetiletí Herakleiovy vlády dosáhla krize byzantského státu povážlivých rozměrů. Sasánovská Persie ovládala většinu Přední Asie a hospodářsky důležitý Egypt. Území Balkánu, v jehož provinciích se usazovali Slované, se čím dál tím více vymykalo kontrole konstantinopolské vlády. Poměry na Balkáně a v Malé Asii byly tak bezútěšné, že císař Herakleios se v roce 618 nebo 619 zabýval úmyslem přenést své sídlo do Kartága.

Přes všechny příznaky beznadějné situace se právě v následujících letech počínají objevovat výrazné změny, které jsou projevem vnitřní síly byzantské společnosti a nepochybně i odrazem jejího nového vývoje. Jak jsme již výše připomněli, svědectví pramenů, které z větší části zmizely ve víru této převratné doby, osvětlují vznik a působení nových vývojových prvků jen velmi spoře. Tu a tam padá dosti nejasné světlo na některá nová opatření v byzantské armádě a ve správě říše, zatímco o společenském vývoji se pro toto období žádné zprávy nedochovaly.

A přece veliké a historicky významné úspěchy Byzance ve dvacátých letech 7. století jsou nezvratným důkazem toho, že byzantská společnost byla s to sebrat síly a překonat krizi. Tento proces se poprvé konkrétně projevil v přípravě byzantské protiofenzivy v Persii. Herakleios učinil nejprve řadu opatření v Evropě, aby mohl odejít do Malé Asie a plně se věnovat organizaci velkého vojenského tažení proti Peršanům. Nejspíše v roce 620 sjednal mír s avarským kaganem. V Konstantinopoli pověřil patriarchu Sergia a patricia Bona, aby v jeho nepřítomnosti vládli za jeho nezletilého syna. Církev, která představovala tehdy již velikou moc, poskytla veškerou podporu chystané válce proti nevěřícím. Dala zchudlému, finančně vyčerpanému státu k dispozici všechny své poklady a rozdmýčovala horečné nadšení pro svatý boj proti nevěřícím v lidu i v armádě. Povzbuzován tímto novým projevem odhodlání, tak odlišným od všeobecné deprese minulých let, odebral se Herakleios po slavnostní bohoslužbě o velikonocích roku 622 do Malé Asie, kam vzhledem k míru s Avary přesouval od roku 621 vojenské oddíly z Thrákie. Spolu s nimi sjednotil po svém příchodu posádky roztroušené po Malé Asii a v několika východních městech sebral další nový sbor. Sjednotil a reorganizoval tuto armádu a věnoval velkou péči jejímu výcviku. Jeho hlavní stan byl v Kaisareii v Kappadokii, reformu ve vojsku provedl tedy v centrálních oblastech Malé Asie.

V souvislosti s touto Herakleiovou činností se k roku 622 prvně objevuje v pramenech termín *thema*, který se vši pravděpodobností původně znamenal seznam, v němž byla registrována jména vojáků sloužících v jednom vojenském oddílu, a později samotný oddíl vojska. Zcela obdobně také další pojmenování seznamu vojáků — *katalogos* — znamenalo zároveň vojenský kontingent. Vše nasvědčuje tomu, že ve dvacátých letech 7. století se výrazu *thema* ještě používalo pouze k označení vojenského oddílu.

Zdá se, že Herakleios před tažením proti Persii provedl, jak jsme se již zmínili, pouze reorganizaci armády a podrobil ji výcviku. Tato opatření přispěla zjevně ke zdaru následujícího vítězného postupu byzantské vojenské síly proti Peršanům. Při jeho hodnocení je však třeba mít na zřeteli zároveň skutečnost, že vítězství císařských vojsk bylo usnadněno oslabením perské říše, která byla v té době již skoro padesát let ve válečném stavu.

V čele vojsk stržených náboženským nadšením zahájil Herakleios již na podzim roku 622 proti Persii vítězný pochod, v němž středověcí kronikáři spatřovali první svatou válku proti nevěřícím. Byzantské armádě se podařilo přimět Peršany, aby opustili maloasijské průsmyky, a dobýt nad nimi vítězství v hornatém terénu Arménie. Poté se však císař vrátil na čas do hlavního města vzhledem k hrozbě nového avarského útoku. Byl nucen znovu zvýšit tribut vyplácený Avarům a poslat kaganovi jako rukojmí své blízké příbuzné. Za tu cenu mohl již v březnu roku 623 pokračovat v ofenzivě proti Peršanům. Po dobytí několika arménských měst, jež byla v perských rukou, pronikla byzantská armáda na perské území a zmocnila se důležitého náboženského střediska a sídla prvních Sasánovců Ganzaku, z něhož perský král Chosroes uprchl. Byzantský císař město zničil, aby tak pomstil dřívější

zplenění Jeruzaléma Peršany. Byzantská armáda se pak stáhla za řeku Araxes, kde se císař sbližil s některými křesťanskými kavkazskými kmeny a doplnil z nich své vojsko. Následující dva roky však nepřinesly Byzanci větší vítězství a proběhly v zápasech s Peršany. Roku 626 pronikly dokonce perské vojenské síly do Chalcedonu a ohrožovaly z asijského břehu Bosporu hlavní město impéria v době, kdy je na evropské straně obléhali Avari s nepřehlednými zástupy Slovanů. Také v tomto nejtěžším historickém okamžiku, kdy šlo o samu existenci byzantské stolice a tím i celé říše, se projevila bojovná církev jako významná opora státu. Rozněcováním náboženského nadšení vystupňovala odolnost a statečnost obležených obyvatel Konstantinopole a přispěla vydatnou měrou k vítězství. Z vojenského hlediska o něm rozhodlo silné byzantské loďstvo, kterému se podařilo zcela porazit nesčetné monoxyly slovanských spojenců avarského kagana. O síle nadšení a úlevy, kterou pociťovali Byzantinci nad záchranou hlavního města, svědčí hymnus *Akathistos* (Zpíváný vstoje): vznikl bezprostředně po historické události a vtiskl tuto tradici do povědomí pravoslavného světa tak silně, že je v ortodoxních chrámech o velikonocích dodnes zpíván.

V momentu těžké porážky vyvrcholily rozpory mezi Avary a slovanskými kmeny, které se po léta jejich společných vojenských akcí neustále stupňovaly. Slované, kteří si zachránili po prohraném boji život tak, že po zkáze svých člunů doplávali na břeh, dal kagan odpravit. Po této pohromě nastal ve vojsku útočnicků zmatek a slovanské oddíly byly pronásledovány avarskými jezdci.

Zničující porážka před Konstantinopolí a kruté zacházení Avarů se Slované měly za následek konečný rozpad avarsko-slovanského spojení. Zatímco západní Slované zdvihli odboj proti Avarům v čele se Sámem patrně již v letech 623–624 a pod tlakem avarského ohrožení se semkli v první politický útvar západoslovanský, říši Sámovu, odpadly nyní od avarského svazu definitivně i spojenecké kmeny dolnodunajských Slovanů. Osvobozovací boj Slovanů proti Avarům se ve dvacátých letech 6. století rozšířil na celé slovanské území, které obklopovalo centrální oblasti avarského panství. Z područí Avarů se vymanily i slovanské kmeny v alpských údolích, předci dnešních Slovinců. K povstání Slovanů proti Avarům došlo i v Dalmácii. S celým tímto velkým hnutím je se vši pravděpodobností spojen poslední migrační přesun slovanských kmenů, příchod Chorvatů a snad i Srbů ze severních oblastí západoslovanských na evropský jih. Zatímco dřívější usazování Slovanů na Balkáně se dalo ve spolupráci s Avary, tato poslední vlna migrace slovanských kmenů se již dostala na jih v době roztržky a bojů proti nim. Prameny prozrazují, že se Chorvaté usadili na někdejší byzantské půdě se svolením byzantské vlády, která jich hodlala využít proti Avarům.

Krise vyvrcholila brzy i v samotném jádru avarského kočovného svazu, když roku 631 povstali v Pannonii proti vládnoucímu kmenu Avarů Bulhaři. V tomto zápasu o vládu v avarské říši Avari sice zvítězili, ale pokles a bezmocnost, kterým společnost propadla, trvaly ještě řadu desetiletí. Jejich ničivé nájezdy na Balkán se již nikdy neobnovily.

Celý Balkánský poloostrov s výjimkou Konstantinopole, Soluně a úzkého pruhu pobřeží byl nyní obsazen Slované. Byzantské svrchovanosti i kontrole byzantské vlády se tak vymkly značné části poloostrova, které byly od té doby nadlouho čistě slovanskými zeměmi. V těchto bývalých provinciích byly tak byzantské společenské vztahy a byzantská státní organizace nahrazeny na poměrně dlouhou dobu společenským a politickým zřízením nových slovanských usídlenců. Na celém evropském území někdejšího byzantského impéria došlo k hlubokému převratu etnickému, hospodářsko-sociálnímu i politickému. Nové poměry vytvářely od základu nové předpoklady pro další vývoj byzantské společnosti a byzantského státu.

K ještě hlubším proměnám a zvrátům šel však vývoj na byzantském východě. V roce 626, kdy Konstantinopol byla sevřena avarsko-slovanským a perským obležením, připravoval se císař Herakleios ve vzdálené Lazice na rozhodující průlom byzantské armády do údolí Tigridu. Navázal v té době spojení s kočovnými Chazary, kteří se tehdy ještě zdržovali u Kaspického moře. Přátelské vztahy s chazarským kaganem byly v i v pozdější době významnou oporou byzantské východní politiky. Herakleios zahájil tažení do nitra perského území na podzim roku 627. V prosinci dospěl k Ninive, kde vybojoval rozhodující vítězství nad perskou armádou. Na počátku následujícího roku 628 pokračovala byzantská vojska v dalším postupu. Avšak již na jaře vyvrcholil vnitřní rozklad perské říše svržením a zavražděním krále Chosroa. Jeho syn Kovrad-Široe, který po něm nastoupil na trůn, uzavřel s Herakleiem mír, jímž získala byzantská říše všechny provincie ztracené v minulých letech a kromě toho nová území v Arménii.

Císař se po sedmileté nepřítomnosti vrátil roku 629 do Konstantinopole a byl triumfálně přijat. Na jaře roku 630 se odebral do Jeruzaléma a za nesmírného nadšení věřících tam opět vztyčil posvátný kříž, o němž se věřilo, že na něm byl ukřižován Ježíš Kristus, a který Peršané při svém dřívějším vítězném postupu ukořistili a po porážce byzantskému císaři opět vrátili. Tento akt se jevil jako symbolické dovršení velkého vítězství impéria nad odvěkými nepřáteli.

Když Byzanc nyní znovu získala Sýrii, Palestinu a Egypt, vynořil se s ještě větší naléhavostí problém rozkolu mezi obyvatelstvem těchto provincií vyznávajícím monofysitismus a mezi ortodoxní církví, která byla nerozlučně spjata s byzantským státem. Se státní správou se vracel do těchto zemí i pravoslavný klérus, vyžadoval vrácení kostelů užívaných v posledních desetiletích monofysity a snažil se získat oficiální církev postavení, které jí v impériu příslušelo. Od počátku 7. století, nejprve v době bojů s Peršany a potom za perské okupace došlo však v těchto provinciích k rozmachu monofysitismu. Z povědomí obyvatelstva, které nyní věřilo v jedinou božskou přirozenost Ježíše Krista, se za tu dlouhou dobu zcela vytratila vzpomínka na usnesení chalcedonského koncilu, kde bylo roku 451 zformulováno dogma o dvou přirozenostech Spasitelových, božské a lidské, dogma, na kterém lpěla ortodoxní církev. Císař Herakleios, který poznal poměry v těchto provinciích za bojů s Peršany, i patriarcha Sergios, jehož rodnou zemí byla Sýrie, si byli vědomi

naléhavosti smíření ortodoxní církve s monofysity v zájmu pevnějšího připoutání těchto životně důležitých oblastí k byzantskému státu. Hledali proto formuli přijatelnou pro obě strany. Nalezli ji v christologickém směru zvaném monoenergetismus; ten měl překlenout rozpor mezi chalkedonským dogmatem a monofysitismem tím, že na jedné straně přijímal dvě přirozenosti Ježíše Krista, božskou a lidskou, na druhé straně však přičítal Spasiteli jedinou energii, jedinou působící sílu vyvěrající z jeho nedílné osobnosti. Přesto, že se za toto pojetí postavil patriarcha Kyros, nastolený roku 631 v Egyptě, a že s ním souhlasil i římský papež Honorius, monoenergetismus se setkal s odporem na obou stranách. Po tomto nezdaru usilovali konstantinopolský patriarcha i císař o to, aby se formulí usmíření stal christologický směr monothelitismus, známý již dříve ve východních provinciích, který rovněž uznával dogma o dvou přirozenostech Ježíše Krista, avšak přičítal mu jedinou vůli. Tyto pokusy přivést monofysity do lůna oficiální církve ztroskotaly a vyvolávaly naopak ve východních provinciích jítření a odpor. Nepřátelský poměr tamního obyvatelstva k ortodoxní církvi a k byzantskému státu, který v nedávné minulosti usnadnil Peršanům zábor těchto zemí, sehrál zakrátko znovu osudovou úlohu v době nečekaného zvratu byzantské historie.

Po porážce avarsko-slovanských útočníků a Persie se na čas zdálo, že se Byzanc zbavila všech svých nepřátel a že konečně nadcházejí léta dlouholetého míru slibujícího územně ucelenému impériu klidnější, utěšenější vývoj. Proti očekávání však vzplanul vzápětí jako blesk z čistého nebe znovu boj na život a na smrt, boj, ve kterém byla říše nucena hájit svou existenci proti nepříteli daleko nebezpečněšímu, než byli Peršané nebo vojenský svaz Avarů a Slovanů. Úder přišel zcela nečekaně ze strany, ze které impériu až dosud žádné nebezpečí nehrozilo. Na jeho asijské državy počaly útočit beduínské kmeny žijící doposud kočovným životem na nedozírných pouštích Arabského poloostrova: ty se v neuvěřitelně krátké době sjednotily pod bojovým praporem nového náboženství — islámu.

Zrod a vzestup islámu

Pro Byzantince nebyli Arabové neznámým etnickým elementem. Arabské obyvatelstvo bylo jednou z četných složek mnohoetnické populace byzantského impéria, žilo odedávna roztroušeno v jeho asijských provinciích, v Palestině, Sýrii a dále na sever až do Mezopotámie a rovněž v Egyptě. Byzantská vláda nejednou využívala arabských náčelníků ve prospěch svých politických záměrů. Je např. známo, že arabský předák Abukarib pacifikoval nebezpečné povstání Samaritánů proti Justinianovi v roce 529.

Byzanc a Persie byly nuceny počítat ve svých politických a vojenských plánech se dvěma nárazníkovými arabskými státečky, které vznikly na jejich hranicích. Lachmovci, žijící v povodí Eufratu, stáli v bojích mezi oběma velmocemi na straně Peršanů, zatímco polousedlí Ghasánovci na syrsko-palestinské hranici byli v závis-

lém postavení vůči Byzanci. Stejně jako Syřané vyznávali monofysitismus a sdíleli s nimi jejich postoje a reakce vůči náboženské politice konstantinopolského patriarchátu.

Naproti tomu s nesjednocenými beduínskými kmeny, které kočovaly na rozsáhlých pouštích uvnitř Arabského poloostrova a neustále mezi sebou válčily, neměla Byzanc žádné politické kontakty. Existovalo pouze obchodní spojení mezi jedním z několika málo arabských městských center — Mekkou a syrským Damaškem. Karavanní cestou, po níž se obchodní styky udržovaly, proudilo na byzantské území nejen zboží, ale i arabské obyvatelstvo, které nacházelo svůj nový domov podél byzantského úseku této obchodní tepny.

Ze zmíněných arabských městských aglomerací, ve kterých se obyvatelstvo živilo zemědělstvím a obchodem, byla nejvýznamnější Mekka. K její svatyni, známé v arabském světě kultem posvátného meteoritu zvaného Ka'ba, putovali každoročně poutníci z celé Arábie. Tento všearabský kult, jehož kořeny sahaly hluboko do pohanské minulosti, byl jediným jednotícím prvkem roztržité kmenové společnosti, v níž každý kmen žil pro sebe a vzýval svá vlastní pohanská božstva. Rozmanitost náboženské ideologie byla výrazem arabského politického partikularismu. Tato situace se v 7. století takřka rázem změnila. Tmelem, který spojil dosud roztržité bojovnou společnost arabských kmenů v akceschopný celek, se stalo nové náboženství kořenící hluboko v jejich tradicích a cele odpovídající jejímu životnímu pojetí a jejím potřebám.

Zrod islámu je možno klást do doby, kdy nastoupil na byzantský trůn císař Herakleios. Právě v roce 610 zaujaly totiž náboženské problémy tehdy asi čtyřicetiletého Mohameda do té míry, že hluboké prožitky a psychické zkušenosti, k nimž v této souvislosti dospěl, počal pokládat za boží zjevení. Mohamed pocházel z rodu Hášimovců, jedné z větví kmene Kurajšovců, jež nevynikala ani bohatstvím ani větším významem v prostředí jeho rodné Mekky. Ve dvaceti pěti letech vstoupil jako obchodní zprostředkovatel do služeb bohaté vdovy Chadídži a brzy nato s ní uzavřel sňatek, kterým se podstatně zlepšilo jeho sociální postavení. Když se pak svěřil své ženě a úzkému kruhu svých nejbližších s náboženskými zážitky, našel u nich hluboké porozumění a oporu.

Náboženské vize, které zachvacovaly Mohamedovu mysl, jej přesvědčovaly o tom, že existuje jediný Bůh, Alláh, který si vyvolil právě jeho za svého proroka a uložil mu hlásat Arabům nové náboženství. U arabských kmenů uctívajících množství idolů existovala již v předislámské době mlhavá představa o jednom bohu nadřazeném ostatním božstvům. Kromě toho tu byl další vliv, který začleňoval rodící se náboženské hnutí do širšího historického kontextu. V arabském prostředí, zejména ve městech a v oázách, žili totiž v malých skupinách židé a křesťané, takže Mohamed byl do jisté míry obeznámen s oběma velkými monoteistickými náboženstvími. Včlenil je do své věrouky v tom smyslu, že je pokládal za předstupně postupného, věky trvajícího zjevení Boha lidem. V tomto dlouhodobém procesu se mu mimo jiné Abrahám, Mojžíš a Ježíš Kristus jeví jako jeho předchůdci a své

vlastní poslání proroka či posla božího pokládal za vyvrcholení tohoto božího zjevení lidstvu.

Monoteistický charakter nového náboženství odpovídal potřebám společenského vývoje tehdejšího arabského prostředí. Nové náboženské hnutí se nezrodilo uprostřed nomádských kmenů v poušti nebo na stepi, ale v nejdůležitějším městském středisku v západní Arábii, v Mekce, kde beduíni přecházeli k usedlému životu, kde se počínaly rozplývat předěly vyznačující kmenové zřízení a jejich překonáváním vznikala širší, otevřenější společnost. Protože obyvatelstvo Mekky – stejně jako dalších tehdejších arabských měst – tvořili vesměs někdejší beduíni, kteří se tu usazovali věnující se zemědělství a obchodu, spojovala města s kočovnými kmeny arabských pouští a stepí pouta pokrevního příbuzenství stejně jako vztahy hospodářské a politické. Mekka nabývala na významu zvláště od 6. století. Odedávna tudy procházela stará obchodní cesta spojující jižní Arábii obchodující po moři s Indií a prastaré kulturní země Sýrii a Palestinu, jež byly v této době provinciemi byzantského impéria. Od 6. století přešel dálkový obchod do rukou mekkánských Kurajšovců, kteří vypravovali každoročně dvě karavany do syrského Damašku. Pro arabský svět byla Mekka nejen významným centrem obchodním, ale i kulturním. Obě tyto funkce spolu vzájemně souvisely. Každoroční pouti do Mekky byly totiž spojeny s pořádáním velikých trhů a měsíce, ve kterých se při poutních obřadech a trzích setkávali členové beduínských kmenů z celé Arábie, byly vyhlášeny za posvátné. Po dobu jejich trvání nesměl být porušován mír.

Příliv poutníků a s ním spojený živý obchodní ruch přinášel obyvatelům Mekky vydatné zisky, což v neposlední řadě podmiňovalo jejich oddanost kultu pohanských božstev a s ním těsně spjatý místní patriotismus. Zejména pro mekkánskou oligarchii bylo nepřijatelné uznat Mohameda za posla božího, protože by tím bylo ohroženo její vládnoucí postavení v bohatém kultovním a obchodním středisku. To bylo příčinou, že Mohamedovo úsilí získat své rodáky, aby uvěřili v jeho božské poslání a v náboženství, které hlásal, naráželo po řadu let na neporozumění a na soustavný odpor. Při Mohamedovi stál zprvu jen nejužší kruh jeho příbuzných a druhů, mezi nimi i jeho nejstarší přítel a pozdější nástupce Abú Bakr.

Když pokusy získat mekkánce pro islám zcela ztroskotaly a situace v rodném městě se jevila Mohamedovi zcela bezvýchodná, naskytla se mu příležitost navázat v roce 620 kontakt s předáky oázy Jathrib, kteří doufali, že se jim s jeho pomocí podaří uspořádat poměry v jejich obci. Když se většina jathribských kmenů a rodů zavázala, že uzná Mohameda za proroka nového náboženství, a slíbila mu poslušnost, odešel se svými přívrženci do Jathribu. Rok jeho vystěhování 622 se stal počátečním rokem islámské éry. Jím nadchází nová epocha dějin arabské společnosti, která se stává jedním z významných určujících faktorů historického vývoje ve středověku. Samo označení této éry *hidžra* je pro tehdejší vývoj velmi příznačné. Toto slovo totiž znamená „porušení kmenových a rodových svazků a vztahů a navázání nových“. Nová solidarita, jejíž zrod tento historický mezník vyznačuje, nespočívala ve starém rodovém zřízení, ale byla již výrazem nových sociálních vztahů.

Mohamedovo působení v Jathribu položilo základy k vybudování jednotné arabské moci. Prorok získal v tamním prostředí četné přívržence, zorganizoval ve městě nové obecní zřízení a spojil Jathrib s okolím v pevný politický celek, který přijal název *madínat an-nabí*, tj. město prorokovo (pozdější Medína). V tomto desetiletém období organizování muslimské pospolitosti se dotvářely hlavní zásady kultu i právních a sociálních vztahů nového islámského společenství.

Nová víra, jejíž zrod a vývoj byl spjat s prostředím vymaňujícím se z kmenového partikularismu, měla všechny předpoklady k tomu, aby se stala náboženskou ideologií a současně i nástrojem politického sjednocení vznikající nadkmenové společnosti. V islámu byl silně zdůrazněn sociální aspekt mezilidských vztahů a jeho etika byla zaměřena ke každodenním potřebám věřících. Předpisovala normy rodinného a společenského života a byla přitažlivá a užitečná pro nejširší vrstvy lidu i tím, že věnovala pozornost také vnějším formám modliteb, postů, almužen a dokonce i hygieně (např. umývání). Vštěpovala lidem víru, že budou za své skutky po zásluze odměňováni nebo trestáni, čímž významně usměrňovala jejich jednání. Mohamed ukládal dále muslimům povinnost šířit nové náboženství mečem a hrdinské činy vykonané v tomto svatém boji povýšil na nejvyšší zásluhu a ctnost. Je pochopitelné, že vzhledem k přirozené bojovnosti beduíňů a jejich touze po válčení a kořisti se tento příkaz neminul účinkem. Příslib pozemských slastí, které budou věřící za odměnu prožívat po smrti v ráji, a fatalistická víra v boží předurčení osudu každého člověka dodávaly bojovníkům za šíření islámu bezmeznou odvahy. To sehrálo nepochybně významnou úlohu v úspěšném postupu nadcházející arabské expanze.

Mohamed byl zároveň talentovaný politik i vojevůdce a se svými dobře zorganizovanými silami byl s to dobýt již roku 630 Mekku a vytvořit tak mocenskou základnu, ke které se připojily i ostatní, do té doby nezávislé beduínské kmeny. Mekka se svou svatyní vše-arabského významu Ka'bou si podržela v novém náboženství svůj dřívější význam. Když se jí Mohamed zmocnil, dal sice pokácet sochy pohanských božstev, ale s tolerantností, která je příznačným rysem islámu, ponechal správu Ka'by v rukou jejich dědičných strážců. Také pouti do tohoto velkého kultovního centra patřily i nadále k povinnostem věřících. V prostředí muslimů se po ovládnutí Mekky počala vytvářet nová nadkmenová solidarita, jejímž ideologickým tmelem bylo nové náboženství, islám.

Není bez zajímavosti uvědomit si, že v roce hidžry (622), kdy Mohamed odešel do Jathribu, aby tam položil základy k náboženské a politické jednotě Arabů, císař Herakleios vedl byzantskou armádu do velkého boje proti Peršanům za znovudobyty Sýrie, Palestiny a Egypta. Když pak Persii porazil a když se zdálo, že byzantské impérium stojí po přemožení asijských i evropských nepřátel na vrcholu své moci, bylo sjednocení arabských kmenů pod bojovým praporem islámu bez vědomí ostatního světa v podstatě ukončeno.

Mohamedovo dílo bylo nakrátko vážně ohroženo. Beduínské kmeny, které se podřídily prorokovu vedení, odpadly po jeho smrti (632) od sotva vzniklého

arabského státu. Neučinily tak proto, že by se distancovaly od nového náboženství. Hlavní důvod byl v jejich neochotě odvádět daně a snad i v jejich nechuti k politickému panství Medíny. Protože však nebylo mezi nimi jednoty, podařilo se Mohamedovu nástupci Abú Bakrovi revoltu po krvavých bojích potlačit a znovu nastolit politickou jednotu Arabů s mocenským těžištěm v Medíně. Toto sjednocení bylo natolik pevné, že nezakolísalo ani po brzké smrti Abú Bakra (634). Pod vedením jeho nástupce a jednoho z největších dobyvatelů v dějinách lidstva, kalifa Omara, zahájili arabští muslimové svůj neuvěřitelně rychlý vzestup k světové velmoci.

Arabská expanze a její důsledky pro historický vývoj Byzance

Výboje mladého arabského státu byly determinovány jak podmínkami na Arabském poloostrově, tak i situací, ve které se octly obě sousední velmoci, Byzance a Persie. Po dosažení jednoty arabských kmenů chyběl bojovnosti beduinů, která se dříve vybíjela v mezikmenových válkách, ventil. Z těchto důvodů došlo již za života proroka k prvním nájezdům na byzantské a perské území a vpády do sousedních zemí pokračovaly i za vlády Abú Bakra. Tyto útoky byla byzantská pohraniční vojska ještě s to odrazit. Avšak se vzrůstající finanční tísní prováděla byzantská vláda řadu úsporných opatření, a to především v oblastech, jež až dosud nebyly vystaveny většímu nepřátelskému náporu. Jakmile si Herakleios uvědomil, že arabské vpády počínají představovat skutečné ohrožení, které nemohou nepatrné obranné síly v Sýrii a v jižní Palestině zastavit, shromáždil početnější armádu a její velení svěřil svému bratru Theodorovi. Útočníci vzápětí nato pocítili větší účinnost byzantské obrany. Abú Bakr stáhl proto vojsko z Persie a posílil jím arabské bojové síly v Sýrii, což umožnilo Arabům porazit byzantskou armádu u Rabath-Moab roku 634. Arabští vůdci si také uvědomili slabost Byzance a cesta k dobytí Sýrie byla otevřena. Od té doby nesledovali již muslimové při svých nájezdech jen získání kořisti, ale jejich cílem se stalo trvalé ovládnutí země. Domácí, většinou monofysitské obyvatelstvo nekladlo arabskému postupu odpor, protože si bylo vědomo náboženské tolerance muslimů, a řada měst se vzdávala bez boje. Pouze Damašek se úporně bránil a teprve po šestiměsíčním obležení padl do rukou nepřítele. Herakleios zorganizoval znovu velkou armádu, ale ta byla na hlavu poražena na řece Jarmúku roku 636. Byzantská vojska se po této rozhodující bitvě stáhla částečně do Malé Asie, částečně do severní Sýrie, Palestiny a dalších asijských provincií, snažíce se zadržet arabské bojové síly a uhasit území, které zůstalo ještě v moci impéria. Ale již roku 638 dobyli Arabové Jeruzalém a hlavní město Sýrie Antiochii. Ztroskotal i poslední pokus Herakleia zadržet muslimské síly v severní Sýrii s pomocí křesťanských arabských kmenů z Mezopotámie a arabský příval se pak hnal dál do mezopotamské oblasti, kterou Arabové ovládli v roce 639/640. Mezi tou dobou se muslimská vojska zmocnila v letech 637–642

Persie, která tak ztratila svou národní samostatnost na téměř 900 let. Z Mezopotámie vpadly arabské síly do Arménie, jejíž hlavní pevnost Dvin padla v roce 640.

Již v roce 639 táhlo arabské vojsko přes Sinajský poloostrov do Egypta a počalo dobývat tamní pevnosti a města. Když roku 642 byzantská armáda a administrativa vyklidila Alexandrii a město padlo do rukou dobyvatelů, byl zpečetěn osud provincie, která měla do té doby životně důležitou úlohu v hospodářském a kulturním vývoji impéria.

V Egyptě více než v kterékoli jiné provincii Byzance bylo patrné, do jaké míry byl úspěch arabských výbojů usnadněn dezolátním stavem byzantské armády a provinciální správy. Vojenské oddíly Byzance byly v této zemi rozděleny do pěti samostatných vojenských okrsků. Z toho důvodu postupovalo těchto pět armád odděleně, aniž se vůbec zrodila myšlenka, aby byly postaveny pod jednotné velení a kladly nepříteli odpor koordinovaně nebo spojenými silami. Kromě toho obyvatelstvo provincie, jehož etnická odlišnost a nechuť k byzantské vládě našly výraz v monofysitismu, bylo unaveno stále se přitahujícím daňovým šroubem a vleklými náboženskými spory s oficiální ortodoxní církví. Od arabských dobyvatelů očekávalo naopak určitou úlevu po stránce hospodářské a zároveň náboženskou toleranci, která byla výrazným rysem islámu.

Arabskou expanzí vyvrcholil v dějinách Byzance katastrofální zlom, který změnil do základů život byzantské společnosti. Územní základna státu se zmenšila o více než polovinu. Z kvetoucích asijských držav zůstala v moci impéria pouze Malá Asie. Říše pozbyla všech svých afrických provincií. Záhy po Egyptu padly i Kyrenaika a Tripolis a do konce 7. století ovládli Arabové celou severní Afriku včetně Kartága. V Itálii udržela Byzance proti Langobardům pouze ravennský exarchát, dále úzký pruh území spojující ravenskou oblast s římským vévodstvím, značně pořečtění země na jihu poloostrova a Sicílii. Byzantské provincie na Balkáně byly zaplaveny Slovany. Příval slovanských kmenů zredukoval balkánské území říše prakticky na Konstantinopol, Soluň a úzký pruh pobřeží. Kromě těchto několika oblastí úplně zanikla na Balkánském poloostrově na dlouhou dobu organizovaná a politická síla Byzance.

Radikální zmenšení rozsahu státu změnilo výrazně i jeho etnické složení. Trvalou ztrátou provincií s neřeckým obyvatelstvem se významně posílilo postavení řeckého elementu, jehož jazyk a tradice byly od počátku dominantním rysem východořímského impéria. Řečtina vytlačila nyní latinu, která byla až dosud úředním jazykem, a pronikla do státní správy, armády, školy i oficiální ortodoxní církve. Přesto, že na byzantském území žily nadále i neřecké etnické skupiny, stala se Byzance v 7. století definitivně řeckým impériem.

Stálá hrozba každoročně se opakujících arabských nájezdů a nutnost obrany na život a na smrt vedla postupně k militarizaci byzantské správy — nejprve v nejvíce ohrožené Malé Asii a později dalším dlouholetým vývojem na celém území byzantského státu. Tento proces postupoval ruku v ruce s hlubokou proměnou byzantské společnosti, v níž se po zániku otrokářského řádu počaly prosazovat hospodář-

ské a společenské vztahy typické pro feudalismus. Výsledky tohoto vývoje jsou patrné z pramenů pro následující 8.–10. století, zatímco skoupé prameny ze 7. věku, kdy byla říše zmítána válkami a pohromami, o něm vypovídají jen velmi málo.

Jádrum územně okleštěného státu byla Malá Asie. Protože právě její provincie byly každoročně cílem arabských nájezdů, stala se její obrana otázkou samotné existence zdecimovaného impéria. Teprve tato situace vyvolala nezbytnou potřebu účinných obranných opatření. Jejich postupné organizování položilo pak základy k vzniku prvních velkých maloasijských themat.

Již po bitvě na Jarmúku bylo totiž zřejmé, že byzantská armáda není s to zvítězit nad arabskými vojsky v otevřené bitvě. Herakleios proto přímá střetnutí s muslimy výslovně zakázal. Jediným prostředkem k přežití byla nyní obrana. Nejnaléhavější potřebou bylo chránit území Anatólie, maloasijské provincie, která byla nejvíce vystavena útokům nepřátel. Herakleios dal proto vyklidit sousední Kilikii, takže mezi arabským a byzantským územím vznikla jakási „země nikoho“. Arabové byli při svých vpádech do Anatólie nuceni tento prostor překonávat, což ubíralo jejich útokům na rychlosti a údernosti. V zájmu zadržetí nebo alespoň zpomalení arabských vpádů dal císař zřídit v pohraničním pohoří Taurus menší vojensko-administrativní pohraniční jednotku (*kleisura*, průsmyk). Prameny bohužel prozrazují velmi málo o jejím charakteru. Byla to nejspíše vojenská obrana v horském terénu podél hranice mezi oběma protivníky, která se tu nadlouho stabilizovala. Dnešní bádání se kloní k názoru, že teprve tímto obranným opatřením začíná vývoj k novému themovému zřízení, které vysloveně odpovídalo potřebám defenzivní války.

Území Kilikie bylo později čas od času znovu obsazováno byzantskými vojenskými silami v zájmu včasného rozpoznání arabských nájezdů a včasného varování obyvatelstva v ohrožených zemích. Zejména po roce 661 najížděli Arabové každoročně do všech maloasijských provincií. Vojenská ochrana hranic z byzantské strany nebyla vážnou překážkou pro jejich postup do nitra maloasijských území. Zato si však arabští dobyvatelé nevěděli rady s pevnými městy a fortifikacemi uvnitř země, které se jim zpravidla ubránily. Byzantinci počali proto uzpůsobovat města a pevnosti tak, aby tam mohlo obyvatelstvo v době nepřátelských nájezdů najít útočiště i s nejnezbytnějším majetkem. Historické zprávy svědčí o tom, že maloasijská města zdokonalovala tehdy svá opevnění a nejednou se i přemísťovala ze strategicky nevýhodné polohy v údolích na sousední pahorky, aby zvýšila svou obranyschopnost.

Všechna tato opatření a zejména pohotová obrana při nenadálých vpádech nepřátel vyžadovala rychlé rozhodování. To však bylo nemyslitelné při starém systému provinciální správy, v níž byla oddělena moc vojenská od moci civilní a v níž bylo proto nutno řešit každou záležitost zdlouhavou instanční cestou. Je přirozené, že o organizaci obrany rozhodoval vojevůdce oddílu, který ohroženou oblast bránil, a že byl nejednou nucen řešit v této souvislosti i otázky civilní správy.

Vývoj od systému provincií zavedeného císaři Diokleciánem a Konstantinem k definitivní podobě themového zřízení prošel nepochybně dlouhou a složitou cestou. Dřívější provincie, jejichž názvy se stále ještě vyskytují v druhé polovině 7. a v 8. století, existovaly zprvu dále uvnitř themat, která zaujímalasvým rozsahem nejednou území několika provincií. Pro nedostatek pramenů nelze však rozpoznat, jakou měly kompetenci a v jakém pořadí a jakým způsobem přecházely postupně záležitosti řešené provinciálními orgány do pravomoci stratégů.

Nutnost neustálé obrany proti arabským nájezdům dala vzniknout prvním thematům v Malé Asii. Viděli jsme, jak Byzantinci postupně organizovali obranu proti útokům namířeným na důležité anatolské území. Tato defenzivní opatření vyústila v postupné vytváření thematu Anatólikon, které mělo chránit jihovýchod Malé Asie. Jeho organizace byla dovršena přibližně roku 660. Podobně se ustavilo proti arabským vpádům z Mezopotámie thema Armeniakon, když se asi roku 656 po velikých bojích mezi Araby, Armény a Byzantinci dostala Arménie znovu do sféry byzantského vlivu. K ochraně hospodářsky důležité oblasti rozkládající se na maloasijské půdě jižně od Konstantinopole vzniklo záhy thema Opsikion, jehož vojenská síla se rekrutovala zčásti z dřívějších gardových pluků někdejšího císařského obsequia. Vytvářela zároveň rezervu pro případ, že by bylo zapotřebí vojensky podpořit jiná themata. Kromě toho bylo thema Opsikion pověřováno i obrannými funkcemi na Balkáně, jak se soudí ze skutečnosti, že jeho velitel, *comes*, býval dočasně i hypostratégem Thrákie.

Silnou stránkou Byzance byla její námořní moc, zatímco pro muslimské pouštní kmeny byla mořeplavba neznámým elementem. Je proto s podivem, jak brzy a s jakým úspěchem se Arabové s tímto problémem vyrovnali. Stalo se tak nedlouho po smrti kalifa Omara zásluhou Muaviji, prozíravého vojevůdce a státníka, který získal velké zkušenosti jako dlouholetý správce Sýrie. Z jeho podnětu bylo vybudováno silné loďstvo a již roku 649 došlo k první vojenské námořní výpravě proti Byzanci. Obětí tohoto náporu se stal Kypr. Roku 654 se muslimové zmocnili Rhodu a brzy nato padl do jejich rukou ostrov Kos. Směr tohoto postupu bývá vykládán v tom smyslu, že již tehdy počali Arabové pomýšlet na dobytí samotné Konstantinopole. Když se byzantská námořní moc v čele s císařem Konstantem II. střetla s jejich loďstvem roku 655 u pobřeží Lýkie, skončila námořní bitva mezi oběma protivníky těžkou porážkou Byzantinců. Protože vzrůstající námořní silou Arabů bylo nyní ohroženo pobřeží a přístavní města, vytvořila byzantská vláda k jejich ochraně thema Kibyraioton, které zaujímaloj jižní pobřeží Malé Asie.

Themata byla nejen vojensko-správními okrsky, ale stala se i sídelními oblastmi vojenských oddílů, které v nich byly umístěny, aby trvale chránily jejich území před arabskými nájezdy. Vojáci zůstávali dlouhou dobu posádkou na jednom místě, a protože Arabové nenapadali každoročně tytéž provincie, stávalo se, že v některých obdobích žili delší dobu v oblastech, do nichž byli přikázáni, aniž se účastnili bojů. Tím se přizpůsobovali životu domácího obyvatelstva a v mezidobích získávali i vztah k půdě, stávali se zemědělci-vojiny. Skoupé historické zprávy nedovolují

sledovat blíže tento vývoj, který probíhal paralelně s utvářením themat jako vojensko-správních okrsků. Snad už počátkem 8. století pokročil proces tak daleko, že byzantská armáda sestávala již ve své většině nikoli z placeného námezdného vojska, ale ze zemědělců pevně usazených na půdě a povinných zároveň vojenskou službou. Teprve z pramenů 9. a zejména 10. století je patrné, že se tímto způsobem v průběhu doby vytvořila tzv. *stratiotika ktemata*, vojenské statky, které stát propůjčoval rolníkům s podmínkou, že v případě potřeby budou vykonávat vojenskou službu. Tak vzniklo postupně nové rolnické vojsko domácího původu, které nahradilo z velké části dřívější nákladnou námezdní armádu rekrutovanou ve své většině z cizích kmenů. Tito vojíní-zemědělci (řecky *stratiotai*) byli tedy vázáni vojenskou povinností k půdě v thematech, jejichž obranu zajišťovali. Nové vojensko-správní zřízení takto vzájemně propojené vytvářelo základ byzantského státu po celé jeho další trvání. Bylo konečným výsledkem hlubokých proměn, které se uskutečnily zejména v průběhu převratného období 7. století a které zcela změnilly charakter i strukturu byzantské společnosti a byzantského státu.

Často bývá poukazováno na to, že tyto nové formy vojenského zřízení a státní správy navazují na předchozí vývoj a předchozí vzory. Již v dřívější době bylo nejednou uskutečněno spojení moci vojenské a civilní, nejprve dočasně v některých provinciích za vlády císaře Justiniána, později trvale v exarchátech ravenském a kartaginském, které byly jakýmsi nárazníkovými provinciemi zadržujícími nápor nepřátel. V historii římské a byzantské říše existovaly právě tak i vojenské statky, na kterých byli usazeni příslušníci pohraničních vojsk, tzv. *limitanei*. Význam těchto institucí byl však zcela odlišný v historickém kontextu pozdní antiky na jedné straně a ve středověké Byzanci na straně druhé. Kdežto v pozdně římském impériu, které spočívalo na chabých základech dožívajícího otrokářského řádu, byly tyto formy vojenského a správního zřízení prvky spíše výjimečnými, v historickém vývoji byzantské říše se od druhé poloviny 7. století pevně zařadily do jeho kontextu, staly se tvůrčími složkami nového společenského a státního pořádku a posléze se všeobecně rozšířily v celostátním měřítku.

Zdá se, že nové thematové zřízení se definitivně ustavilo do poloviny 8. století, kdy došlo k rozdělení velkých maloasijských themat v themata menšího územního rozsahu. Vedle praktických důvodů, které jsou z pramenů dostatečně postizitelné, hrála patrně v této reorganizaci úlohu i skutečnost, že ovládním rozsáhlých území se hromadila v rukou stratégů značná moc, která by jim mohla poskytnout příležitost k ohrožování samotných císařů, k pokusům svrhnout je z trůnu a uchvátit císařskou korunu i moc ve státě.

Boje vnitřně zmítané Byzance s Araby a Slovy

Zápas s Araby byl pro byzantskou říši zejména po smrti císaře Herakleia (641) tím nebezpečnějším, že ústřední moc v Konstantinopoli byla značně oslabena. Podle císařovy poslední vůle měli společně vládnout jeho dva starší synové, Konstantinos, který se narodil z prvního manželství, a Heraklonas, kterého měl císař se svou

druhou ženou Martinou. Oběma panovníkům testament zároveň ukládal, aby ovdovělou Martinu pokládali za „matku a císařovnu“, čímž by jí byl zajištěn vliv na řízení státu. Oba synové, kteří byli již dříve spoluvládci císaře Herakleia, byli přijati bez námitek. Zato proti Martině vznikla silná opozice. Císařovna byla neoblíbená od doby, kdy se s ní Herakleios oženil (roku 613). Byla totiž jeho neteří: sňatek byl z církevního hlediska pokládán pro blízké příbuzenství za nepřijatelný a děti, které se z manželství narodily, byly vesměs mrzáci a většinou předčasně umíraly. V Konstantinopoli se záhy vytvořily dvě strany, z nichž první stála při Konstantinovi III., zatímco ve druhé se seskupili převážně příbuzní Heraklona a Martiny. Konstantinos III. však po třech měsících od nastoupení na trůn zemřel. Za následující vlády Heraklonovy strhla na sebe všechnu moc Martina. S ní získal v říši významné postavení patriarcha Pyrrhos, horlivý přívrženec monotheletismu. Jsa vládou pověřen jednat s Araby, kteří tehdy vítězně postupovali proti Egyptu, uzavřel s nimi Pyrrhos mírovou smlouvu, kterou jim prakticky celý Egypt vydal. Rozhořčení proti císařovně stupňované podezřením, že otrávil Konstantina III., vyústilo koncem září roku 641 ve státní převrat. Heraklonas a Martina byli svrženi z trůnu a zcela neobvykle potrestáni: matka vyříznutím jazyka a syn odnětím nosu. Tyto kruté tresty, známé z pozdějších byzantských zákoníků, tu byly prvně použity – nepochybně pod vlivem orientálních zvyklostí. Nato byl senátem nastolen tehdy jedenáctiletý syn Konstantina III. Konstans II., který byl v dospělém věku nazýván pro svůj bujný vous Pogonatos (Vousatý). Herakleiovská dynastie vládla pak s krátkou přestávkou až do roku 711.

V době vlády Konstanta II. snášela Byzanc hlavní nápor prvních arabských útoků v Malé Asii i na moři. Byzantskou odpovědí na tuto výzvu byla – jak bylo výše vyloženo – účinná organizace obranných opatření, kterou malosasijské strategové neustále zdokonalovali a která se v průběhu příštích desetiletí postupně měnila v pevné základy thematového zřízení.

Pro konstantinopolskou vládu znamenalo velikou úlevu, když roku 656 vypukly v arabském kalifátu vážné vnitřní rozbroje. Po smrti kalifa Othmana se jeho nástupcem v Medíně stal prorokův zeť Ali, zatímco v Sýrii byl povolán za kalifa mocný a mimořádně schopný správce této Araby nedávno ovládnuté země Muavija. Mezi oběma soupeři vzplanul boj, který nabyl charakteru občanské války a skončil až roku 661 zavražděním Aliho. Když pak Muavija pevně uchopil do svých rukou veškerou moc ve státě, byl kalifát do té míry oslaben, že byl nucen uzavřít s Byzancí roku 659 mír, jímž se Arabové zavázali platit byzantské vládě tribut.

Příležitosti, kterou poskytoval dočasný klid na východní hranici, využil Konstans II. k energickému obnovování byzantské autority na Balkáně, kde slovanská kmenová knížectví, která zaujímala nyní území někdejších byzantských provincií, zůstávala až dosud mimo dosah svrchovanosti impéria. Roku 657–658 se vypravil v čele byzantské vojenské síly proti „Sklaviníím“ (zemím Slovanů) a podle stručné zprávy pramenů množství Slovanů zajal a jejich země podrobil. Byla to se vsí

pravděpodobností drobná slovanská knížectví v okolí Soluně. Zajaté Slované přesídlil císař do Malé Asie, kde jsou o několik let později dosvědčeny slovanské vojenské oddíly nasazené do bojů proti Arabům.

Toto úspěšné vojenské tažení proti Slovanům je významným svědectvím zesílení a životaschopnosti byzantské říše. Je to totiž od dob Maurikiových – tj. od konce 6. století – první významnější protiofenzíva, kterou Byzanc byla s to podniknout. Ve výpravě proti „Sklaviním“ a v jejích důsledcích lze již postihnout hlavní rysy politiky, kterou byzantská vláda uplatňovala vůči slovanským kmenům v nadcházející nové etapě vzájemných byzantsko-slovanských vztahů na Balkáně. Je to zaprvé snaha podřídit slovanská knížectví byzantské svrchovanosti a za druhé přesídlování Slovanů do Malé Asie s cílem zmenšit jejich počet na evropské půdě a využít jich jako vojenské síly k obraně maloasijských oblastí proti arabským nájezdům.

Byzanc však nespouštěla ze zřetele ani vzdálené území Itálie a zájem Konstanta II. o západní část říše nasvědčuje tomu, že konstantinopolské vládě i v této těžké době velmi záleželo na jejím udržení. Poměry v Itálii byly značně rozbouřené a spory spojené s odporem proti monoteletismu vyvolávaly prudkou opozici proti Konstantinopoli. Císař se marně snažil o náboženské usmíření; aby ho docílil, vydal roku 648 edikt, jímž zakázal veškeré diskuse o náboženských problémech. Způsobil jím však ještě větší pobouření. Zakrátko nato, roku 649, se nový papež Martin ujal svého úřadu bez potvrzení ravennského exarcha a pokračoval v boji proti monoteletismu. Významnou oporu nacházel v prefektuře latinské Afriky, která byla tehdy stále ještě součástí byzantské říše. Významný podíl na této polemice měl tamní duchovní vůdce ortodoxních Řeků Maximos Homologetes, nejslavnější teolog své doby. Ve snaze přispět k vítězství ortodoxie odešel Maximos koncem čtyřicátých let z Afriky do Říma a na lateránské synodě, svolané papežem ještě roku 649 k řešení náboženských otázek, docílil odsouzení monoteletismu.

Nepokoje v Itálii, jež ohrožovaly říši právě v době neblahého námořního střetnutí s Araby, se vystupňovaly navíc vzpourou ravennského exarcha Olympia, který se snažil uchvátit vládu nad Itálií. Tento konflikt byl však již roku 652 zažehnán Olympiovou smrtí.

Zato náboženský boj dospěl k svému vyvrcholení, když císař dal papeže Martina dopravit do Konstantinopole, kde byl odsouzen a poslán do vyhnanství, v němž záhy zemřel. Obdobný osud postihl i shora zmíněného čelného představitele tehdejší ortodoxie Maxima Homologeta.

Císařovo despotické počínání vyvolávalo vůči němu nenávist obyvatelstva. Rozhořčení se ještě vystupňovalo, když ve snaze udržet moc pro sebe a pro své syny dal Konstans roku 660 popraviti svého bratra Theodora proto, že si činil nárok na spoluvládu. Všeobecný odpor konstantinopolského lidu, který pokládal popravu za bratrovraždu, přispěl patrně k rozhodnutí císaře opustit hlavní město a odejít na Západ, do Itálie. Uskutečnění tohoto úmyslu usnadňovala skutečnost, že v té době nehrozilo žádné akutní nebezpečí arabského útoku. Konstans II. pobýval nejprve

v Tarentu, kde se pokusil zlomit válkou moc Langobardů. V bojích s nimi měl zprvu úspěchy. Když se však ukázalo, že byzantské finance nestačí na to, aby válka byla dovedena k vítěznému konci, odešel do Říma, kde jeho krátká návštěva byla v jistém smyslu kuriozitou – Konstans byl totiž prvním císařem, který navštívil Řím od pádu západní poloviny impéria (479). Posléze se odebral na Sicílii a podobně jako Maurikios a Herakleios se zanašel myšlenkou přenést sídlo říše na západ, přičemž císařovou rezidencí se měly stát sicilské Syrakusy. Udržování nákladného dvora v tomto městě znamenalo však značné finanční zatížení. Další nepříznivou okolností bylo, že císař pro svůj vypjatý despotismus vyvolal i v novém prostředí vůči sobě nenávist. Jeho pobyt v Syrakusách skončil spiknutím v jeho nejbližším okolí, při kterém byl Konstans II. roku 668 zavražděn. Vojsko povolalo pak za císaře Arména Mezezia. Avšak vojenská síla ravennského exarchátu potlačila tuto vzpouru již počátkem následujícího roku 669.

Hlavním problémem byzantské historie zůstával však boj s Araby, kteří roku 663 počali znovu každoročně vpadat do Malé Asie. Pronikli až do Chalkedonu a nejednou přezimovali na byzantském území. Zvláště důležitou úlohu v boji mezi Byzancí a kalifátem počala hrát arabská námořní síla, která od prvních úspěchů nabývala stále na významu, až se posléze stala důležitým faktorem v dějinách Středomoří. Po dobytí ostrovů Kypr, Rhodos a Kos dobyli Arabové také ostrov Chios a roku 670 se zmocnili poloostrova Kyzikos, ležícího na dosah Konstantinopole.

Vytvoření arabské vojenské základny v bezprostřední blízkosti hlavního města impéria bylo velmi nebezpečné. V letech 674–678 došlo k úplné blokádě byzantské stolice. Arabské loďstvo zůstávalo v Propontidě i přes zimu. Boj o Konstantinopol, o jejíž dobytí Muavija po čtyři roky usiloval, měl být rozhodnut na moři. Před hradbami města byla v těchto letech svedena řada námořních bitev. Nakonec se však byzantské námořní síle podařilo zvítězit díky nové zbraně – proslulému řeckému ohni. Byla to třaskavá směs vynalezená architektem Kallinikem, který se v této bouřlivé době uchýlil ze Sýrie do Konstantinopole. Třaskavinu bylo možno vrhat na nepřátelské lodě ze značné dálky. Ničila je ohněm, který při dopadu vzněcovala. Arabské loďstvo nebylo s to čelit účinkům této zhoubné zbraně a utrpělo těžkou porážku. Veliké vítězství Byzantinců na moři bylo současně provázeno úspěchem císařských vojsk v Malé Asii. Pro Araby měla katastrofa, která je postihla u Konstantinopole, těžké důsledky. Muavija byl nucen uzavřít s Byzancí mír na 30 let a zavázat se ke každoročnímu odvádění vysokého tributu. Uhájením Konstantinopole zabránili Byzantinci přívalu Arabů do Evropy v době, kdy byl tento bojový živel ještě plný svěží expanzivní síly.

Reakcí Byzance na ohrožení Konstantinopole v letech 672–678 bylo vytvoření zvláštního námořního thematu zvaného *karabisianoí* (námořníci) nebo *karaboi* (lodi), v jehož čele stál strateg. Jeho loďstvo mělo za úkol intervenovat všude, kde byly ohroženy zájmy říše na moři. Mělo chránit obyvatelstvo ostrovů i maloasijského a egejského pobřeží před pirátskými nájezdy arabských lodí a střežit přístup do Propontidy.

Na Bosporu se podařilo Araby zastavit, zato však velké východní provincie byly navždycky ztraceny. Z církevně politického hlediska to znamenalo, že v říši nebylo nadále obyvatelstvo vyznávající monofysitismus. Nemělo proto již smysl trvat na monotheismu, který se na Východě tak málo osvědčil jako prostředek k církevnímu smíření s monofysity a na Západě zároveň vyvolával těžké rozbroje. Byzantská vláda a církve z toho vyvodily důsledky. Císař svolal roku 681 do Konstantinopole koncil, který odsoudil monotheismus a obnovil ortodoxii.

Historické zprávy dochované v hagiografickém prameni *Miracula S. Demetrii* (Zázraky sv. Demetria) vrhají právě v těchto letech ostré světlo na život Slovanů žijících v okolí Soluně. Je z nich patrné, že pro vývoj slovanských kmenů usazených již řadu desetiletí v této oblasti byly příznačné dvě protichůdné tendence: postupující asimilace s řeckým prostředím a zároveň proces opačný, směřující k překonávání kmenové rozdrobenosti a k vytváření vlastní slovanské státní organizace. Zvláště výrazně je tento vývoj dokumentován svědectvím o konfliktu knížete kmene Rynchinů s byzantskými vládními činiteli.

Jak přitažlivé bylo vyspělé byzantské prostředí pro vládnoucí vrstvu slovanských kmenů, vyplývá ze skutečnosti, že rynchinský předák Perbund žil v Soluni a osvojil si byzantský způsob života do té míry, že mluvil řecky a oblékal se jako Byzantinc. Pramen zároveň prozrazuje, jak se soužití Řeků a Slovanů promítalo na úrovni vzájemných vztahů politických. Když byl Perbund osočen, že chystá úklady proti Soluni, byl na rozkaz císařův dopraven do Konstantinopole a uvězněn. Vzápětí nato vyslaly slovanské kmeny Rynchinů a Strymonců spolu s představiteli města Soluně společné poselstvo na císařský dvůr s žádostí o jeho propuštění. Z toho je patrné, že Byzanc uznávala autonomní existenci slovanských knížectví a že jim přiznávala značná práva. Zároveň si však činila nárok na svrchovanost nad nimi a vyžadovala, aby vůči ní zachovávaly mír. Je pochopitelné, že zvláště v těchto letech, kdy Arabové ohrožovali Konstantinopol a pronikali každoročně Hellespontem až k jejím hradbám, měla byzantská vláda obavy ze sjednocení slovanských kmenů a z jejich společného útoku. Tuto obavu dobře ilustruje fakt, že Konstantinos IV. na žádost společného řecko-slovanského poselstva propustil sice Perbunda na svobodu, ale s podmínkou, že zůstane v Konstantinopoli až do ukončení konfliktu s Araby. Kníže však uprchl, byl na útěku dopaden a císař jej dal popraviti. Nato se spojily tři slovanské kmeny, Rynchinové, Strymonci a Sagudati, oblehly Soluň a dva roky se jí snažily vyhladovět blokádou. Tyto kmeny si pak troufaly vystoupit i proti samotné Konstantinopoli a napadaly lodě na námořních cestách vedoucích do hlavního města. Je příznačné, že Soluňané v době, kdy město bylo ještě těmito Slovy ohroženo, vypravili lodě a jeli nakoupit obilí u vzdálenějšího kmene Velegezitů, který s nimi žil v míru. Z toho vyplývá, že každý slovanský kmen si v té době upravoval svůj vztah k sousedním Řekům i k císařské vládě podle vlastních potřeb a cílů.

Po velkém vítězství nad Araby v roce 678 se Byzanci uvolnily vojenské síly vázané do té doby válkou a císař mohl podniknout výpravu proti Slovanům, kteří

vystupovali nepřátelsky vůči Byzanci. Tímto vojenským zákrokem donutil k poslušnosti Strymonce a se vši pravděpodobností i Drugovity a některá další kmenová knížectví v soluňské oblasti. Sjednocení slovanských kmenů, které chtěl uskutečnit rynchinský kníže Perbund, se nezdařilo, protože byzantská moc byla v této části Balkánu příliš silná, ale také proto, že stupeň jejich vnitřního politického a sociálního vývoje k tomu nevytvořil nezbytné předpoklady.

Do jaké míry upevnilo vítězství nad Araby autoritu impéria i ve vzdálených zemích Balkánu, je patrné ze skutečnosti, že avarský kagan a předáci slovanských kmenů sídlících v západních oblastech poloostrova vyslali hned po této události do Konstantinopole poselstva, která holdovala císaři na znamení uznání byzantské svrchovanosti. Z formulace historické zprávy vyplývá, že byzantský panovník za to přiznával Slovanům právo žít na někdejší byzantské půdě, kterou ostatně za vlády císaře Herakleia obsadili se svolením Byzance. Je z ní zároveň patrné, jak výrazně pokročily tyto slovanské kmeny ve svém politickém vývoji od doby, kdy se usadily ve svých historických sídlech na Balkáně. V 6. a na počátku 7. století, kdy podnikaly loupežné výpravy na území impéria, nenacházíme v pramenech ani slova o tom, že by se byly obracely přímo na byzantského císaře. Naproti tomu se dovídáme o živých diplomatických stycích, které udržovali Avari s byzantským dvorem od svého příchodu do Evropy až po osudnou porážku před hradbami Konstantinopole v roce 626. Jestliže v sedmdesátých letech 7. století vypravují slovanští předáci na císařský dvůr vlastní posly, aby jednali s císařem, je možno spatřovat v této skutečnosti výmluvné svědectví o pokroku v jejich politickém vývoji. Je zároveň příznačné, že byzantské prameny kladou v historické zprávě o této události poprvé slovanská knížata se zřetelem k jejich politickému významu na stejnou úroveň s avarským kaganem. Viděli jsme, že symptomy tohoto pokročilého vývoje se v současné době odrážejí i ve vztahu Slovanů usídlených v Makedonii k druhému největšímu městu říše i k samotnému byzantskému císaři. Politické vztahy Slovanů žijících na někdejší byzantské půdě se tedy po půl století jejich pobytu na Balkáně dostávají do nové etapy rozvoje bez zřetele na to, zda slovanské kmeny žily v bezprostřední blízkosti velkých byzantských center či ve vzdálené západní části Balkánského poloostrova.

Sotva se Byzanci podařilo odrazit roku 678 Araby od Konstantinopole a obnovit autoritu říše u slovanských knížectví v sousedství Soluně, vyvstalo jí vzápětí dvojí nové nebezpečí, tentokrát ze strany Protobulharů. Viděli jsme, že kmeny této etnické skupiny se objevovaly na byzantském území již v 6. století a v dobách velkých loupežných nájezdů útočily na balkánské provincie buď samostatně nebo spolu se Slovy. Později se některé skupiny připojily k avarskému svazu. Za krize, která zachvátila avarský kaganát po velké porážce u Konstantinopole roku 626, se tyto Bulhaři proti Avarům vzbouřili a jejich povstání bylo krutě potlačeno.

Když se později (po smrti někdejšího byzantského spojence Kuvrata) rozpadla velká bulharská říše na Kubáni, protobulharské kmeny, kterým stálo v čele pět Kuvratových synů, se rozešly. Skupina vedená Asparuchem přitáhla asi roku 660

k dunajské deltě do sousedství slovanských kmenů sídlících v někdejší byzantské provincii Moesii. Usadila se na strategicky výhodném místě, které leželo severně od ústí Dunaje a které prameny nazývají Oglos. Jiná skupina Protobulharů v čele s Kuvratovým synem, jehož jméno se nedochovalo, přibyla do Pannonie, zůstala v avarském kaganátu a získala tam se vši pravděpodobností význačné postavení.

O řadu let později byl jeden z protobulharských předáků jménem Kuver — není vyloučeno, že to byl výše zmíněný bratr Asparuchův — ustanoven avarským kaganem za náčelníka skupiny obyvatelstva, kterou tvořili potomci válečných zajatců zavlčených do Pannonie v druhém desetiletí 7. století z byzantských měst. Tito Řekové se sice mísili s Avary, Protobulhary a dalšími kmeny avarské říše, avšak jejich potomci si zachovali řecké etnické povědomí a křesťanskou víru. Kagan je po šedesáti letech uznal za zvláštní kmen. Když byl postaven do jejich čela zmíněný Kuver, vzbouřil se po dohodě se svými poddanými proti kaganovi a odtáhl s nimi a se svou protobulharskou družinou na Balkán. Usadili se nejprve v blízkosti Soluně na Keramejském poli, jež bylo tehdy vylidněnou, opuštěnou oblastí, a požádali císaře, aby jim přikázal tuto zemi k obývání. Od počátku však měl Kuver v úmyslu dobýt Soluň, která ho lákala svým bohatstvím. Avšak potomci Řeků, jimž stál v čele, odcházeli z Keramejského pole, protože chtěli žít nikoli v barbarské říši, ale pod vládou byzantského císaře jako jejich předkové. Ani o Slované se nemohl opřít, protože kmeny z okolí Soluně byly nedávno přinuceny byzantskou vojenskou výpravou k poslušnosti a neměly patrně možnost přidat se k němu. Když zásahem pohotového loďstva karabisianů ztroskotal Kuverův důmyslný plán dobýt Soluň, zanikla i Kuverova naděje vytvořit v soluňské oblasti vlastní pevnější politický útvar. Nepočtený bulharský živel z jeho družiny zůstal patrně v Makedonii a později splynul s tamním obyvatelstvem.

Zcela jinak probíhalo střetnutí Byzance s Protobulhary vedenými Asparuchem. Tito kočovníci po dvacetiletém pobytu u dunajské delty překročili na jaře roku 680 Dunaj a počali napadat oblasti ležící na jih od dolního toku řeky. Konstantinos IV. vypravil proti nim armádu a loďstvo, aby učinil přítrž jejich vpádům. Byzantská vláda měla zjevně odlišný postoj vůči protobulharským útočníkům ze severu nežli vůči slovanským kmenům, případně i vůči skupině obyvatelstva, které přišlo v čele s Kuverem a usadilo se posléze v oblasti, jež mu byla císařem přikázána. Slované usídlené v někdejších balkánských provinciích impéria nehodlala Byzance vyhnat z území, které obsadili, protože jejich přítomnost znamenala vyřešení demografické krize způsobené na Balkáně dlouhým obdobím předchozích ničivých vpádů. Slovanští zemědělci obdělávali půdu, kterou si osvojili, a Byzance mohla tyto kmeny alespoň dočasně nutit k poslušnosti a k placení daně, jakmile ustaly na čas boje s Araby a uvolnily se potřebné vojenské síly. Obnovení svrchovanosti nad celým územím zabraným Slované bylo proto pro byzantskou vládu otázkou času. V Protobulharech vedených Asparuchem však spatřovala nebezpečného vnějšího nepřítele. Cílem císařova tažení proti nim bylo vytlačit je z byzantského území obývaného v té době většinou Slované za Dunaj a učinit přítrž jejich rozpínavosti.

Impériu se však nepodařilo zahnat nového nebezpečného nepřítele. Byzantská armáda byla poražena a císař byl nucen uzavřít s Bulhary mír. Asparuchova družina obsadila Moesii a navázala těsný kontakt s tamními slovanskými kmeny, mezi nimiž prameny výslovně jmenují tzv. sedm kmenů a Severy. Organizačně talentovaní kočovníci vtiskli zemědělským kmenům silnou politickou organizaci. Tak vznikl roku 681 na někdejším byzantském území poprvé pevný, trvalý politický útvar. Jeho uznáním se byzantské impérium vzdalo dunajské hranice, která je dlouho chránila, a bylo nuceno stáhnout se na horský hřbet na severu Thrákie.

Jak hluboko zasáhl vznik první bulharské říše do historického vývoje Byzance, je patrné z toho, že tlak bulharského nebezpečí urychlil budování nové vojensko-správní organizace, themového zřízení, které bylo až dosud omezeno na Malou Asii, i v evropské části impéria. Jako odpověď na bulharskou hrozbu bylo založeno thema Thrakia, které mělo chránit říši proti rozpínavosti Bulharů. Vzhledem k tomu, že ani Arabové ji nepřestali ohrožovat, byla Byzance v příštích stoletích znovu nucena čelit nepříteli na dvou frontách.

Mladý bulharský stát sehrál pak významnou úlohu nejen v historii Byzance, ale i ve vývoji Slovanů v Thrákii a v Makedonii. Skutečnost, že měl pro ně silnou přitažlivost a že v něm spatřovali oporu ve svých konfliktech s Byzancí, se stala brzdou jejich asimilace a integrace do byzantské říše. Když zejména v 8. a v první polovině 9. století rozšířili bulharští panovníci své panství na velkou část Thrákie a Makedonie, byli tito Slované včleněni do státu, ve kterém slovanský živel nabýval převahy. Zachovali si tak svou etnickou svébytnost na rozdíl od slovanských kmenů v Řecku a na Peloponésu, které se postupně asimilovaly v řeckém prostředí.

Jak se stalo v Byzanci 7. století téměř pravidlem, v dobách ohrožení zvenčí byla říše oslabována těžkými vnitřními rozpory vyvolávanými mocenským zápasem v panovnické rodině. Také Konstantinos IV. usiloval (podobně jako jeho otec) o soustředění moci výlučně ve svých rukou. Důsledkem císařova despotismu byl krvavý konflikt mezi ním a jeho mladšími bratry Herakleiem a Tiberiem, kteří byli jeho spoluvládci. Přes slibnou opozici v senátu i v armádě zbavil císař oba prince koncem roku 681 vladařského titulu a dal je zohavit uříznutím nosu. Odstraněním bratrů se Konstantinovi podařilo prosadit samovládu byzantského císaře a posílit zásadu nástupnictví císařova nejstaršího syna. Spoluvláda zůstala sice i nadále významným prvkem byzantského státního zřízení, byla však pouze formální a stala se především prostředkem k zajištění nástupnictví. Skutečná moc se soustředila výlučně v rukou císaře — autokratora (samovládcе).

Neustálé napětí vyvolané boji s vnějšími nepřáteli, nutnost rychlého přemístování z východní hranice na evropská bojiště stejně jako mocenský zápas uvnitř říše podlomily zdraví Konstantina IV. do té míry, že zemřel v 33 letech. V první polovině vlády jeho syna a nástupce Justiniána II. (685—695 a 705—711) vytvářela ještě příznivá zahraničněpolitické situace předpoklady pro další konsolidaci byzantského státu. Důsledky velkého byzantského vítězství před Konstantinopolí v roce 678 a oslabení kalifátu vnitřními rozbroji po smrti Muaviově přiměly kalifa

Abdalmalika k uzavření nové mírové smlouvy s Byzancí na deset let. Arabové se v ní zavázali k dalšímu zvýšení tributu, přičemž Byzanc získávala polovinu výnosu z Kypru, větší části Arménie a z provincie Iberie. Kypr se stal na několik století kondomiem obou mocností.

Za těchto okolností mohla byzantská vláda použít vojenských sil uvolněných na východní hranici k obnovení svrchovanosti nad slovanskými kmeny v Makedonii. Zprávy o Justiniánově tažení proti Slovanům svědčí o tom, že slovanské kmeny v těchto letech opět setřásly byzantské panství. Císařská armáda si musela probíjet cestu do Soluně, kde pak císař oslavil triumfálním vjezdem do města své vítězství. V zájmu snazšího ovládnutí tohoto slovanského území a posílení obrany proti Arabům v Malé Asii přesídlila byzantská vláda velké množství podrobených Slovanů i s ženami a dětmi do thematu Opsikion, kde z nich bylo vytvořeno vojsko o 30 000 bojovníků. Když později došlo k válce s kalifátem, přeběhli tito Slované k Arabům, kteří je posléze usídlili v Sýrii. Boje se Slovanů a potřeba trvale je ovládnout vedla byzantskou vládu k založení nového thematu Hellas; vzniklo ve středním Řecku mezi rokem 687 a 695.

Státní zájmy vedly dále v této době byzantskou říši k přesídlení křesťanského bojovného kmene Mardaitů z arabsko-byzantské hranice na Peloponés, ostrov Kefalenii, do přístavu Nikopolis v Epiru a na jižní pobřeží Malé Asie, kde jich bylo zapotřebí pro jejich námořnickou zdatnost. Součástí této velkorysé přesídlovací politiky byl i přesun obyvatel Kypru do oblasti Kyziku, která těžce utrpěla při obležení Konstantinopole Araby. Tato akce byzantské vlády však vyvolala roku 691 nový válečný konflikt s arabským kalifátem.

Ruku v ruce s posilováním státního zřízení a s budováním themat postupovalo i upevňování církevní správy a pronikání křesťanských principů hluboko do života byzantské společnosti. Když byl roku 691 do Konstantinopole svolán koncil nazývaný „trulský“ podle kopulového sálu (*trullos* – kopule) v císařském paláci, ve kterém zasedal, projednávaly se na něm nejen záležitosti týkající se církevní správy a ritu, ale především byl kladen důraz na důsledné uplatnění křesťanských mravních zásad v životě lidu i kněžstva. Zároveň se v řadě otázek projevilo odlišné pojetí církve východní a západní, které bylo výrazem jejich postupného vzájemného odcizování.

Velké přesuny obyvatelstva uskutečňované za vlády Justiniána II. a nadměrné finanční zatížení obyvatelstva, k němuž přispívala i císařova záliba v budování velkolepých staveb, vzbuzovaly v zemi neklid a nespokojenost. Vnitřní nepokoje přerostly roku 695 v povstání, za něhož byl Justinián II. sesazen, potrestán odnětím nosu a poslán do vyhnanství v Chersonnesu. Strana Modrých povolala císařem Leontia, stratéga nově založeného thematu Hellas. Po letech, ve kterých přes všechny nesnáze zaznamenala politika byzantského státu řadu pozitivních výsledků, nastává období zmatků a bojů o trůn. Významnou úlohu v nich sehráli zejména představitelé nového státního zřízení, stratégové a drungariové, kteří nabyli značné moci tím, že ovládali ve svých thematech vojenské síly i aparát civilní správy.

Ve víru těchto událostí si vyhoštěný císař Justinián ještě jednou vydobyl byzantský trůn, a to s pomocí vojenského zásahu bulharského chána Tervela. Bulharsko získalo za odměnu Zagoru, území prostírající se mezi východní částí pohoří Balkán a Černým mořem, a jeho panovníkovi se dostalo vysokého byzantského titulu *kaisar*, což významně upevnilo mocenské postavení mladého bulharského státu.

Druhé období Justiniánovy vlády je poznamenáno represáliemi vůči skutečným i domnělým protivníkům císařovým a všeobecným oslabením říše. Tato situace vyvolala novou arabskou ofenzívu, které padly za oběť zbytky byzantského panství v Africe. Když se sesula úplně byzantská hráz, bránící až dosud Arabům v postupu do Evropy, zaútočila později arabská vojska na území jižního Španělska, kde po jejich vítězství v bitvě u Xeres de la Frontera v roce 711 zaniklo království Visigótů. Na jeho troskách si Arabové vybudovali své panství na evropské půdě.

Boje o vládu v byzantském státě, které se od smrti císaře Maurikia vždy znovu opakovaly a vyvolávaly zvraty a násilné změny na konstantinopolském trůnu, svědčí o tom, že svízelný vývoj císařské instituce byl součástí všeobecné krize, kterou procházela v 7. století celá byzantská společnost. Průvodním jevem tohoto krizového období je i dočasná kulturní chudoba, patrná ve všech odvětvích dříve tak bohatého kulturního rozvoje.

Přes všechny zmatky a otřesy se ke konci 7. století objevují výsledky první konsolidace byzantského státu. Projevily se ve vítězství nad arabskou námořní silou u Konstantinopole a pokrokem v ovládnutí slovanských kmenových knížectví na části někdejšího byzantského území na Balkáně. Veliké přesuny obyvatelstva postihly sice citelně přesídlované masy, ale na druhé straně prozrazují úsilí byzantské vlády o velkorysé a energické řešení demografických problémů i potřeb hospodářství a vojenské obrany státu. Příznakem pokročilé proměny a upevňování státního zřízení je nesporně postupné rozšiřování themového systému, omezeného dříve na Malou Asii, i na evropském území říše. Po ztrátě rozsáhlých provincií s jinoetnickým, kulturně a nábožensky odlišným obyvatelstvem došlo k územní koncentraci, která podmiňovala větší pevnost a vnitřní jednotu byzantského státu. Tmelem jeho nového homogenního charakteru se stal řecký jazyk, řecká kultura a ortodoxní víra.

Narůstání hlubokých změn v byzantské státní struktuře a ve společenských vztazích je osvětleno historickými prameny tohoto „temného“ období jen velmi sporadicky. Jeho výsledky se plně projevily teprve v následující vývojové etapě. Přesto však není pochyby o tom, že v průběhu 7. století se dovršil proces proměny byzantské říše od pozdně antického východořímského impéria ve středověký feudalizující se stát.

Období ikonoklastické krize a bojů s Araby

Vojenské povstání, které vyneslo na trůn Filippika Bardana (711–713), naráz změnilo situaci v říši. Nový císař byl rozhodným přívržencem monothelismu a jeho prvním opatřením bylo, že zrušil usnesení 6. ekumenického koncilu. Monothelismus byl prohlášen za jediné ortodoxní učení. Toto rozhodnutí přirozeně vyvolalo reakci papežské kurie: považovala Bardana za heretika a odmítla mu všechny obvyklé počty, které jinak byly v Římě byzantskému císaři přiznávány. (Začaly se razit mince bez císařova portrétu, jeho jméno se nepřipomínalo v liturgických modlitbách apod.) Obnova monothelismu však nebyla jen nějakým efemérním vrtochem císařovým: jeho iniciativa našla podporu u četnějších představitelů kléru i vyšších světských kruhů. Filippikem dosazený konstantinopolský patriarcha Ioannes se stal při prosazování monothelismu povolným nástrojem císařské politiky.

Vnitřní situace země se zkomplikovala marnotratností, s níž Filippikos přistupoval k státnímu pokladu, nahromaděnému jeho předchůdcem: císař se totiž oddával nákladným zábavám. Nesporně to také přispělo k neúspěchům v zahraniční a vojenské politice na Východě i Západě. V letech 712–713 podnikli dva arabští vojevůdci, mezopotamský emír Maslama a Abbás ibn Valíd, nájezdy na byzantské území a bez větší námahy dobyli velkých center Amaseie a Mistheie. Byzanci se nepodařilo zorganizovat účinnější obranu, a tak v následujícím roce (713) arabské nájezdy pokračovaly do různých částí říše. Obzvláště citelný byl pád Antiochie, ležící v Pisidii.

Ještě problematičtěji se vyvíjely události na Balkáně. Pád Justiniána II., spojence bulharského chána Tervela, měl za následek nepřátelský postoj Bulharů, takže ti roku 712 vtrhli do Thrákie. Neúspěchy v obraně říše a nespokojenost obyvatelstva s finanční politikou císařovou způsobily jeho pád. V roce 713 byl svržen z trůnu a na jeho místo byl dosazen první ministr Artemios. Ten si změnil jako císař jméno na Anastasios (713–715). Zkušený státní úředník, zběhlý ve finanční správě, měl nepochybně snahu zlepšit finanční situaci říše. V popředí zájmu však stály naléhavější úkoly. Anastasios zrušil všechna nařízení předcházejícího císaře o obnově monothelismu a znovu nastolil ortodoxní učení. To se stalo základem jeho sblížení s papežskou stolicí.

Situace se zatím zhoršila především na Východě. Zatímco v roce 714 Maslama podnikal obvyklé vpády do byzantských území, dobyl Herakleie a pronikl až do

Galatie, připravoval nový kalif Sulejman výpravu dalekosáhlého významu, jejímž cílem byl nájezd na samu Konstantinopol. Kalifovy plány nezůstaly Byzanci utajeny. Anastasios II. se pokusil zamezit jejich uskutečnění vyjednáváním, to však bylo neúspěšné. Když se pak v Konstantinopoli dověděli o přípravě arabského loďstva, které se mělo vypravit z Alexandrie a připravit zásobu dřeva na stavbu dalších lodí, shromáždil Anastasios II. svoje námořní síly na ostrově Rhodu, aby arabský plán překazil. V byzantském vojsku, v němž získaly důležité postavení oddíly z thematu Opsikion (v severní části M. Asie), však došlo ke vzpouře. Vojsko zřejmě nerado snášelo převahu konstantinopolské úřednické byrokracie, která za Anastasia získávala rozhodující postavení při řešení nejdůležitějších otázek vnitřní i zahraniční politiky říše. Vzbouřené vojsko dosadilo za císaře někdejšího výběrčího daní Theodosia (715–717). Byla to osobnost celkem slabá, císař projevoval zjevnou nechuť vládnout a byl donucen převzít moc do vlastních rukou jen na nátlak vzbouřenců.

V období Theodosiovy vlády se zlepšily vztahy s Bulharskem; v roce 716 s ním byl uzavřen mír. Byzanc byla přinucena obnovit vyplácení daní Bulharům, z druhé strany však byly stanoveny přesné hranice obou říší, jež nebylo na základě oboustranného závazku dovoleno překročit, a vytvořily se i podmínky pro obnovu vzájemných obchodních styků.

Na arabské frontě se mezitím schylovalo ke katastrofě: přestože se ani po dlouhé blokádě Arabům nepodařilo dobýt města Amorion, přezimovali v letech 716–717 v dobytém Pergamu a v Kilikii v jihovýchodní M. Asii. Vytvořili si tak příznivé podmínky a východisko pro nástup na Konstantinopol během nadcházejícího jara. V této složité situaci využil slabosti císaře Theodosia strateg thematu Anatolikon Leon, který se stal rázem klíčovou postavou. Spoléhaje na podporu thematu Armeniakon, v němž vládl jeho zeť, získal převahu nad vojsky thematu Opsikion, která byla hlavní oporou Theodosiovou, a byl dosazen na byzantský trůn.

Nástup syrské dynastie

Doba vlády syrské dynastie, která se dostala k moci nástupem Leona III. na trůn, neznamenal ještě úplné překonání vnitřní krize byzantské společnosti, kterou se vyznačovalo předchozí období. Objevují se jen některé nové rysy: arabské nebezpečí ztrácí postupně aktuální charakter, jaký mělo v předcházejícím století; naproti tomu začalo vzrůstat ohrožení ze strany Bulharů. Krize uvnitř říše se z mocensko-politické oblasti přenesla do oblasti církevněpolitické a našla zde svůj výraz v ikonoklastických zápasech, které zmítaly říší a společností více než sto let. Přesto lze v oblasti hospodářské, přes všechny přetrvávající těžkosti, pozorovat zejména po polovině 8. století a pak na počátku 9. století náznaky určité stabilizace. Tato tendence vyplynula nesporně z úspěšných snah císařů syrské dynastie posilnit centrální císařskou moc.

Nástup Leona III. (717–741), podporovaného dvěma největšími maloasijskými tematy – Arménským a Anatolským, na byzantský trůn a založení syrské dynastie, která z tohoto prostředí vyšla a po celou dobu své stoleté vlády tu nacházela svou podporu, je vnějším výrazem definitivního přesunu těžiště byzantské politiky do východních oblastí říše. Malá Asie a její pohraničí se stávaly stále větší měrou určujícím faktorem v životě byzantské společnosti. Především tato oblast musela nést břemeno arabských vpádů a jejich následky. Na počátku 8. století zesílil tlak Arabů natolik, že právě v době nástupu Leona III. na trůn byla bezprostředně ohrožena sama Konstantinopol. Na podzim roku 717 se pod hradbami byzantského hlavního města shromáždilo silné arabské loďstvo i pozemní vojsko. Použití tzv. „řeckého ohně“ zhatilo bleskový nástup arabského loďstva na Konstantinopol a její rychlé dobytí. Blokáda města se protáhla, takže arabské vojsko bylo nuceno přezimovat pod jeho hradbami. Mimořádně krutá zima způsobila, že řady arabských vojáků prořídly, takže zjara obratný taktický zásah byzantského vojska a loďstva proti přicházející námořní posile Arabů zhoršil arabské pozice natolik, že už nebylo možno pomýšlet na rozhodující útok na Konstantinopol. Krátce předtím uzavřený mír s Bulhary (716) umožnil jejich příznivý postoj k Byzanci, která je posléze vtáhla i do svého zápasu s Araby. V důsledku toho muselo arabské vojsko odtáhnout.

Neúspěch Arabů u Konstantinopole znamenal sice definitivní konec arabských aspirací na dobytí byzantského hlavního města, neznamenal však konec arabského nebezpečí pro maloasijské provincie říše. Přes nepokoje v arabském kalifátu po smrti Omara II. a přes citelné ztráty pod Konstantinopolí podnikli Arabové řadu dalších nájezdů do maloasijského vnitrozemí; počínaje rokem 720 se téměř každoročně opakovaly. V roce 727 se Arabové dokonce pokusili o dobytí významného maloasijského města Nikaie, významem druhého města říše, hned po Konstantinopoli. Ani vstup Chazarů do vojenského konfliktu s kalifátem po boku Byzance a jejich stále výraznější pronikání na Kavkaz nemohly zastavit arabský postup. Roku 737 byla chazarská iniciativa definitivně zlomena a byli to naopak Arabové, kteří začali chazarskou říši nebezpečně ohrožovat.

V té době však už byzantská říše zřejmě využila zaneprázdnění Arabů chazarským problémem a přešla do protiofenzívy. V roce 740 zvítězili Byzantinci v důležité bitvě u Akroina. Ani toto vítězné byzantské střetnutí s Araby neodstranilo arabské nebezpečí úplně. Od těchto časů však už nabylo v podstatě charakteru poměrně omezených pohraničních potyček. Akroinonská bitva tak ukázala, že se Byzanc s arabskými vpády vyrovnávala s úspěchem.

Úspěchy Byzance za prvních dvacet roků od nástupu syrské dynastie nebyly náhodné. I když jistě nelze vládu Leona III. považovat za období velkých a převratných reforem, které by se dotkly samých základů byzantské společnosti, nelze nevidět, že za celým komplexem opatření v různých oblastech života říše stála promyšlená snaha upevnit otřesenou autoritu císařské moci a centralizované říše, vnést pořádek do všech činností a funkcí státu a posílit jeho obranyschopnost.

Vedle rozvázné zahraniční politiky je nepochybně třeba právě zde hledat příčiny rostoucích byzantských úspěchů, které se projeví i navenek. Pokud by v souvislostech s bulharským zásahem do arabské blokády Konstantinopole mohly vzniknout pochybnosti o cílevědomosti byzantského postupu a tento zásah Bulharů se mohl případně vysvětlovat jejich vlastní iniciativou jako odvěta za arabské vpády na území Bulharska, v případě Chazarů je situace zcela jasná: byzantská říše neopomněla podchytit protiarabský nástup Chazarů a posílila tuto jejich orientaci sňatkem následníka byzantského trůnu Konstantina s chazarskou princeznou (v roce 732).

Snaha o posílení centralizovaného státu a o zamezení územního partikularismu je zřejmá zejména z reorganizace jednotlivých temat. V obavách z přílišné moci územní vojenské jednotky, jakými byla některá byzantská temata v Malé Asii, jež se snadno mohla stát jádrem odstředivých sil, přistoupil Leon III. k jejich oslabení. Dosáhl toho dvojím způsobem, především však rozdělením větších temat na menší celky. Tak např. rozdělil thema Anatolikon a vytvořil nové thema Thrakesion. Již samo jeho jméno ukazuje důležitost východní otázky pro osudy říše. Do Malé Asie byla převedena a soustředěna vojska i z balkánských oblastí. Rozdělení velkých temat však nebylo důsledné. Thema Opsikion, které bylo rovněž značně rozsáhlé, ponechal císař nerozdělené, snad i proto, že do jeho čela postavil svého zetě Artabasda a spoléhal na jeho loajalitu. Právě tato nedůslednost v decentralizační činnosti měla v budoucnu ukázat, že Leonovy obavy z velkých organizačních celků nebyly neopodstatněné. Druhou cestou, kterou císař dosahoval oslabení temat, bylo oslabení moci stratégovy. Jeho soudní moc totiž přešla do rukou zvlášť ustanoveného úředníka. Tak se temata rozpadla nejen ve smyslu teritoriálním, ale i politicko-mocenském.

Tato opatření šla ruku v ruce se snahou zamezit jakémukoliv vystoupení proti císařské moci a nepokojům, které byly trestány nejvyššími tresty. Za stejně těžký zločin bylo považováno zběhnutí z vojska a nekázeň. Je pravděpodobné, že tzv. Vojenský zákon (*Nomos stratiotikos*), sledující zvýšení vojenské disciplíny, rovněž pochází z období Leona III.

Stejná snaha o posílení centralizované státní moci se zračí také ve sbírce zákonů nazvané *Ekloga*, která pod jménem Leona III. a jeho syna Konstantina vyšla v roce 726. Tato snaha je naprosto zřejmá už z předmluvy sbírky: jedním z důvodů jejího vydání bylo zabránit všem nezákonným komplotům, namířeným proti císařovi a jednotě říše. I soudnictví se proto dostává do větší závislosti na centrálních císařských úřadech. S tím souvisí také rozhodnutí o bezplatnosti soudního jednání – soudcové a soudní úředníci se stávají placenými státními úředníky závislými na státní kontrole. Nová zákonná opatření se snažila zabránit přílišnému ekonomickému posílení úřednické vrstvy jak centrální, tak provinční. Jejím příslušníkům bylo např. zakázáno brát do arendy jakékoli cizí majetky. Toto ustanovení platilo i pro stratioty. Je zřejmé, že to, co se v následujícím období stalo hlavním sociálním a ekonomickým problémem, totiž zmohutnění velkých feudálních latifundií, mělo své kořeny už v 8. století.

Vydání nového sborníku zákonů bylo vyvoláno i praktickou potřebou. Obširný kodex Justinianův se záhy ukázal být z praktického hlediska jen velmi těžko použitelným. Kromě toho se během času objevila řada doplňků a novel, které se snažila *Ekloga* vzít v úvahu. Přestože se sbírka jeví jako celek vycházející ze starších tradic, nelze nevidět také nové prvky, které se projevují především v tom, že zachycuje zvykové právo; bylo to právě ono, které ovlivnilo modifikaci klasických a poklasických zákonných ustanovení. Jde především o některá ustanovení manželského práva, kterému je věnována velká pozornost. *Ekloga* už např. netrvá na rovnosti věna a manželova svatebního daru, jak tomu bylo v právu římském i Justinianově. Nové ustanovení pramení ve východním zvykovém právu, stejně jako některá další ustanovení, zejména z oblasti práva trestního. Leckteré původní hrdelné tresty byly nahrazeny tresty tělesnými a zmrzačením, např. oslepením, useknutím ruky, urážnutím nosu apod. K východním vlivům se obvykle řadí i důraz na libelizaci (písemné zachycování) soudních procesů a soudních akt. V *Ekloge* se tak zřetelně projevila váha východních provincií: jejich zájmy a zvyklosti se musely náležitě projevit i v novém zákoníku. *Ekloga* však poměrně citlivě reagovala i na některé potřeby a změny v životě současné společnosti. Je v ní patrné zjednodušení právních úkonů a procedur, zejména snížení jejich finanční nákladnosti (např. při uzavírání manželství, zvláště u chudých lidí). I když se při uzavírání manželství pochopitelně dává přednost církevnímu a písemně stvrzenému sňatku, považuje se za platné i takové manželství, které bylo uzavřeno bez jakýchkoli procedur, jestliže je dosvědčili blízcí lidé.

Nové zákonodárství nezapomíná ani na ekonomické zájmy státu. Omezilo okruh dědiců ze zákona a zvýšilo tak pravomoc fisku v dědickém jednání, a také zabezpečilo příjmy státní pokladny z vojenské kořisti.

Finance byly tehdy v byzantské říši velmi aktuálním problémem. Císař byl nucen hned od počátku své vlády zavést nové daně, které byly určeny především k posílení obrany říše. Bylo to např. *dikeraton* určené na opravu a zlepšení stavu opevnění hlavního města, zatímco konkrétní určení *hexafolia* není známé.

Hlavním ekonomickým zájmem říše se stala byzantská vesnice. Přestože velké zemědělské latifundie, jak je známe z předcházejících staletí, existují nesporně i nadále, jejich počet se značně zmenšil a klesl i jejich význam. Hlavní formou vlastnictví půdy se na vesnici stává obecina, která jako celek platí státu daň. Organizaci a charakter byzantské obcí, sdružující svobodné zemědělské obyvatelstvo jedné vesnice, poznáváme především z textu rolnického zákona (*nomos georgikos*), vydaného pravděpodobně ve dvacátých letech 8. století, snad i o něco dříve. Vyjdeme-li z něho, není byzantská obecina — jak se to někdy předpokládá — umělým administrativním výtvoem, který vznikl z potřeby zajistit plynulý příliv daně z byzantské vesnice. Obecina není žádný novotvar. Jak se jeví z jednotlivých ustanovení rolnického zákona, prošla dlouhou vývojovou cestou. Zákon sám už totiž odráží nesporné znaky uvolňování, ba i rozpadu jejich původních svazků. Společným majetkem obcí zůstaly v tomto období fakticky pouze louky, pastvi-

ny a lesy, stejně jako vodní plochy. Vedle toho již existují jednotlivé rolnické podíly, které se stávají plnoprávným majetkem rolníka-občíníka. Tyto podíly jsou už zpravidla dědičně fixovány, k přerozdělování půdy, jež bylo v raných vývojových stádiích obcí jevem zákonitým a pravidelně se opakujícím, dochází jen sporadicky. Prakticky to už není ani možné: místo původního majetkového rovnostářství se v občině začíná silně projevovat sociální a majetková diference. Vedle řadových členů obcí existují občíníci, kteří disponují nejen velkými podíly, ale i značnými materiálními prostředky a využívají i otrockou a námezdní sílu k jejich obdělání. Zemědělská držba těchto občíníků roste na úkor chudých členů obcí (*aporoí*), kteří nemají prostředky k obdělávání své půdy, a proto ji dávají do arendy, nebo občinu dokonce opouštějí. Stát brání bohaté občíníky, a to i ve vlastním zájmu. Ačkoli se povinnost platit daň i za opuštěnou půdu (tu měla obecina v předcházejícím období) v rolnickém zákoně nepřipomíná, stát ji podporuje, stejně jako formu arendy. V případě vlastníkovu návratu musí být arendátor odškodněn za svůj vklad do opuštěného podílu (např. za vybavení mlýna apod.), případně se původnímu uživateli poskytuje nový, náhradní podíl. Cílem tohoto ustanovení bylo podpořit úsilí o obdělání opuštěné půdy a zabezpečit z ní daň ve prospěch státu.

Jestliže zemědělská obecina a centralizovaná forma daně, která z ní byla odváděna, představovala oporu byzantského hospodářství, zdá se naopak, že úloha řemeslné, ať specializované nebo hromadné výroby, stejně jako úloha obchodu a města v životě tehdejší byzantské společnosti do určité míry poklesla. To však neznamená, že by toto období byzantských dějin bylo dobou naprosté cézury ve vývoji byzantského města. Byla to spíše permanentní parciální krize, postihující říši již od doby avarských nájezdů, která se postupně projevovala v různých částech říše v závislosti na ohrožení ze strany vnějšího nepřítele. Hloubka krize na různých místech závisela na rozsahu a charakteru těchto nájezdů. Zatímco řada byzantských měst v Malé Asii pod arabským náparem zcela zanikla anebo se změnila v pevnosti (*kastra*) čistě vojensko-administrativního charakteru, zdá se, že některé z nich, zejména na západním pobřeží Malé Asie, jako Efesos nebo Sardy, si nadále uchovala, byť i ve zmenšené míře, svou funkci obchodních center. Právě do pobřežních měst (emporií) se přenášelo těžiště byzantského hospodářského a obchodního života a na tomto obchodě se podíleli mj. i samotní Arabové. Císař Leon III. si velmi přál upevnit obchodní styky s Araby, a tak jedním z ustanovení míru z roku 717 bylo obnovení obchodních styků mezi byzantskou říší a arabským kalífátem. Zdá se, že ani monetární krizi, která nesporně souvisí s jistým poklesem významu obchodu v 8. století a projevuje se snížením oběhu mincí uvnitř říše i za jejími hranicemi, nemůžeme považovat za totální krizi. Byzantská mince v té době koluje v jižní Itálii zcela běžně a její užívání v rámci říše předpokládá také byzantské soudobé zákonodárství. Za Leona III. lze dokonce sledovat určité oživení v ražbě mincí, jak můžeme předpokládat na základě bohatého nálezů na athénské agoře.

Je zřejmé, že na všech úsecích života byzantské společnosti, a především v oblasti soudnictví, zahraniční politiky a hospodářství můžeme sledovat opatření, jimiž se Leon III. pokoušel o vnitřní i vnější konsolidaci říše. Toto úsilí však bylo závažným způsobem narušeno ikonoklastickými zápasy. Tento spor, jenž hluboko zasáhl do vývoje byzantské společnosti, se týkal funkce a poslání ikony v náboženském kultu. Především v lidovém prostředí se ikona těšila mimořádné úctě a často jí byla připisována zázračná moc. S tím souvisela i okázalá výzdoba byzantských kostelů a klášterů, na kterou byly vynakládány velké prostředky. Proti tomu se postavily především konstantinopolské dvorní kruhy a sám císař Leon III.; prostředí dvora bylo hlavním iniciátorem ikonoklastických sporů mezi zastánci tradiční úcty prokazované ikonám (ikonodulové) a jejich protivníky (ikonoklasti, obrazoborci).

Bez ohledu na to, že ikonoklastické hnutí vycházelo z okolí císařova, rychle si získalo mnoho dalších zastánců. Především našlo oporu v byzantském vojsku, a to zejména v maloasijských thematech. K jeho rozšíření nesporně přispěl i rozmach lidového dualistického hnutí, které se tehdy začalo šířit maloasijskými provinciemi pod názvem paulikiánství. Jedním z projevů tohoto radikálního lidového směru, odmítajícího církevní organizaci, hierarchii i sám kult, bylo zavržení ikony jako náboženského symbolu – učení, které se objevuje téměř v každé takové herezi. Ikonoklasmus se poměrně rychle šířil do různých oblastí byzantské říše a pronikal do rozličných sociálních vrstev byzantské společnosti.

Stejně jako je složitá a různorodá skladba ikonoklastického hnutí, jsou složité i samy pohnutky, které vedly k jeho vzniku. Jistou úlohu přitom bezesporu hrály také zájmy hospodářského charakteru. Císař se snažil získat alespoň část ohromného bohatství uloženého v nákladných ikonách a v bohoslužebném náčiní vyrobeném z drahých kovů a drahokamů. Především bohatství klášterů bylo tehdy značné a nechyběly pokusy využít ho v zájmu světské politiky a světských cílů. Tato tendence byzantského ikonoklasmu však nikdy nepřerostla do zcela systematického tažení proti klášterům, i když nesporně citelně zasáhla především radikálnější vrstvy byzantského mnišstva, které vystupovalo proti autoritativnímu pronikání císařské moci do všech oblastí života společnosti, tedy i do oblastí církevní a náboženské. Zdá se totiž nesporným, že jedním z motivů ikonoklastického hnutí bylo ideologické upevnění císařské moci: projevilo se to tím, že místo ikon byly v byzantských chrámech umísťovány výjevy s tematikou zdůrazňující výjimečnou úlohu císaře v životě byzantské společnosti.

Přestože jsou hospodářské a politicko-ideologické souvislosti a pohnutky v byzantském ikonoklasmu přítomny od samého počátku, nevystupují do popředí nikdy příliš zřetelně. Zpočátku nejsou ani sama opatření proti ikonám příliš radikální, a prosazují se do života spíše váhavě. I když se císař poprvé jednoznačně vyslovil proti uctívání ikon už v roce 726, vlastním opatřením uvádějícím ikonoklasmus do života bylo až vydání ikonoklastického ediktu v roce 730.

Proti ikonoklastickým novotám se zdvihla vlna odporu na všech stranách. Tato reakce měla různý charakter i různý dosah. V samotné říši, zejména ve středním Řecku a na ostrovech v Egejském moři vzniklo povstání, které prohlásilo za císaře svého vlastního kandidáta Kosmu. Při pokusu o dobytí Konstantinopole však bylo povstání v roce 727 poraženo.

Povstání na Balkáně mělo charakter vojenský a epizodický. Naproti tomu odpor papežské stolice vůči ikonoklasmu byl jiné povahy a měl mnohem větší dosah. Už po prvních ikonoklastických opatřeních byzantského císaře vyslovil své námitky papež Řehoř II., i když svým kriticky umírněným postojem ještě nehodlal vyvolat definitivní rozkol. Až po vydání ediktu roku 730 dochází za papeže Řehoře III. k otevřené roztržce a jednoznačnému odsouzení ikonoklasmu. Reakce císařského dvora na sebe nedala dlouho čekat, tím spíše, že papežské rozhodnutí bylo provázeno protibyzantským povstáním, jež zasáhlo celou Itálii, a zvláště výrazně se projevilo na severu země. V roce 732 vyňal císař Leon III. z papežské pravomoci rozsáhlé oblasti v jižní Itálii (Sicílii a Kalábrii) i na Balkánském poloostrově (východní Illyricum, tj. Epirus, Makedonii a Thrákii), které do té doby papeži podléhaly, a přičlenil je k jurisdikční oblasti konstantinopolského patriarchátu.

Proti císařově ikonoklastické politice se zdvihla vlna odporu i v radikálnějších církevních kruzích byzantských. Postavil se proti ní především konstantinopolský patriarcha Germanos. Musel proto abdikovat a na jeho místo byl dosazen dosavadní synkellos Anastasios.

Současně s mocenským a politickým zápasem probíhajícím v souvislosti s ikonoklastickým hnutím se začíná pomalu formulovat také teoretický program ikonoklasmu, a rovněž ikonodulská teorie. Filozofickou a teologickou podstatu sporu tvořil specifický problém východního křesťanstva, který se během historického vývoje objevoval v různých podobách a který spočíval v gnozeologickém problému, nakolik a za jakých podmínek je možné přiblížit se k Bohu. V byzantských sporech o úctu k ikonám se tento aspekt projevil v podobě otázky, jak ikona umožňuje spojení člověka s Bohem a je-li vůbec schopna otevřít člověku cestu k transcendentu. Výchozím bodem ikonoklastického pojetí se stala judaistická tradice zakotvená ve Starém zákoně, zakazující zobrazovat Boha, neboť každý takovýto výtvar byl považován za modlu. Z tohoto stanoviska vycházela i starokřesťanská církev, která rovněž měla k figurální výzdobě svatyně záporný vztah. Není však vyloučené, že na formulaci ikonoklastického stanoviska působily i další vlivy, které vycházely z orientálního prostředí a mentality. Je ovšem otázkou, mohl-li tu mít bezprostřední vliv arabský kalif Jezid II., který několik roků před rozhodnutím Leona III. rovněž zakázal figurální výzdobu mešit a přikázal zničit obrazy, které je předtím zdobily. Sotva je však sporné, že se celkový vliv specificky orientálního myšlení, jemuž je cizí symbolické vidění a jež ztotožňuje obraz se svým vzorem, projevil přinejmenším v laickém proudu byzantského ikonoklasmu, reprezentovaném hlavně císařem Konstantinem V. Argumentace vycházející ze starozákonního chápání kultovního obrazu jako modly a ztotožňující ikonu s archetypem (originá-

lem, vzorem) je základem ikonoklastického pojetí a táhne se téměř celým obdobím ikonoklastických zápasů.

Počátky ikonodulské teorie jsou spojeny se jménem patriarchy Germana. Germanos poukazoval především na výchovnou funkci ikony, která měla vést věřící k úctě a napodobení skutků svatých.

Nejvýznamnější místo při formulování ikonodulského programu, jenž se stal východiskem všech pozdějších ikonodulských polemik a argumentací, patří však Janovi z Damašku, který se postavil do čela radikálního křídla byzantského mnišstva. Vychází z antické filozofické tradice, hlavně z učení Platónova. V jeho stopách považuje ikonu za skutečný obraz, za odraz mimozemské skutečnosti, za její symbolické zobrazení. Ikonu nelze tedy považovat za modlu, protože není druhým Bohem, o kterém píše Starý zákon, ale je skutečným obrazem. Neplatí to jen o obrazech svatých, ale také, a to především, o obraze Kristově. Tím Jan z Damašku ve své argumentaci přechází z antické tradice do další sféry určující charakter jeho učení, do oblasti křesťanské christologie. Podle něho je právě Krista možno na ikoně zobrazit. Umožňují to jeho dvě přirozenosti, božská a lidská. Právě období historicky a časově vymezené, kdy Kristus na sebe vzal podobu lidskou, může být adekvátním způsobem vyjádřeno v jeho obraze. Jestliže někdo tuto možnost neuznává, popírá reálnou existenci lidské přirozenosti v Kristově osobě, a tak upadá do monofyzitismu.

Vedle argumentace čerpané z antické filozofie a křesťanské christologie je v pojetí Jana z Damašku zřejmý ještě třetí inspirační zdroj, z něhož vychází. Jeho teoretické zdůvodnění potřebnosti ikon vychází v tomto bodě v ústřety mimořádně rozvinuté úctě, jíž se ikony těšily hlavně v lidových vrstvách byzantské společnosti. Ikony se podle něho stávají samy o sobě zdrojem božské milosti, stávají se prostředníkem mezi člověkem a Bohem. Proto jim právem patří úcta, která jim je prokazována. V pojetí Jana z Damašku se začínají projevovat náznaky, které se v dalším vývoji ikonodulské teorie budou dále rozvíjet a které v konečném důsledku znamenaly do určité míry překročení původního symbolizujícího platonismu a vyzdvihovaly stále důraznějším způsobem těsné spojení obrazu s jeho archetypem. Všechny tyto náznaky se rozvinuly v následujícím období, jež lze právem považovat za vrchol ikonoklastického hnutí.

Největší rozmach ikonoklasmu je spojen se jménem císaře Konstantina Kopronymy (741–765), jenž nastoupil po smrti Leona III. Pravděpodobně i proto je obraz té doby, jak se zachoval v dobových pramenech, vesměs ikonodulské provenience, podán s nevídanou tendenčností a nenávisť vůči císaři, jemuž tradice dala dokonce hanlivou přezdívku (*kopros* = lejno), aby tak jasně vyjádřila svůj vztah k hlavnímu reprezentantu ikonoklastického hnutí. Tyto prameny však přesto nemohly zastírat nesporné úspěchy nadaného císaře, zejména v zahraniční politice. V jednom však mají pravdu: Konstantinos přešel od ikonoklastické propagandy a politiky k činům, které ikonoklasmus začaly rázněji uvádět do života. Dochází ke krutému pronásledování představitelů a zastánců ikonodulie, především z řad mnichů, a to zvláště po nevydařeném spiknutí v roce 765.

Konstantinos začal s přípravou ikonoklastického koncilu, který měl uzákonit novou církevní politiku vůči uctívání ikon, a osobně projevil snahu o vypracování fundovanějšího teoretického konceptu ikonoklastického hnutí, což se jeví jako nezbytná aktuální potřeba. Učinil to ve spisu, z něhož se zachovaly jen zlomky, ty však přesto podávají poměrně dobrou představu a jeho názorech. Z tohoto spisu je především zřejmé, že hlavně ve srovnání s pozdějšími ikonoklastickými argumenty pocházejícími z pera učených teologů musíme v ikonoklastickém hnutí samém rozeznávat dva proudy, laický a teologicky školený. Ve spisu Konstantina V. jsou zdůrazněny zejména dvěma základními tezemi. První z nich vychází nesporně z prostředí ovlivněného orientálním myšlením: obraz může být skutečným obrazem jen tehdy, jestliže je se svým archetypem (originálem) totožný, doslovně konsubstanciální. Jelikož v případě ikony tomu tak být nemůže, nejde o ikonu (obraz) skutečnou, ale o modlu. Zdůvodnění názoru, že se na ikonou vztahuje zákaz Starého zákona, zde spočívá na hlubších teoretických základech. Při rozvíjení tohoto argumentu přechází Konstantinos V. k zdůvodňování dogmatické povahy. Znovu se tu setkáváme s christologickou argumentací, stejně jako tomu bylo u ikonodulů, je však podána opačně: jestliže jediná Kristova osoba pozůstává ze dvou přirozeností, nemůže být Kristus zobrazen, protože jeho božská stránka je nezobrazitelná. Kdo se o to pokouší, upadá do nestorianismu, neboť podobně jako zastánci této hereze vyznává oddělenost obou přirozeností v Kristově osobě, a tak porušuje chalcedonské vyznání víry. Jediným možným obrazem Krista je proto eucharistie, podávaná věřícímu jako skutečný symbol Kristova těla a krve. Proti ikonodulskému pojetí, zdůrazňujícímu historickou, časovou (temporální) stránku Kristovy zvěsti, zdůrazňuje ikonoklasmus jeho nadčasovou, věčnou symbolickou platnost.

Po teoretické přípravě, jejíž součástí byl i zmíněný spis Konstantina V., se v roce 754 sešel v Konstantinopoli první ikonoklastický koncil. I když se ho zúčastnilo více než 300 církevních hodnostářů z celé říše, papež ani jeho představitelé pozvání nepřijali, stejně jako představitelé východních patriarchátů. Koncil uzákonil ikonoklastické učení i praxi, zatratil všechny hlavní představitelé ikonodulie, mezi nimi také bývalého patriarchu konstantinopolského Germana a Jana z Damašku, a potvrdil nového patriarchu Konstantina, biskupa z města Sylaion, kterého císař jmenoval patriarchou.

Hlavním činem koncilu však bylo vypracování a schválení závěrů, které byly vydány pod názvem *Horos*. V něm se rozvíjejí, ale částečně i potlačují, a zejména, což je mnohem důležitější, na vyšší teoretické úrovni rozpracovávají zásady vyslovené ve spisu Konstantina V. Především tu chybí tvrzení, že obraz musí být konsubstanciální se svým archetypem. Sestavovatelé *Horu* do jisté míry rozšířili původní ikonoklastickou argumentaci: vychází z pozdně antických základů a odmítá zobrazení božského prostřednictvím mrtvé hmoty a barev. Takto postavený problém umožnil byzantským ikonoklastům rozšířit polemiku o nevhodnosti obrazů na všechny ikony; christologická problematika a argumentace je sice přítomna i zde, do jisté míry je však zatlačena do pozadí.

Vítězství ikonoklasmu na koncilu v roce 754 bylo zpečetěno následnou vlnou dosud nevídaného pronásledování představitelů a přívrženců ikonodulie, hlavně z řad mnichů. Na některých místech nabyła tato kampaň povahy krutých represálií. Nejznámějším se v tomto směru stal stratég thematu Thrakesion Michael Lachanodrakon, před jehož nemilosrdným postupem mniši opouštěli své kláštery a usazovali se především v jižní Itálii.

Přípravy a realizace opatření proti uctívání ikon se odehrávaly za bouřlivých událostí uvnitř říše i za jejími hranicemi, které provázely celou vládu Konstantina V. Hned po nástupu na trůn musel Konstantinos čelit povstání svého švagra Artabasda. Artabasdos, stratégos thematu Armeniakon a později Opsikion, využil odporu proti Konstantinovi, který vznikl v hlavním městě, a s pomocí a podporou svého thematu vystoupil proti císaři. Využil také odporu proti ikonoklastické politice císařově, která se nesetkala všude se souhlasem, a pod záminkou boje za obnovu úcty k ikonám se pokusil dobýt hlavní město. Svůj útok uskutečnil v době, kdy se Konstantinos vydal na výpravu proti Arabům. Poměrně snadno dobyl Konstantinopol a byl korunován za císaře. Po dobu šestnácti měsíců své vlády prosazoval ikonodulskou politiku a důsledně potlačoval všechny projevy ikonoklasmu. Po Konstantinově návratu z arabského tažení byl však z trůnu svržen. Císař pomohla ke znovuzískání trůnu vojska maloasijských themat. Z vděčnosti jim císař povolil několik dní drancovat hlavní město. To ovšem jen prohloubilo jeho nepopulárnost v Konstantinopoli. Konstantinos se pokusil zlepšit vztah k obyvatelstvu hlavního města až v pozdějším období své vlády. Učinil to na úkor zemědělského obyvatelstva drastickým zvýšením daní. Při tehdejších obecném nedostatku peněz byli rolníci nuceni prodávat svoje produkty pod cenou, takže město bylo zaplaveno laciným zbožím.

Důsledkem Artabasdovy porážky bylo definitivní rozdělení a zánik velkých themat. Thema Opsikion bylo rozděleno na dvě části, takže v Malé Asii vzniklo nové thema Bukellarion.

Války s Araby a s Bulhary

Vnitřní nepokoje, které zmítaly říší po celou vládu Konstantinovu, byly kompenzovány jeho vojenskými úspěchy na východní hranici říše i na Balkáně. Na východě zůstával stále otevřený arabský problém. Na jeho závažnost v té době ukazuje nejlépe skutečnost, že se po vypuknutí Artabasdovy vzpoury obrátily na Araby obě bojující strany se žádostí o pomoc. Arabové využili situace a během let 742–744 podnikali opakované nájezdy do Malé Asie. Avšak ani vnitřní nepokoje nemohly zastavit byzantskou ofenzívu. Roku 743 dobyla byzantská vojska Sozopetru a přibližně v téže době vyplenila také Germanikeiu. Ve vnitrozemí se hranice ustálila zhruba na pohoří Antitaurus a probíhala napříč Malou Asií k jihovýchodnímu okraji Černého moře. Tato hranice byla koncem první poloviny 8. století oběma

stranami překračována bez výrazných územních změn. Na moři se tehdy odehrávaly události, které výrazně zlepšily postavení Byzance v jejím boji s Araby. Zatímco v roce 743 bylo ještě arabské loďstvo s to zaútočit na Kypr a obsadit jej, v roce 747 byla byzantská odveta dokonalá: neznamenal jen návrat ostrova do byzantských rukou, ale zasadila navíc zdrcující úder arabskému loďstvu, které se z něho jen těžko vzpamatovávalo.

Nástup nové dynastie Abbásovců a přenesení hlavního města arabského kalifátu z Damašku do Bagdádu neměly podstatnější vliv na charakter byzantsko-arabských pohraničních bojů a potyček, který se ustálil po byzantském vítězství u Akroina. Zpočátku Byzanc využila zmatků v kalifátě, takže roku 750 bylo dobyt Melitene a roku 754 padla Theodosiopolis i Kamachon, ale koncem padesátých let už byly opět v rukou Arabů. Významnější vojenské akce se odehrávaly pak až okolo roku 770. Byzantská vojska vtáhla do čtvrté Arménie a Arabové dobyli významné syrské město Laodikeiu. Povaha vojenských operací se však ani v dalším období podstatněji nezměnila.

Zatímco v období vlády Konstantina V. ztrácela hrozba arabských nájezdů postupně naléhavost, dostávala se do popředí stále více problémy na Balkáně. Leon III. tam po celou dobu své vlády udržoval pokojnou a pro Byzanc příznivou situaci, mělo to ovšem za následek upevnění a rozšíření bulharské moci. V polovině padesátých let 8. století Konstantinos V. pochopil potenciální nebezpečí, které z toho mohlo pro Byzanc vyplynout, a proto se mu snažil předejít budováním opevnění v Thrákii. Bulhaři v tom viděli porušení dohod z roku 716 a žádali odškodnění. Konstantinos však bulharské požadavky odmítl. Protože stál po koncilu z roku 754 na vrcholu své moci a říše byla vnitřně konsolidovaná, rozhodl se pro konfrontaci s Bulhary. Na bulharský vpád do byzantského území, jenž se zastavil až u Dlouhé zdi, odpověděl výpravou do Bulharska v roce 756. Následující události roku 758 částečně poodhalují celou složitost situace na Balkáně. Nebyli to jen sami Bulhaři, kdo se postavil proti Konstantinovi. Spojenci Bulharů se stali nejen Slované z území bulharské říše a jejího okolí, ale i Slované z Makedonie. Konstantinos sice vyplenil slovanské území v Makedonii, sotva však lze věřit soudobé zprávě, že si podrobil také ostatní slovanské kmeny v okolí bulharské říše. Leč ani Bulhaři neměli dost sil, aby byli schopni důrazněji proniknout do byzantských provincií; omezili se na defenzívu a na vpády do blízkých pohraničních oblastí. Reálnou situaci si uvědomovala i určitá část bulharských vládnoucích kruhů, soustředěná hlavně kolem rodu Ukil, který se snažil o smířlivou politiku vůči Byzanci. Ukázalo se to při opětovném vpádu Konstantina V. do Bulharska, jenž následoval po vítězství nad makedonskými Slovany. Byzantské vojsko se roku 759 dostalo k Veregavskému průsmyku, tam však bylo na hlavu poraženo. Bulharský chán Vinech ovšem vítězství nevyužil k eskalaci vojenských akcí a navrhl Byzanci mír.

To vyvolalo v Bulharsku reakci protibyzantských sil vedených rodem Ugain. K moci se dostal bojovný chán Telec (761–764), který začal vojenské akce proti Byzanci. Přestože mu pomáhali Slované z okolních oblastí, byl Telec u Anchialu

(Pomorje) poražen a k moci se v Bulharsku opět dostala umírněná strana Kormisošova. Znovu se ukázalo, že tato válka není pouze čistě bulharskou otázkou, nýbrž že zahrnuje i problém balkánských Slovanů. Upevnění bulharské moci totiž aktivizovalo také Slovany, ti využili bulharských úspěchů a rovněž vystoupili proti Byzanci.

Telecův neúspěch vzbudil v Bulharsku novou reakci a chaotické situace, která tam nastala, se snažil opět využít Konstantinos. Znovu se vydal s pěchotou k Veregavskému průsmyku, když však jeho loďstvo zničila bouře, byl nucen ustoupit. Umírněná strana, která se mezitím dostala v Bulharsku k moci, se pokusila uzavřít mír, ale Konstantinos roku 763 znovu vpadl do Bulharska. I když mu tentokrát přálo štěstí, nevyužil svého úspěchu k proniknutí do bulharského vnitrozemí, ale omezil se na drancování pohraničních oblastí. Jenže v Bulharsku se opět změnila poměry a k moci se dostal bojovný Telerig, takže znovu došlo ke konfrontaci s Byzancí. V roce 773 podnikl Konstantinos V. novou výpravu, charakterem a rozsahem připomínající výpravu před deseti lety. Nakonec k válce nedošlo, protože obě strany daly přednost míru; byl uzavřen za podmínek stanovených v roce 716: obě strany se zavazovaly, že nebudou proti sobě bojovat a že nebudou vstupovat na cizí území.

Mírové podmínky brzy porušili Bulhaři. Ještě v témže roce vpadl Telerig na území makedonských Berzitů a část z nich odvedl do Bulharska. Tato výprava nezůstala utajena a Konstantinos v letech 774 a 775 opětovně vytáhl proti Bulhárům. Byla to jeho poslední výprava.

Již vnější průběh bulharsko-byzantských válek na Balkáně prozrazuje složitost situace, která tu v průběhu 8. století vznikla v důsledku mohutné slovanské imigrace a v důsledku vzniku bulharského státu. Bylo zřejmé, že vzájemné ohrožení Byzance a Bulharska nemohlo vést k rozhodujícímu útoku, jenž by zabezpečil definitivní vítězství té či oné strany. Vedle bulharského nebezpečí však před Byzancí vyvstávalo další, slovanské. Bulhaři se pokoušeli jak pomocí spojeneckých svazků, tak násilím získat určitou kontrolu, případně mocenský vliv v okolním slovanském prostředí, což by v případě úspěchu znamenalo posílení protibyzantských sil a definitivní likvidaci byzantských pozic na Balkáně. Byzanc proto musela svými zásahy do balkánských událostí v té době sledovat dva cíle: udržet Bulhary v jejich hranicích a zamezit jejich nájezdům na byzantské území, ale také přerušit jejich pokusy o získání mocenské převahy ve slovanských oblastech ležících v sousedství bulharského státu.

Plány Konstantina V. se úspěšně realizovaly všude tam, kde je dokázal prosadit vojenskými taženími, tj. na východním (arabském) a na balkánském (bulharském) pomezí. Nedařilo se mu tam, kde ho nedostatek vojenské síly nutil sáhnout po diplomatických prostředcích, zejména v Itálii. Postup Langobardů, který koncem první poloviny 8. století úspěšnou diplomacií zdržoval papež Zachariáš, nebylo však možno zastavit na dlouho. V roce 751 dobyl langobardský král Aistulf Ravenu, což znamenalo konec celého exarchátu. I v této situaci se papež Ště-

pán II. ještě pokusil o vyjednávání a získání pomoci od byzantské říše. Neobratnost byzantského vyslance Ioanna Silentiaria však způsobila, že vyjednávání skončilo neúspěchem, takže se papež rozhodl hledat pomoc u mohutnější říše Franků. Setkání Pipina s papežem roku 754 v Ponthion mělo vskutku historické důsledky: znamenalo definitivní odklon papežské kurie od Byzance a položilo základy samostatného papežského státu. Podle dohody totiž Pipin vytáhl v letech 755 a 756 proti Langobardům, porazil je a dobytá území daroval papeži. Byzantská moc v Itálii utrpěla vážnou trhlinu.

Přesto však dosáhla byzantská říše v období Konstantinovy vlády značného politického a mocenského rozmachu; tato doba znamenala vrchol byzantského vývoje v ikonoklastickém období.

Krátká vláda Leona IV., syna chazarské princezny (775—780), znamenala v mnoha ohledech přechod mezi předešlým obdobím relativních úspěchů a následujícím obdobím krizí.

Pokračování úspěšného vývoje lze pozorovat v Malé Asii, ve válce s Araby. Zde se Leon IV. osvědčil jako poměrně energický vojevůdce. Arabský nájezd na Kilikii byl v roce 772 odražen, ale roku 776 pronikli Arabové až do Anatólie a dobyli Ankaru. Tento arabský vpád, který se zastavil až hluboko uvnitř Malé Asie a na tu dobu byl už poměrně nezvyklý, zmobilizoval byzantské síly natolik, že v roce 778 byzantské vojsko, sestavené téměř ze všech maloasijských themat, dobylo dobře opevněné město Germanikeiu. Z druhé strany usiloval Leon IV. o vyváženou východní politiku. Když vypuklo v druhé polovině sedmdesátých let povstání domácího obyvatelstva na Krymu, namířené proti chazarské nadvládě, nevyužil císař možnost, která se mu nabízela na rozšíření říše, a dal přednost udržení přátelských vztahů k chazarské říši, které byly zárukou stabilnějších poměrů v této oblasti. V politice vůči východu pokračoval vůbec trend předcházejícího období: úměrně tomu, jak ustupovalo arabské nebezpečí, se těžiště byzantské politiky nadále přesouvalo do balkánských oblastí. Je to zjevné i z opatření vedoucích k dosídlování jednotlivých částí říše. Přesuny obyvatelstva uvnitř říše byly v byzantské vnitřní politice odedávna osvědčeným prostředkem demografického a vojenského posilování určitých exponovaných oblastí. Zatímco v první polovině 8. století směřovaly přesuny obyvatelstva spíše z Balkánu do Malé Asie, ve druhé polovině tohoto století převládla tendence opačná. Leon IV. pokračoval v tomto směru v politice svého otce a po dobytí Germanikeie dal přesídlit zajaté syrské Araby do Thrákie.

I když balkánským událostem věnoval Leon IV. značnou pozornost, nešel přitom ve stopách svého otce. Když roku 777 našel v Konstantinopoli své útočiště bulharský chán Telerig, zbavený během nových nepokojů v Bulharsku trůnu, byl sice na císařském dvoře přátelsky přijat, ale Leon IV. se v jeho prospěch do bulharských záležitostí vměšovat nehodlal. Zahraniční politika říše v této době zřejmě ztratila své někdejší aspirace, i když její postavení nebylo navenek ještě ohrožené.

Situace se začala zvolna měnit také uvnitř říše. Především se zmírnila ikonoklastická politika. Projevilo se to především v tom, že bylo zastaveno pronásledování mnichů a klášterů, a to hlavně během druhé poloviny Konstantinovy vlády. Postupně se tak připravovala půda pro návrat k ikonodulské politice. Již sňatek císaře s Irenou, přesvědčenou ikonodulkou, ukazuje, že se situace změnila. V oblasti státní správy a administrativy však zatím Leon IV. neprojevil žádnou ochotu ke kompromisům: ikonoklasmus zůstával nadále vládní politikou a císař odstranil všechny státní úředníky, kteří se projevili jako ikonodulové.

Ve vnitřní sféře znamenala vláda Leona IV. další posílení císařské moci. Již za svého života určil svým nástupcem nedospělého syna Konstantina a dal ho korunovat za císaře. Pomocí armády, jež stále měla ve vnitřní politice velké slovo, chtěl zabezpečit nástupnické právo tomuto nedospělému synovi na úkor svých plnoletých bratrů, rovněž jmenovaných caesary (první hodnost po císaři). Leon IV. asi správně tušil nebezpečí odstředivých sil, které se v říši začaly vzrůstat. Brzy po synově korunovaci musel císař v roce 776 čelit povstání, do jehož čela se postavil jeho bratr Nikeforos. Jeho pokus o převrat a získání koruny však ztroskotal.

Vláda císařovny Ireny a obnovení kultu obrazů

Předčasná korunovace Konstantina VI. se brzy ukázala aktuální, protože jeho otec roku 780 zemřel. Po jeho smrti vstoupila Byzanc do období krizí. Za nedospělého císaře začala vládnout jeho matka Irene (Eirene). Jestliže neskrývala své ikonodulské přesvědčení již za manželova života, jakmile se dostala k moci, začala praktickými kroky připravovat návrat k ikonodulii. Trvala-li tato příprava celých šest let, svědčí to nejen o císařovnině rozvážnosti, ale také o houževnatosti odporu, jež musela překonávat. Byla to spíše příprava politická než teologická, protože Irene musela čelit především politické reakci, teprve potom čistě teologické argumentaci. Reakce se projevila mocenským zápasem, k němuž dával popud okruh lidí blízkých caesarovi Nikeforovi. Ani tentokrát se mu nepodařilo získat trůn.

Převážně politický charakter zápasu o návrat k ikonodulii se zřetelně odráží také na průběhu 7. ekumenického koncilu a na otázkách, které koncil řešil. Sešel se v červenci roku 786 pod vedením nového patriarchy Tarasia. Proti jeho svolání, či spíše proti nové církevní politice, kterou měl koncil prosadit, vznikl ovšem jak mezi lidem hlavního města, tak zejména mezi některými vojenskými jednotkami takový odpor, že císařovna musela jeho jednání odložit. Teprve když se jí podařilo odstranit odbojnou vojenskou jednotku do vzdálených provincií a nahradit je loajálními oddíly, mohl koncil v září roku 787 zahájit svou práci.

Nejzávažnějším problémem, který koncil řešil, byla otázka postupu vůči kléru, jenž už vyrostl a byl vychován i konsekrován v období ikonoklastického. Při posuzování této otázky se ukázala celá složitost tehdejších církevních poměrů v Byzanci. Na pozadí sporu ikonoklasmus a ikonodulie se uvnitř ikonodulské

opozice právě v tomto období — samozřejmě na základě dlouhodobějšího předchozího vývoje — začala jasně rýsovat dvě křídla mnišského hnutí. Radikální křídlo zelotů (tj. horlivců) požadovalo, aby se otázka ikonoklastických kněží řešila důsledně a nekompromisně, zbavením kněžské jurisdikce, bez ohledu na praktické důsledky, které by z toho vyplynuly. Ve sporu zvítězilo stanovisko umírněného, hlavně světského duchovenstva, jež se postavilo za kompromisní řešení.

K vypracování teoretického konceptu ikonodulského učení přispěl koncil jen velmi málo. Jeho závěry jsou spíše povahy kompilační a shrnují starší argumentaci, vycházející z názorů patriarchy Germana, a hlavně Jana z Damašku. Argumentace ikonodulského koncilu se opět pohybuje mezi zdůrazňováním výchovné funkce ikony — zdůrazňuje se zejména její emociální působení — a mezi christologickou argumentací. Z hlediska dalšího vývoje ikonodulské teorie mělo největší význam rozvinutí myšlenky, která se vyskytuje už u Jana z Damašku a podle které ikona otevírá cestu k Bohu.

Pravděpodobně větší důsledky než pro samo rozvíjení ikonodulského programu měly závěry koncilu pro postoj církve na západě k církevním zápasům byzantským: do jisté míry se dokonce staly impulsem ke změně politických vztahů franské říše k Byzanci. Nikajský koncil, respektující v plné míře ikonu jako skutečný obraz substanciálně odlišný od svého archetypu (originálu), dal výraz tomuto svému přesvědčení ještě dalším způsobem. Stejně jako je podstatný rozdíl mezi ikonou a jejím originálem, je podstatný rozdíl také v účtě, která je jim prokazována: Bohu náleží *latreia* (oddaná služba), zatímco obrazu je prokazována pouze *time* (pocť). Tato nuance nebyla vyjádřena v latinském překladu závěrů 7. koncilu, což zavdalo příčinu ke sporům mezi západní církví reprezentovanou hlavně franským duchovenstvem a byzantskými ikonoduly.

Západ se totiž vedle jednoznačného odsouzení ikonoklasmus záhy dostal i do sporu s ikonodulským pojetím, vyjádřeným v závěrech koncilu z roku 787. Stanovisko franského episkopátu bylo formulováno na synodě ve Frankfurtu v roce 794 a našlo výraz hlavně ve známém spise *Libri carolini*. Nezdá se však, že by se nesouhlas franské církve omezoval jen na problém vzniklý nepřesným přetlumočením řeckého originálu. *Libri carolini* věnovaly značné místo zejména dvěma problémům. Jeden z nich se týkal charakteru a poslání ikony v náboženském životě a jejího vztahu k vlastnímu prototypu. Západní církev viděla v ikoně hlavně výchovný prostředek — obraz byl biblí chudých. Odmítala jakékoliv implikace vzbuzující dojem vnitřního spojení obrazu s jeho archetypem ve smyslu názorů, objevujících se u Jana z Damašku i v závěrech 7. koncilu, tj. názorů o možnosti přístupu k Bohu prostřednictvím ikony. Právě proti takovýmto tendencím byzantské ikonodulie je zřejmě namířeno zdůraznění ikony jako pouhého konvenčního znaku, jehož spojení s originálem je dáno jen prostřednictvím vysvětlujícího nápisu. Kromě nápisu neexistuje mezi ikonou a archetypem žádná bližší vazba.

Libri carolini se ovšem nevyslovují pouze k otázkám souvisejícím s byzantskými ikonoklastickými zápasmi. Jejich úvod je věnován polemice s byzantským pojetím

císařské moci a jejím ideologickým zdůvodněním. Na základě citátů některých soudobých byzantských pramenů se *Libri carolini* postavily zejména proti formulaci o spolucísařství (spoluvládě) císaře a Boha na zemi a také proti tomu, aby byzantští císařové označovali svá nařízení a své písemnosti jako božské. Důvody, jež k této polemice vedly v prostředí karolinského dvora, jsou zřejmé. Jejich cílem bylo oslabit a zpochybnit výjimečné postavení byzantského císaře jako jediného a nejvyššího představitele světské moci. *Libri carolini* tak připravovaly i po stránce ideologické závažnou politickou událost, která měla mimořádné důsledky v dějinách Evropy. Růst moci Franského království za Karla Velikého a naopak krize Byzance v témže období přivedla totiž franského panovníka k myšlence skoncovat se starou tradicí jediného císařství. Karlova snaha získat císařskou hodnost a korunu našla odezvu u papežské kurie, která od dob Pipinových viděla ve franské říši svého zastávce, takže nemusela v politickém, a hlavně vojenském ohledu spoléhat výlučně na podporu byzantské říše. Za těchto okolností došlo roku 800 ke korunovaci Karla Velikého za římského císaře.

Byla to zásadní změna v dosavadním nazírání na císařskou hodnost i na celkové uspořádání tehdejšího světa. Využívaje skutečnosti, že v Konstantinopoli vládla tehdy žena, pokusil se Karel Veliký o znovuvytvoření jediné univerzální říše. Roku 802 vyslal do Konstantinopole poselstvo, aby požádalo císařovnu Irenu o ruku. Krátce po příchodu poslu však byla císařovna sesazena z trůnu.

Vnitřní nestabilita byzantské říše, která se projevovala v poslední čtvrtině 8. století, vyplývala hlavně ze vzájemného soupeření Ireny a jejího syna Konstantina VI. o trůn. Přestože se mladý císař mezitím stal plnoletým, nechtěla se jeho matka vzdát regentských práv a pokusila se legalizovat svou vládu. Proti tomu se však postavila ta themata, která byla v Malé Asii nositeli ikonoklastické politiky a která získala v byzantském vojsku převahu. Jejich zásah byl pro průběh celého zápasu rozhodující. Irene musela posléze ustoupit a císařem se stal roku 790 sám Konstantinos.

Vládnout však samostatně nedokázal. Již po dvou letech povolal matku z vyhnanství zpět a svým postupem i řadou neúspěchů se nakonec zbavil popularity a podpory vlastních přívrženců. Vyvolal především konflikt s církví: jeho druhé manželství s dvorní dámou Theodotou považovala církev za nekanonické, takže se proti němu postavili zejména příslušníci radikálního mnišského křídla, zeloti. Konstantinův sňatek vyhrotil i rozpory uvnitř církve: zeloti vyčítali patriarchovi jeho oportunistický a nedůsledný postoj ke Konstantinovi. Konstantinos nesplnil ani očekávání ikonoklastické opozice, ačkoliv mu pomohla na trůn. Ztratil tak jakoukoli oporu uvnitř říše. Toho dokonale využila jeho ctižádostivá matka, dala ho roku 798 sesadit z trůnu a oslepit. Sama se potom ujala plné vlády, ne už jen jako regentka, ale jako skutečná císařovna.

Byla to první žena na byzantském trůně, která se stala císařovnou a podpisovala se jako *basileus*, tj. císař. V Byzanci však nikdy nezískala popularitu, byť se o to pokoušela různými způsoby, hlavně nereálnými daňovými úlevami na úkor celkové

hospodářské rovnováhy v říši. Snažila se podporovat hlavně obchod ve městech, a proto značně snížila cla na dovážené i vyvážené zboží.

Jak ve vnitřní, tak v zahraniční politice lze pozorovat za vlády Ireny a Konstantinovy převážně neúspěchy. Zřetelné jsou především v Malé Asii. Pokud lze přece jen mluvit i o úspěších, spadají v podstatě do začátku Konstantinovy vlády a pojí se se jménem energického stratéga Michaela Lachanodrakonta, který se v roce 781 pokusil získat důležitý maloasijský průsmyk Adatu. Udržet ho se mu však nepodařilo a od těch dob bylo byzantské působení v maloasijském pohraničí zaměřeno povytce na udržení předcházejících pozic. Jestliže ještě v roce 781 mohla být výprava Arabů zastavena a bylo dosaženo míru, byl za cenu velkého výkupného, od roku 785 se arabské výpravy množí a stávají se téměř každoroční skutečností. V roce 789 a 790 byly tyto vpády pro Byzanc obzvlášť citelné: Arabové porazili téměř celou byzantskou námořní hotovost v Malé Asii a v thematu Anatolikon (u Kopidanu) porazili také velké pozemní vojsko. Úspěšné akce Arabů pokračovaly i v druhé polovině devadesátých let 8. století a ještě více zintenzivněly. V té době bylo významné zejména dobytí Ankary (798) a v následujícím roce nájezd na Bithýnii a Efesos. Arabské vpády zasáhly v tomto období mnohem rozsáhlejší území a pronikly až k západnímu pobřeží Malé Asie. Teprve kalifova smrt a vzápětí následující zmatky v kalifátě znamenaly pro Byzanc určitou úlevu.

Ani na Balkáně se situace nevyvíjela zcela příznivě. Využívajíc míru s Araby, vypravila Irene svého znamenitého vojevůdce Staurakia do slovanských území. V roce 783 se mu podařilo podrobít pod byzantskou moc některé slovanské kmeny v Helladě a Thessálii, které předtím neustále kladly odpor, a podniknout také první výrazný krok na cestě k podrobení Peloponésu obsazeného Slovy a získat množství kořisti i zajatců.

Znovunabývání ztracených pozic na Balkáně se však střetlo s odporem Bulharů. Ti mezitím využili byzantské slabosti a postupně pronikali do Makedonie. Situace se stala vážnou zejména v roce 789. Tehdy Bulhaři pronikli až k řece Strymon a podrobili si tamější Slovy, přičemž napadli také stratéga byzantské Thrákie.

Byzantská odveta přišla po dvou letech. Konstantinos se vypravil proti bulharskému chánu Kardamovi, avšak jeho výprava dorazila pouze k Adrianopoli a musela se pro odpor Bulharů vrátit nazpět. Významnější byla výprava v následujícím roce. Došlo k rozhodující bitvě u pohraniční pevnosti Markellai, ve které byl Konstantinos VI. poražen a musel se zavázat platit Bulharům každoroční daň. Byzanc se pokusila zbavit tohoto závazku v roce 796, ale ani tehdy neměly akce byzantského císaře úspěch. Konstantinos se vypravil znovu proti Kardamovi, dotáhl k průsmyku Versinikii, ale bez boje uzavřel mír, aniž dosáhl řešení problému mezi oběma říšemi.

Hospodářské a společenské poměry druhé poloviny 8. století a reformy Nikefora I.

Druhá polovina 8. století, a hlavně jeho závěr přinesly do vývoje byzantského hospodářství nové prvky, především na vesnici. Pravděpodobně již v tomto období začíná vývoj, který vyvrcholil v následujících staletích a který se projevoval vzrůstem úlohy velkých zemědělských enkláv na úkor zvolna upadající a zanikající obcí. V Paflagonii na severním pobřeží Malé Asie je např. doložen v této době velký statek Filaretův, který ovšem z různých příčin zanikl, především v důsledku ničivých arabských nájezdů. Hagiografický pramen, Život svatého Filareta, dokládá na tomto hospodářství existenci otrocké pracovní síly. V důsledku úpadku bylo hospodářství rozchváčeno, přičemž hlavní úlohu při jeho likvidaci už neměli občané, nýbrž jiní bohatí vlastníci půdy, tzv. *dynastai*, kteří zabírali jeho jednotlivé části násilím. Obecina byla v tomto procesu zřetelně již v defenzívě.

Zároveň s majetkovou diferenciací, která se na byzantské vesnici této doby začíná stále zřetelněji projevovat, lze sledovat také jisté náznaky prohlubující se diferenciaci sociální. Na velkostatech jsou kromě otrocké pracovní síly doloženi již i závislí poddaní, vystupující na církevních hospodářstvích jako *paroikoi*. Tato vrstva se pravděpodobně rekrutuje z původních svobodných, ale zchudlých členů obcí. Naproti tomu je druhá polovina 8. století obdobím, kdy se pravděpodobně začíná také rodit a upevňovat nová byzantská aristokracie. Ta zmohutněla v následujícím období a v podstatě přetrvala až do pádu byzantské říše.

Jedním z důsledků tohoto vývoje uvnitř byzantské společnosti byla nespokojenost s vládou císařovny Ireny. Projevovala se stále výrazněji, až posléze vedla k palácové revoltě a k Ireninu sesazení roku 802. Nespokojenost vycházela z byrokratických, úřednických vrstev Konstantinopole vedených zkušeným hospodářským úředníkem Nikeforem. Ten byl po palácové revoluci prohlášen za nového císaře (802–811). Avšak ani jeho vláda se neobešla bez projevů značné nevůle a opozice, jež vyústila v ostrý konflikt vedoucí ke dvojímu pokusu o svržení Nikefora z trůnu. První z nich se uskutečnil krátce po jeho korunovaci, v roce 803; do čela spiknutí se tehdy postavil Bardanes Turkos, schopný velitel maloasijských vojsk. Získal si podporu od většiny maloasijských themat, která ho vyhlásila císařem. V rozhodující chvíli ho však opustili jeho nejvýznamnější spojenci Leon a Michael, oba pozdější císařové, a o osudu spiknutí bylo rozhodnuto.

V roce 808 vzniklo další spiknutí proti císaři, tentokrát však vycházelo ze zcela jiného prostředí: proti Nikeforovi se postavili nespokojení senátoři a příslušníci církevní hierarchie. Spiknutí vedené patriciem Arsabem však bylo odhaleno a v zárodku zlikvidováno.

Obě povstání proti Nikeforovi jsou svědectvím neustále přetrvávající nestability vnitřních poměrů říše. Tato situace, projevující se nespokojeností různých sociálních vrstev a mocenských skupin, byla vyvolána a živena reakcí na Nikeforovo úsilí upevnit centralizovanou moc a uskutečnit hospodářské reformy, jež měly Byzanc vyvést z krize, do které se dostala za jeho předchůdců.

Změnila se především Nikeforova církevněpolitická orientace. Ačkoli zůstal v podstatě na stanovisku ikonodulie, projevil značnou toleranci nejen vůči ikonoklastům, ale i k hnutí paulikiánů a jim podobných athingánů. Právě za jeho vlády dosáhlo paulikiánské hnutí v Malé Asii největšího rozmachu. Tolerantní přístup k heretickým a neortodoxním projevům byl jednou z příčin nepřívětivého vztahu císaře k radikálním představitelům církve (zelotům). Druhou příčinou, která narušila vztahy mezi světskou a církevní mocí, byla otázka volby nového patriarchy po smrti Tarasiově (806). Skutečnost, že se patriarchou stal opět světský člověk, bývalý vysoký státní úředník a pozdější historik Nikeforos, popudila zejména opozici vedenou Theodorem Studitem. Císař Nikeforos ovšem i jinak ukázal, že není ochoten podlehnout nátlaku církevních kruhů a že i v církevních otázkách považuje autoritu císařské moci za rozhodující. Synoda, kterou císař svolal do Konstantinopole, zrušila původní církevní rozhodnutí ve věci druhého manželství Konstantina VI. a prohlásila je kanonickým. Snaha o zvýšení autority císařské moci je patrna i z Nikeforovy činnosti v různých oblastech státního a hospodářského života. Císař začal např. pravidelně předsedat soudu, jež předtím vedl kvestor nebo městský prefekt.

Nejvýznamnějším impulsem k pohybu a nepokojům uvnitř byzantské společnosti se však staly Nikeforovy reformy. Nelze je považovat za čistě hospodářské nebo pouze finanční: je nesporné, že tendence k ozdravení finanční situace a zároveň k zajištění pravidelných daňových příjmů do státní pokladny byla hlavním motivem Nikeforovy reformní činnosti. Prvním krokem bylo zrušení daňových úlev, které císařovna Irene poskytla zejména hlavnímu městu. Ve snaze zabezpečit pokud možno nejefektivnější uplatnění daňové politiky dal Nikeforos provést nový daňový soupis obyvatelstva. Výdaje s tím spojené byly hrazeny ze zvláštní daně ve výši dvou keratů, tj. stříbrných mincí, na poplatníka. Získal se tím další zdroj mimořádného příjmu a současně se zavedl pořádek do odvádění daní státu i pro budoucnost. Nikeforos byl velmi vynalézavý v objevování nových možností, jak získávat další daňové poplatky: zdanil dosud nezdaněné paroiky, obyvatelstvo závislé na kláštřích, a zavedl celní poplatky na dovoz otroků ze vzdálenějších zemí, především z oblasti Kyklad.

Ve svém úsilí o získání finančních prostředků se Nikeforos mohl opřít o výsledky hospodářských opatření císařovny Ireny, na něž nelze hledět pouze v negativním světle. Ulehčení celních dovozních i vývozních předpisů za její vlády totiž podpořilo růst námořního obchodu soustředěného v rukou bohaté vrstvy vlastníků lodí. Tato vrstva se stala jednou z hlavních obětí Nikeforových finančních transakcí: císař všechny zámožné majitele z Konstantinopole, kteří se zabývali námořním obchodem, donutil, aby přijali od státu povinnou finanční půjčku na vysoký šestnáctiprocentní úrok.

Některé z finančních a ekonomických reforem, i když pochopitelně také přinášely státní pokladně značné zisky, nebyly diktovány jen potřebami fiskální politiky. Zpravidla sledovaly i jiné cíle; Nikeforos těmito reformami citlivě reagoval na jisté

negativní tendence v byzantské společnosti a její ekonomice. Jestliže například Nikeforos zavedl speciální daň z rychle nabytého majetku, který zatížil neúměrnými poplatky, jde nepochybně o projev úsilí získat další příjmy. Z druhé strany však takovéto opatření do jisté míry brzdilo růst bohaté vrstvy byzantské společnosti.

Jedním z nejdůležitějších problémů byzantského zemědělství té doby byla majetková držba půdy a její efektivní využití. Nikeforos jednak velké majetkové domény, zejména klášterní, připojoval k doménám císařským, jednak za stanovenou cenu nuceně rozprodával nedostatečně obdělávanou nebo opuštěnou půdu, hlavně v pobřežních oblastech. Znovu přitom využil nahromaděného bohatství námořních podnikatelů, které tato reforma postihla nejvíce.

Reformních zásahů a korektur vyžadoval také stav byzantské armády. Nikeforos zrušil dosavadní praxi, podle níž byl do vojska povoláván pouze ten, kdo vlastnil jmění ve výši čtyř liber. Vrstva takovýchto potencionálních bojovníků se totiž neustále zmenšovala, pravděpodobně i na úkor zvětšování velkých majetkových domén; doplňování vojska tak naráželo na značné těžkosti. Nikeforos nařídil, aby byli do vojska odváděni i rolníci z méně majetných vrstev, přičemž se o finanční zabezpečení jejich výstroje měli postarat ostatní příslušníci obce: těm Nikeforos vyměřil novou roční daň ve výši 18,5 nomismat (tj. zlatých mincí) určenou na tento účel. Zvláště toto poslední Nikeforovo opatření svědčí, že jeho hospodářská reformní politika byla promyšlená a že sledovala současně několik cílů: stát získal další příjmy, zlepšil a zvýšil se stav armády a v neposlední řadě byla posílena funkce rolnické obcí na vesnici a její úloha v životě celé byzantské společnosti, jako protiváha mohutnější vrstvy majetné pozemkové aristokracie.

Vojenské neúspěchy

Přes všechny klady Nikeforova reformního úsilí se jeho výsledky přiměřeně neodrazily v jeho zahraničněpolitické činnosti. Ta byla v převážné míře neúspěšná, a to přesto, že i zde se Nikeforos angažoval s velkými ambicemi. Projevilo se to odmítnutím platit obvyklé poplatky nepřátelům říše na Západě i na Východě. Toto rozhodnutí vyvolalo na prvním místě reakci ze strany Arabů: vojevůdcové kalifa Hárúna-ar-Rašída navázali na předchozí úspěchy a vpadli do Frýgie a Kappadokie. Vojenské události tu nabyly rychlého spádu hlavně v roce 806. Tehdy se do Malé Asie vypravil sám Hárún-ar-Rašíd a kromě jiných důležitých pevností dobyl Herakleiu a Tyanu. Donutil tak císaře, aby znovu vyplácel Arabům daň. Současně napadlo arabské loďstvo ostrov Kypr. Později se ovšem Byzanci — díky opětovným rozbrojům v arabském kalifátě — podařilo opět síly vyrovnat a dosáhnout výměny zajatců.

Hlavní události se však odehrávaly na Balkáně. Tam se dostali do pohybu znovu Slované, především na Peloponésu. Využili Nikeforovy nepříznivé situace na počátku jeho vlády a zaútočili roku 805 na město Patras. Vítězství, kterého nad

nimi Nikeforos dosáhl, bylo snad jeho jediným velkým vítězstvím v celé jeho kariéře. V důsledku porážky Slovanů byl jejich odpor v zásadě zlomen. To umožnilo Byzancům získat na poloostrově po více než dvou letech reálnou politickou moc a znovu jej administrativně a politicky začlenit do správy říše. Projevilo se to i v reorganizaci administrativy na Peloponésu a na Balkáně. Thema Thrakia bylo rozděleno, takže vzniklo nové thema Makedonia, a zároveň vznikla další nová themata Peloponnesos a Kefalenia.

Druhým důsledkem porážky Slovanů na Peloponésu bylo uplatňování regrecizační politiky na území obsazeném Slovanů a pozvolná grécizace samotných Slovanů, kteří začínali postupně podléhat akulturačnímu procesu. Nikeforos podporoval tento trend tradiční metodou byzantské politiky. Již před vítězstvím na Peloponésu posílil řecký živel v Thrákii i Makedonii tím, že sem přesídlil řecké obyvatelstvo z Malé Asie.

Období Nikeforovy vlády časově zapadlo do procesu prudkého rozmachu bulharské říše pod vedením energického a výbojného chána Kruma. Ten porazil poslední zbytky Avarů, dobyl město Srem (803) a posunul bulharskou hranici značně na západ. Podobně se pokusil rozšířit a upevnit své pozice i na Východě. Stejně jako všichni byzantští císařové před ním se Nikeforos obával přílišného upevnění bulharské moci a chtěl mu předejít. Sám se proto vypravil v roce 807 proti Bulharům. Pro vnitřní nepokoje ve vojsku se však musel z Adrianopole vrátit. Toho využil chán Krum. Roku 808 se bulharská vojska vypravila do oblasti řeky Strymonu. Byla to výprava především kořistnická, jejímž hlavním cílem bylo získání prostředků na žold vyplácený vojákům. Následující události a výboje však sledovaly ještě další cíle. V roce 809 se Krum vypravil proti Serdici a dobyl ji. Pád Serdiky, zřejmě nejvýznamnější pevnosti na thrácké cestě, byl vážnou ranou pro byzantskou politiku na Balkáně. Území, která císař získal nedávno v Makedonii na úkor Slovanů, byla znovu ohrožena bulharskou expanzí pokoušející se již delší čas proniknout jižním směrem do hloubky poloostrova. Nikeforos byl nucen připravovat se k odvetě.

Na plánovanou výpravu se byzantský císař vydal roku 811. Zpočátku měl úspěch: odmítl Krumův návrh na mír, dotáhl až k Plisce, našel ji prázdnou a vyplnil ji. Mezitím Krum shromáždil své síly a byzantské vojsko na zpáteční cestě do Konstantinopole přepadl. Odveta byla dokonalá: byzantská armáda byla poražena na hlavu, císař Nikeforos v boji padl a jeho těžce raněný syn Staurakios se jen stěží dostal zpět do Konstantinopole.

Přes těžké zranění — po několika měsících mu Staurakios podlehl — měl mladý císař zřejmě určité představy a dalekosáhlé záměry, které by se pravděpodobně dotkly samé podstaty politické struktury byzantské říše. Lze tak usuzovat z náznamu u Theofana: co však v jeho pojetí znamená demokracie, k níž Staurakios údajně chtěl říši dovést, nelze bezpečně interpretovat.

Staurakiova smrt uvolnila trůn pro Nikeforova zetě Michaela Rangabe (811–813). Nový císař se octl v těžké zahraničněpolitické situaci, a proto se

alespoň pokusil uklidnit vnitřní napětí v říši. Opustil Nikeforovu politiku, jež měla výrazné rysy absolutistické vlády a supremacie nad církevními kruhy, a přiklonil se ke spolupráci s nejsilnějším seskupením kolem kláštera Studios. Studijští mniši, a především Theodoros, získali v říši ohromný vliv, jenž se odrazil i v zahraničně-politických rozhodnutích císařových. Avšak ani změna vnitropolitické situace a politiky a příklon k mohutné politické síle v zemi neuchránily císaře před nebezpečím spiknutí. V roce 812 musel přerušit svou výpravu proti Bulharům a vrátit se do Konstantinopole, aby čelil povstání, jehož cílem bylo znovunastolení syrské dynastie.

Císař Michael I. nezvládl ani jeden z obou hlavních zahraničněpolitických problémů, které před něho doba postavila. Jsa ohrožen na Balkáně Bulhary, nemohl zároveň čelit tlaku Franků na Apeninském poloostrově, kde franská říše již za jeho předchůdců dobyla pod vedením Karla Velikého některá území na severu Itálie (810–811). Michael se rozhodl pro kompromis, ten však znamenal významný zisk pro franskou říši a samotného Karla Velikého. V roce 812 přineslo byzantské poselstvo do Cách uznání císařského titulu Karla Velikého. Byla tu jistá nuance: Byzanc nepřiznala Karlovi titul císaře Římanů, kterého od té doby byzantští císařové důsledně užívali. Karla Velikého uznali pouze za nositele titulu *basileus*. Za tento ústupek dosáhla Byzanc navrácení území na severu Itálie, které franská říše před nedávnem dobyla.

Hlavní pozornost musel císař Michael věnovat bulharskému nebezpečí. Nikeforova porážka dodala Krumovi novou energii, takže pokračoval ve výpravě proti Byzanci a dobyl pohraniční pevnost Debeltos. Účinnost byzantské obrany paralyzovala vojenská vzpoura vyvolaná oddíly z *themat* Opsikion a Thrakesion.

Přes tuto zlou situaci Byzanc nepřijala mír, který jí Krum nabídl. Byla to bojovná skupina kolem Theodora Studijského, jež dosáhla tohoto císařova rozhodnutí. V odpověď vytáhl Krum proti Mesembrii a dobyl ji. Potom připravil Michaelovi I., jenž mezitím vytáhl do Bulharska, u Versinikie zdrcující porážku. Ta přispěla ke státnímu převratu v Byzanci: Michaelovo sesazení bylo dílem armády, která tak znovu zasáhla do osudů Byzance.

Novým císařem se stal Leon V. (813–820). Nejdůležitější úkol, před kterým císař stál, byl odrazit bulharskou hrozbu. Po úspěších roku 812 a počátkem roku 813 pokračoval Krum v dalším tažení. Část jeho vojska oblehla Adrianopol, část postupovala ke Konstantinopoli, pronikla až k Zlatému rohu a plenila v okolí hlavního města. Obléhaná Arianopol mezitím padla Bulharům do rukou a ani náhodné vítězství, kterého Leon dosáhl na podzim roku 813 u Mesembrie, nemohlo zastírat skutečnost, že v tehdejší Byzanci nebylo síly, jež by byla s to zastavit Kruma při jeho tažení proti hlavnímu městu. Horečné zpevňování konstantinopolských hradeb a hledání pomoci na franském dvoře u Ludvíka Pobožného byly jedinými prostředky, které měl Leon k dispozici pro ochranu hlavního města. Před katastrofou zachránila Konstantinopol i celou říši jen Krumova nečekaná smrt roku 814.

Nový bulharský chán Omurtag sice nepokračoval v Krumově tažení na Konstantinopol, nepřijal však ani Leonovy návrhy na uzavření míru. Císař byl nucen vytáhnout do boje a v Thrákii bulharské vojsko porazil. Omurtagovi nezbývalo než přistoupit tentokrát k vyjednávání. Při něm byly v podstatě obnoveny podmínky, dohodnuté již před sto lety. Mír byl uzavřen na třicet roků.

Obnova ikonoklasmu

Mír s Bulhary uvolnil Leonovi V. ruce, takže se mohl plně soustředit na otázky vnitropolitické. Nejdůležitějším opatřením jeho vlády byl návrat k ikonoklasmu. Prvním a nejdůležitějším krokem bylo zlomení odporu nejvyšších představitelů byzantské církevní hierarchie v čele s patriarchou Nikeforem a radikálního křídla byzantského mnišstva vedeného Theodorem Studijským: světský klérus, stejně jako kdysi, neprojevil vůči obnově ikonoklasmu významnější odpor. Po sesazení Nikeforově se stal patriarchou poslušný vykonavatel císařské politiky Theodosios Kassiteras; druhým významným představitelem ikonoklasmu, jenž tehdy začínal svou velkou kariéru, byl mladý Ioannes Grammatikos, pozdější konstantinopolský patriarcha. V roce 815 už nestálo nic v cestě svolání ikonoklastického koncilu. Ten zrušil usnesení ikonodulského koncilu z roku 787, odsoudil studijské mnichy do vyhnanství a potvrdil nového patriarchu.

Ikonoklastická ideologie druhého období zřetelně zdůrazňovala svou kontinuitu s politikou a učením předcházejícího století; ikonodulskou politiku císařovny Ireny považovala spíše za nahodilý rozmar ženy, která se dostala na císařský trůn. Přesto nelze přehlédnout určité nové prvky, které se v ikonoklastickém hnutí 9. století projevují v oblasti mocensko-politické a ideologické.

Zatímco v prvním ikonoklastickém období vycházel podnět k ikonoklastické politice jednoznačně z prostředí císařského dvora, podporovaného zejména vojskem některých *themat*, bylo obnovení ikonoklasmu v 9. století zcela dílem vojska, které se stalo jeho hlavní hybnou silou. Jestliže císař Leon V. v prvních dvou letech vlády neprojevoval ve věci uctívání ikon jednoznačný postoj, konstantinopolské vojsko začalo s prvními ikonoklastickými akcemi již v roce 814. Tehdy císařská garda chtěla strhnout a zneuctít Kristův obraz na hlavní bráně císařského paláce. Za této situace ještě Leon V. projevil snahu o kompromisní řešení, které by vyhovovalo jak bojovně naladěnému vojsku, tak zastáncům ikonodulie.

Druhým příznačným momentem ikonoklastických zápasů v 9. století, který nepochybně rozhodující měrou přispěl k jednoznačnému císařovu příklonu k ikonoklasmu, je politický zápas mezi císařskou a církevní mocí. V prvních polemikách a námitkách Theodora Studita se mnohem důrazněji objevují výhrady proti zasahování císaře a světské moci vůbec do záležitostí církevních a věroučných než argumentace, týkající se teologické a věroučné podstaty sporu. Naproti tomu Leon V. více než kterýkoli z předcházejících ikonoklastických císařů vyžadoval na prostou poslušnost církve vůči autoritě císařské moci.

Je nesporné, že v druhém období nedosáhlo ikonoklastické hnutí nikdy takové intenzity a rozmachu, jaký mělo v 8. století. S tím souvisí i skutečnost, že se ikonoklastická teorie a ideologie v této druhé fázi téměř nerozvíjela a setrvala v zásadě na pozicích staršího ikonoklastického učení. V závěrech koncilu z roku 815 se zdůrazňoval zejména ten ikonoklastický argument, který poukazoval na nemožnost zachytit obraz Krista a svatých v mrtvé, beztvaré hmotě. Prokazování úcty obrazu zhotovenému pomocí neživé hmoty považuje koncil za nepřipustné, přímo odpuzující. Výrazně estetizující přístup odsunul do pozadí argumentaci christologické povahy. V závěrech koncilu se rovněž neseťkáváme s dříve rozšířeným argumentem, považujícím ikonu za modlu.

Zatímco ikonoklastické učení druhého období bylo tedy v podstatě konzervativní a spočívalo na starších principech, ikonodulská teorie, zejména v učení jejích hlavních představitelů tohoto období, patriarchy Nikefora a Theodora Studita, byla podrobena nikoliv bezvýznamným korekturám. Také argumentace obou těchto ideologů vychází v podstatě z platónského pojetí, avšak na rozdíl od staršího období prohlubuje filozofický a filozoficko-teologický aspekt celé problematiky. Oba představitelé hledají a zdůvodňují těsnější spojení obrazu s jeho originálem, než je tomu v klasickém platónském pojetí. Tento vztah se zdůrazňuje v dvojitým smyslu: substanciálně — tím, že obraz je na svém archetypu (originálu) účasten, a gnozeologicky — tím, že obraz nám otvírá cestu k poznání božského. V pojetí Theodorově i Nikeforově ustoupily do pozadí ty motivy a argumenty, které byly příznačné pro starší období, tj. výchovná funkce ikony, zdůrazňování historičnosti křesťanství, christologická argumentace aj.

Povstání Tomáše Slovana

Ikonoklastický zápas, obnovený za Leona V., zasáhl do jisté míry i do nejzávažnější vnitropolitické události na konci jeho vlády, kterou bylo povstání Tomáše Slovana. Ve svém boji o trůn se Leon opíral především o pomoc svých spolubojovníků v armádě, Michaela a Tomáše. Po nastoupení na trůn se jim odměnil vysokými funkcemi v armádě, které se staly zdrojem jejich značné moci. Ta se stala císaři osudnou, neboť oba proti němu povstali. Jako první se vzbouřil Michael a vyvolal typicky byzantské spiknutí proti císaři. Přestože bylo předčasně prozrazeno, ukázalo se posléze úspěšným. Michaelovým přívržencům se podařilo Leona svrhnout z trůnu a dosadit na jeho místo svého kandidáta (820—829). Se stejným úmyslem získat byzantský trůn povstal proti Leonovi V. i jeho druhý spolubojovník Tomáš. Jeho povstání však spočívalo na daleko širší základně a záhy přerostlo v opravdovou občanskou válku, která odhalila všechny antagonistické tendence a napětí existující hluboko v základech tehdejší byzantské společnosti.

Tomáš, pocházející pravděpodobně z rodiny slovanských vysídlenců z Balkánu, kteří byli usazeni v Malé Asii (odtud jeho přízvisko Slovan), našel podporu hlavně

v severním Pontu a v thematu Anatolikon. Do boje proti císaři vystoupil pod jménem Konstantinos VI., za něhož se prohlásil. Tím dal svým nárokům zdání legitimacy a zároveň se tak přihlásil k odpůrcům ikonoklasmu. Jeho stanovisko však nemělo v ikonodulských kruzích jednoznačnou odezvu. Získal si tím sice ikonodulsky orientované obyvatelstvo balkánských provincií, ale na ikonodulské konstantinopolské mnichy neměl velký vliv. Seskupení kolem Theodora Studita, jenž byl povolán zpět z vyhnanství, viděli konstantinopolští mniši v povstání Tomáše Slovana hnutí, jež by svou povahou mohlo ohrozit samy základy byzantského společenského řádu, a proto se k němu nepřidali. K Tomášovu odboji se naopak přidávali příslušníci paulikiánského hnutí v Malé Asii, kteří byli od časů Nikeforova patriarchátu vystaveni opět zvýšenému pronásledování.

Povstání Tomáše Slovana mělo tudíž nesporně i silný aspekt sociální. Do řad povstaleckého vojska se přidávali všichni, kdo se cítili být utlačováni — nejen nábožensky, ale zejména ekonomicky. V občanské válce se tak zřetelně projevil důsledek feudalizace byzantské společnosti, která se počala výrazněji diferencovat zvláště na venkově: řadoví občané začali v té době zvýšenou měrou ztrácet svou svobodu i její ekonomický základ a na jejich úkor rostla a stále většího významu nabývala feudální držba půdy. Obzvláště silně se tento proces a odpor proti němu projevil na Balkáně ve slovanském prostředí. Slované se bránili proti dvojímu útlaku: jednak proti administrativnímu začleňování do politického rámce byzantského státního systému, jednak proti ztrátě ekonomické nezávislosti, která znamenala jejich přeměnu ve feudálně závislé obyvatelstvo. Proto se i oni přidávali na stranu Tomáše Slovana, v naději na zastavení tohoto feudalizačního procesu a ztráty svébytnosti. K povstání se ovšem přidávali také někteří příslušníci vyšších vrstev, jako např. Gregorios Pterotos, většinou však z úzce vymezených osobních důvodů. Jak průběh povstání ukázal, právě zde byla jeho nejslabší stránka.

Důležitou výkonnou silou Tomášova povstání byla vojska tzv. federátů (*foederati*), armády žoldněřů sestavené z příslušníků různých národností sídlících ve východních oblastech a v pohraničí říše. Tomáš byl kdysi Leonem V. jmenován jejich náčelníkem. Prvním činem Tomášova povstání byla demonstrace jeho vojenské síly v Malé Asii. Vpádem do arabské Sýrie donutil Tomáš kalifa Mamúna stát se spojencem vzbouřenců. Prvním důsledkem tohoto spojení — důsledkem významným i z hlediska propagandistického — byla korunovace Tomáše Slovana za byzantského císaře: došlo k ní v Antiochii, korunu přijal z rukou tamějšího patriarchy. Tento akt by se nemohl uskutečnit bez podpory nebo alespoň souhlasu arabského kalifa.

Za podpory stále rostoucích řad svého vojska přenesl Tomáš bojové akce do Thrákie a v roce 821 přistoupil k obléhání Konstantinopole. Tehdy se však ukázala nepřipravenost jeho sice velké, ale různorodé armády k takovéto rozsáhlé a rozhodující akci. Obléhání Konstantinopole se protáhlo a toto zdržení se stalo počátkem neúspěchu povstání, neboť v táboře povstalců docházelo k neshodám. Gregorios Pterotos se přidal na císařovu stranu, což značně oslabilo sílu Tomášova vojska.

Rozhodujícím momentem, který způsobil obrat událostí, byla intervence Bulharů. Ti vystoupili proti Tomášovi a v roce 823 mu připravili porážku, z níž se již nevzpamatoval. Ještě téhož roku se sám vzdal v Arkadiopoli; některé povstalecké posádky se udržely ještě do roku 825, ale pak bylo povstání definitivně potlačeno.

Přestože kalif Mamún uzavřel s Tomášem Slovanem spojenectví, nedokázal jeho úspěchů a rozbrojů v byzantské říši náležitě využít, neboť v průběhu dvacátých let 9. století zachvátily nepokoje i jeho vlastní říši. Užitek z byzantské občanské války měli však Arabové usazení v Africe. Roku 826 arabští bojovníci, kteří předtím povstali proti Ummajovcům ve Španělsku a našli dočasný útulek v Egyptě, dobyli Krétu a rok nato jiná skupina arabských bojovníků, pocházející z afrického emirátu Aghlabidovců, zaútočila na Sicílii. Svého cíle dosáhli tím snadněji, že využili povstání, které na Sicílii vyvolalo proti byzantské administrativě místní obyvatelstvo. Byzanc nebyla schopna tento nepříznivý vývoj zastavit.

Upevnění byzantské říše za amorijské dynastie

Povstání Tomáše Slovana zasáhlo hluboce do struktury byzantské společnosti. Přinutilo císaře Michaela II., aby opatrněji přistupoval k nejdůležitějšímu problému, který tuto společnost rozděloval a jehož necitlivé řešení mohlo za dané situace rozpory v říši jen prohloubit, tj. k problému ikonoklastickému. Císař se snažil vzít v úvahu zájmy co nejširších vrstev společnosti a řešit problémy konciliantnějším způsobem. Protože sám zřejmě byl přesvědčeným ikonoklastem, neuvedl znovu na patriarší stolec Nikefora, přestože měl k tomu příležitost. Z druhé strany dal najevo své úsilí o dosažení smíru tím, že z vyhnanství povolal do Konstantinopole oba hlavní představitele ikonodulie, expatriarchu Nikefora a Theodora Studita; zejména poslední z nich se stal jeho rozhodným spojencem v boji s Tomášem Slovanem. Ikonoklastickou otázku chtěl císař buď vůbec obejít mlčením o jejích teologických a filozofických problémech, nebo řešit diskusí za účasti všech zainteresovaných, a tak dosáhnout kompromisu. Tento na byzantské poměry ojedinělý a nezvyklý návrh byl oběma stranami odmítnut.

Ikonodulská strana vedená Theodorem Studitem však přece dosáhla značného úspěchu v tom, že císař souhlasil, aby do byzantského církevního sporu zasáhl jako nejvyšší církevní autorita papež. O zprostředkování tohoto kontaktu byl požádán franský císař Ludvík Pobožný. Žádost Michaela II., adresovaná císaři roku 825, byla dostatečným důvodem, aby znovu podnítila zájem franské církve o ikonoklastické spory v Byzanci. Pařížská synoda, která se sešla téhož roku, sledovala a prohloubila postoj vyjádřený v *Libri carolini*: dala jasně najevo jak své námitky vůči ikonoklastům, tak i vůči ikonodulům. Franští církevní hodnostáři vytkli papežské kúrii její souhlasný postoj k závěrům koncilu z roku 787. Franským biskupům nepochybně vadil již zmíněný filozofický posun v učení Nikeforově a Theodorově, jenž zdůrazňoval vzájemné vazby obrazu a jeho archetypu a jenž tak

ještě více vzdaloval ikonodulské pojetí od postoje západní církve, která viděla v obraze pouze prostředek k poučení.

Po smrti Michaela II. nastoupil na byzantský trůn jeho syn Theofilos (829–842). Ani nepřítel soudobé i pozdější historiografie nemohla zastřít, že na rozdíl od svého otce byl Theofilos člověk vzdělaný a panovník se smyslem pro spravedlnost, jenž se snažil odstraňovat a trestat alespoň nejkřiklavější případy zlovůle mocných vůči lidu. Dokládají to četné anekdotické příběhy, které se o něm šířily za jeho života i po smrti.

Theofilos byl velkým ctitelem arabské kultury a vzdělanosti. Měl sklon k okázalosti a nádhera Bagdádu ho inspirovala k intenzivní stavební činnosti. Zasloužil se o dobudování císařského paláce a rezidence v Konstantinopoli. Starší budovy i nově zbudovaný palác Trikonchos dal vyzdobit podle orientálního způsobu. Rovněž podle bagdádských vzorů si dal v Bithýnii vybudovat letní sídlo.

Theofilova vláda však nebyla vyplněna pouze bohatou stavební činností. Věnoval se i praktičtějším úlohám, hlavně zreorganizoval administrativně politické rozdělení říše v severním pohraničí Malé Asie a na Krymu. Z dosavadního thematu Bukellarion vyčlenil nové thema Paflagonia a v severovýchodním cípu thematu Armeniakon vytvořil nové thema Chaldia. Aby zabezpečil lepší ochranu průsmyků na arabsko-byzantském pohraničí, vytvořil zde menší administrativně vojenské jednotky vyňaté z pravomoci stratéga příslušného thematu, tzv. kleisury. Zřídil celkem tři: měly chránit přístupy do nejvíce exponovaného území Kappadokie. Rovněž posílil byzantské pozice na Krymu. Z dosud rozptýlených byzantských osad a měst (*kleismata*) vytvořil nové thema se sídlem v Chersonnesu.

Reorganizace administrativně politického členění říše v jejím východním a severovýchodním pohraničí vyplývala z momentální situace, která tu v době Theofilovy vlády vznikla. Tehdy se totiž hrozba arabských vpádů stala znovu akutnější. Zpočátku se však zdálo, že to bude Byzanc, která přejde do ofenzívy. Theofilos využil vnitřních nepokojů v arabském kalifátě, poskytl podporu odbojnému Bebekovi, jenž vystoupil proti kalifovi, a dobyl pevnost Zapetru (830). Následujícího roku si byzantské vojsko vedlo úspěšně v Kilikii. Nové arabsko-byzantské boje většího rozsahu byly pak obnoveny až po delší přestávce v roce 837. Byzantské vojsko proniklo tehdy k hornímu Eufratu, později se však říše musela již jen bránit mohutnému náporu Arabů, který začal roku 838. Arabové obsadili důležitou pevnost Amorion a zdá se, že nový kalif Mutasim pomýšlel na výpravu proti samotné Konstantinopoli. Situace se stala natolik vážnou, že se Theofilos obrátil o pomoc na franského císaře Ludvíka. Byzantští vyslanci, kteří přišli na franský dvůr roku 839, neměli ovšem úspěch. Mezitím se situace na arabské frontě vyjasnila. Byzantská armáda přešla roku 841 v oblasti Melitene do útoku a arabské vpády byly zastaveny smrtí kalifa Mutasima a obvyklými nepokoji, které po kalifově smrti v kalifátě zpravidla propukaly.

Arabsko-byzantský konflikt nebyl jedinou vojenskou a politickou událostí Theofilovy vlády na severovýchodním, případně východním pohraničí byzantské říše. Theofilova politika se tu neomezovala pouze na obranu proti Arabům; císař se

naopak pokusil rozšířit rozhodujícím způsobem mocensko-politický vliv v Arménii, jež se zmítala mezi dvěma politickými a vojenskými mocnostmi, byzantskou a arabskou. Theofilův cíl získat v Arménii rozhodující převahu zůstal nedosažitelný. Výsledkem císařova tažení do Arménie, k němuž došlo v souvislosti s jeho nástupem proti Arabům v roce 837, bylo pouze podrobení malého arménského knížectví Syspirtis v severovýchodním cípu Malé Asie. Kníže z rodu Bagratovců se stal vazalem byzantské říše.

Ve stepní oblasti severního Pontu se začala v třicátých letech 9. století pozvolna vytvářet nová politicko-mocenská situace, která ohrozila především říši chazarskou. Chazarský kagan požádal Theofila o pomoc při budování ochranných opevnění, jež měla zabránit pronikání a nájzdům národů sídlících nad Pontem. Byzantští mistři pod vedením Petrona Kamatera pomohli Chazarům vybudovat v ústí Donu novou pevnost Sarkel.

Je pravděpodobné, že nebezpečí, které ohrozilo říši Chazarů, vycházelo z utvářejícího se staroruského státu, vznikajícího v této době na středním Dněpru. Už před polovinou 9. století navázala nově vznikající říše obchodní spojení s byzantskými městy na Krymu a v Černomoří, jmenovitě s Chersonnesem a Amastridou. V roce 839 se objevili ruští vyslanci poprvé i v Konstantinopoli. Styky staroruského státu s Byzancí byly od samého počátku ambivalentní; nebyly to pouze vztahy obchodní a mírové: při navazování obchodních styků s Byzancí podnikali Rusové současně také ničivé nájzdy na oblasti ležící při Černém moři, přičemž neušetřili ani svého obchodního partnera Amastridu.

Také na Balkáně byl za Theofila porušen dlouhotrvající mír s Bulhary. Obnovení nepřátelských akcí nevedlo k žádným převratným změnám. Bulharský chán Presian využil roku 837 zaneprázdněnosti byzantského vojska na arabské frontě a jeho vojsko proniklo až k Soluni. Byla to však spíše demonstrace bulharské síly a snaha získat jednorázově kořist než projev nějaké dlouhodobější koncepce směřující k získání byzantských území. Byzanc nebyla schopna bojovat na dvou frontách, proto podnítila pravděpodobně srbského knížete Vlastimíra k válce s Bulhary, a tak odvedla Presianovu pozornost od svých hranic.

Theofilova složitá postavení v Malé Asii využili i Slované, kteří stále ještě vzdorovali definitivnímu podrobení a začlenění do rámce říše. Roku 836 se vzbouřili Slované v okolí Soluně, roku 841 pak povstaly slovanské kmeny Melingů a Jezeritů v těžko přístupných horských oblastech Peloponésu. Jejich povstání bylo zlikvidováno až po Theofilově smrti.

Za Theofilovy vlády došlo k třetímu, poslednímu vzepětí ikonoklastického hnutí. Zdá se, že sám Theofilos byl sice vychován v ikonoklastickém duchu, chtěl však pokračovat v otcově konciliantní politice. Obnova ikonoklasmu byla výlučně zásluhou Ioanna Grammatika, jakmile se stal konstantinopolským patriarchou (837). Ikonoklasmus však již v tomto období neměl charakter hnutí: byl teritoriálně omezen v podstatě na hlavní město a jeho okolí a byl zřetelně protimnišsky orientován. Ostatních území říše se už sotva dotkl. Ztrácí podporu nepřežil byzantský ikonoklasmus vládu císaře Theofila a přestal být hybnou politickou silou, byť se jeho reminiscence projevovaly ještě i po polovině 9. století.

Byzanc na vrcholu moci

Obnovení kultu obrazů v březnu 843 znamenalo nejen definitivní ukončení dogmatických sporů, které otrásaly východní církví vlastně už od té doby, co bylo křesťanství veřejně povoleno, ale zároveň i překonání velké společenské a duchovní krize, kterou byzantská společnost s různými peripetiemi procházela po dlouhé období. Jejím překonáním byla zahájena epocha největšího rozmachu byzantské říše, který se projevil ve všech oblastech politického i kulturního života.

Po období, kdy se říše jen stěží bránila útokům nejrozličnějších vnějších nepřátel, v jejichž důsledku se její rozsah zmenšil sotva na polovinu, dostala se Byzanc znovu do ofenzívy a podařilo se jí obnovit svou vládu nad velkou částí ztracených oblastí. Její území se opět rozprostíralo od jižní Itálie až po Eufrat, zatímco její severní hranici tvořily Dunaj a Dráva. Obnovení byzantské vojenské síly se výrazně projevilo i na moři. Válečné akce přitom byly jen jedním z prostředků prosazování politického vlivu byzantské říše, který se výrazně projevoval daleko za jejími hranicemi a jemuž se podrobovaly četné cizí národy i barbarské kmeny; nejen vojenskou silou, ale i uměním byzantské diplomacie a působením byzantských misí byly vtahovány do okruhu byzantské civilizace, kterou pak ve větší míře přijímaly za svou. Byzantská církev po překonání velkých vnitřních sporů vystupuje v tomto období na historickou scénu jako důležitý politický i kulturní činitel, který aktivně spolupracuje při rozšiřování byzantského mocenského vlivu za hranicemi říše.

Vnější rozmach říše byl jenom logickým důsledkem a projevem její vnitřní síly. V průběhu této epochy se dotvářejí její administrativní, právní i společenské instituce, které jí dávají její osobitou podobu. Je to zároveň období nového hospodářského rozmachu projevujícího se v oživení řemeslné výroby a obchodu a s ním spojeném novém rozvoji městského života. Zároveň se však v úzké souvislosti s vojenskými výboji objevují v sociální struktuře i nové společenské síly zejména v podobě provinciální aristokracie, která představuje současně jak oporu, tak i nebezpečí pro centralizovanou byrokratickou správu a nakonec i pro absolutní císařskou moc.

A konečně je toto období i dobou velké tvůrčí aktivity a nového kulturního rozkvětu. Jeho nástup je poznamenán jmény velkých učenců — Aretha z Kaisarieje, Leona Matematika a zejména patriarchy Fotia, kteří usilovali o oživení klasické vzdělanosti, a vrcholí činnosti celé plejády spisovatelů soustředěných kolem literá-

ta a učence na císařském trůně — Konstantina Porfyrogenneta. Je to období prvního byzantského humanismu vrcholící v tzv. makedonské renesanci, která po určité sterilitě ikonoklastické epochy znovu přináší nejen rozsáhlou a žánrově mnohotvarou bohatou tvorbu literární, ale i prudký rozmach monumentálního výtvarného umění vrcholícího v nádherných kopulových chrámech typu vepsaného kříže s jejich skvělou mozaikovou i malířskou výzdobou. Je to epocha, která právem bývá v literatuře nazývána zlatým věkem byzantské civilizace.

Počátky nového rozmachu: vláda Michaela III.

Tento rozmach byzantské říše bývá zpravidla ztotožňován s dobou vlády tzv. makedonské dynastie vymezené nástupem jejího zakladatele Basileia I. a vládou největšího panovníka z jeho rodu Basileia II. (867–1025). Teprve v posledních desetiletích bylo však dostatečně doceněno, že základy této velikosti byly položeny už v době vlády posledního příslušníka dynastie amorijské Michaela III. (842–867).

Obraz tohoto císaře, který do historické tradice vešel s nelichotivým přídomek „Opilec“, snad natrvalo ovlivnil spis Konstantina Porfyrogenneta věnovaný vylíčení života jeho děda Basileia I. Aby očistil jeho památku a tím i začátky panování dynastie, k níž sám patřil a jež byla v očích veřejnosti trvale poznamenána tím, že její zakladatel zákeřně zavraždil svého předchůdce a dobrodince, vylíčil císařský spisovatel Michaela jako člověka naprosto propadlého svým vášním a neřestem a jako zcela neschopného vládce, který svým nesmyslným jednáním a pošetilým rozhazováním veřejných prostředků přivedl stát přímo na pokraj mocenské i hospodářské záhuby. Jeho odstranění bylo tak, v Porfyrogennetově podání, přímo politickou nezbytností, kterou Basileios zachránil říši.

I když není třeba pochybovat o tom, že mnohé z toho, co Konstantinos VII. o Michaelově osobním životě uvádí, bylo pravdou, přece jen je jeho obraz tohoto panovníka krajně jednostranný. Zcela pomíjí jeho podíl na vojenských taženích, která znamenala zásadní obrat ve vztazích mezi Byzancí a jejími nepřáteli. A především — význam doby vlády Michaela III. zdaleka nespočíval v osobě a jednání samotného císaře. Byla to doba, kdy se ve vedení státu vystříдалa anebo současně spolupracovala řada vynikajících osobností, které položily základy nového mocenského rozmachu i kulturního rozkvětu byzantského státu. Základní rysy epochy makedonské dynastie byly nastíněny už v době vlády jejího bezprostředního předchůdce.

Michael III. byl v době smrti svého otce Theofila (20. 1. 842) ještě dítětem. (Narodil se roku 840; nové pokusy datovat jeho narození už do roku 833 zůstaly zatím neprokázanou hypotézou.) Vládu za něj vykonávala zprvu jeho energická matka císařovna Theodora v součinnosti s řadou dalších osobností, mezi nimiž byli zejména její vlastní bratři Bardas a Petronas a její strýc *magister* Sergios Niketiates.

Přední místo mezi nimi však zaujímal především mocný *logothetes tu dromu* eunuch Theoktistos, který byl nejmenovaným Theodořiným spoluvládce a po čtrnáct let ve skutečnosti řídil osudy státu.

Prvním krokem nové vlády byla rozhodná změna církevní politiky spočívající v obnovení kultu obrazů. Ikonoklastický patriarcha Ioannes Grammatikos, který se odmítl císařovnině a Theoktistově rozhodnutí podřídit a neochvějně setrval na svém stanovisku, byl přinucen abdikovat a byl vypovězen do kláštera Kleidion na jednom z ostrůvků v Marmarském moři. Podobně zásadový postoj však zaujala jen malá část biskupů podléhajících konstantinopolskému patriarchátu. Převážná většina církevní hierarchie se podrobila císařovnině vůli a přizpůsobila se nově nastoupenému kursu. Místo Ioanna Grammatika byl za patriarchu vybrán a 4. března 843 vysvěcen vzdělaný mnich Methodios, proslulý svou oddaností k obrazům svatých do té míry, že i císař Theofilos s ním o této otázce rád vedl disputace a jeho odpor velkoryse toleroval. Pod Methodiovým předsednictvím se sešla církevní synoda, která na první postní neděli, přesně týden po jeho konsekraci, oficiálně vyhlásila obnovu kultu obrazů svatých v celé byzantské církvi. Theoktistos, společně s Theodorou hlavní iniciátor celé akce, si přitom počínal velmi obratně a taktně. V synodiku vyhlášením při slavnostních bohoslužbách, jež mělo být nadále pravidelně každý rok o „svátku ortodoxie“ znovu veřejně čteno, byli sice odsouzeni všichni odpůrci svatých obrazů i jiní heretici, ovšem jméno zesnulého ikonoklastického císaře Theofila, jemuž Theoktistos po dlouhá léta oddaně sloužil, v něm zmíněno nebylo. Se stejnou tolerancí postupovali nový patriarcha a mocný logothet i vůči žijícím. Všichni dřívější stoupenci ikonoklastismu, pokud se podrobili usnesení synody a uznali oprávněnost kultu svatých obrazů, byli ponecháni ve svých hodnostech a úřadech; pouze ti, kteří veřejně setrvali při svém původním přesvědčení, byli zbaveni svých biskupských stolců, ale jinak se i vůči nim postupovalo velmi shovívavě. Tato tolerance způsobila, že se obrat v dosavadní církevní politice uskutečnil naprosto hladce a bez výraznějšího odporu, zároveň však byla zdrojem nového rozštěpení v ortodoxní církvi a nových církevně politických sporů.

Proti umírněnému kursu, který sledovala vláda i patriarcha Methodios, se rozhodně postavila radikální strana v církvi představovaná především mnichy kláštera Studios, kteří už v době ikonoklastismu patřili k nesmlouvavým odpůrcům vlády a neohroženým obráncům ortodoxie. Se stejnou fanatickou nesmlouvavostí se také nyní postavili proti jakýmkoli kompromisům a požadovali bezvýjimečné potrestání i všech dřívějších protivníků kultu obrazů a jejich odstranění ze všech církevních úřadů. A stejně jako dříve byli v opozici proti ikonoklastickým patriarchům, tak se i nyní postavili proti ortodoxnímu patriarchovi Methodiovi a jejich spory se vyhrtyly do té míry, že Studité, kteří se jen před nedávnem směli vrátit z vyhnanství do svého kláštera, byli Methodiem vyobcováni z církve a znovu posláni do vyhnanství. Před svou smrtí (847) Methodios sice doporučil, aby jim byla udělena milost a byli přijati nazpět, přesto však tímto sporem vznikla v byzantské

církvi nová hluboká roztržka, která měla po sedmdesát let znovu a znovu vřít hladinu veřejného života v Byzanci a způsobit v budoucnu četné vážné společenské i politické krize.

Theoktistos se projevil jako vynikající správní úředník. Podařilo se mu uvést do zdravého stavu státní finance a díky jeho iniciativě přistoupila říše k vojenské ofenzivě proti arabskému nepříteli, již měly být odčiněny pohromy utrpené za vlády Michaelova předchůdce. Boje začaly námořní výpravou proti Krétě roku 843, již vedl osobně sám Theoktistos. První úspěchy byly sice vystřídány porážkou, kterou Arabové následujícího roku Byzantincům na Krétě zasadili, ale válečné akce pokračovaly i nadále a Byzantinci si v nich, byť s proměnlivým štěstím, vesměs podrželi aktivní úlohu. Největším úspěchem byla námořní výprava až k egyptským břehům, při níž se v květnu 853 podařilo dobýt a obsadit město Damiettu v nilské deltě. I tento úspěch byl jen dočasný, předznamenával však další byzantské aktivní úsilí v této oblasti a po desetiletích, kdy se Byzanc musela jen bránit proti arabské expanzi, ji znova kvalifikoval jako námořní mocnost prosazující svou nadvládu v celém východním Středomoří.

Uvnitř vládnoucí skupiny spravující stát po boku regentky císařovny Theodory nevládly právě harmonické vztahy a zejména její bratr Bardas se stále nesnadněji smiřoval s přednostním postavením logotheta Theoktista. Mladý císař Michael mezitím rovněž dospíval a těžce pociťoval poručníkování své matky a jejího oblíbence. Jeho nechuť k nim vyvrcholila, když ho Theodora roku 855 donutila, aby zapudil svou milenkou Eudokii Ingerinu a oženil se s jinou Eudokii, dcerou jejího chráněnce Dekapolity. Bardas císařova roztrpčení obratně využil a bez potíží ho přiměl k tomu, aby se sám ujal vlády. S jeho souhlasem byl v listopadu 855 do té doby všemocný logothet Theoktistos v císařském paláci zavražděn a o tři měsíce později byl Michael na zasedání senátu prohlášen *autokrátorem* – samovládce. Císařovna Theodora sice směla i nadále zůstat v císařském paláci, byla však zbavena regentské moci a jakéhokoli podílu na vládě vůbec. Když se o dva roky později pokusila o puč proti svému synovi, byla zbavena i titulu císařovny a poslána do kláštera, kde později zemřela. Jediným císařem zůstal Michael, ovšem skutečnou moc vedle něho vykonával jeho strýc Bardas, kterému o něco později – roku 862 – byl udělen tehdy nejvyšší možný titul po císaři – titul *caesar*, který ho v podstatě činil případným nástupcem císaře.

Bardas byl člověk bez velkých morálních zábran i zásad, ale nepochybně velice schopný vládce. V oblasti vnitřní politiky patřilo k jeho největším zásluhám založení univerzity umístěné v jednom z císařských paláců (Magnaura), polosoukromé a polooficiální instituce, která měla znovu obnovit tradici vysokého školství v Konstantinopoli přerušenu začátkem 7. století. Vedení této univerzity svěřil Bardas Leonu Matematikovi, bývalému arcibiskupu v Soluni, který byl jako jeden z hlavních představitelů ikonoklasmu po obnovení kultu obrazů svého úřadu zbaven. Jeho jmenování do čela nově založené university, plně opodstatněné vědeckým věhlasem Leona Matematika, jehož se nabídkou ohromného odškodně-

ní ve zlatě snažil už od císaře Theofila získat pro svůj dvůr kalif Mamún, jen dokresluje liberální charakter nové vlády v církevních otázkách.

Největší aktivitu však Bardas vyvinul v zahraniční politice a jak vojensky, tak i diplomaticky se zasloužil o zvýšení prestiže říše a upevnění její moci a jejího vlivu. Jeho hlavní pozornost platila především východní hranici. Hned roku 856 zahájil Bardův bratr stratégos Petronas tažení proti Arabům. Pod jeho velením dorazila byzantská armáda po dlouhé době zase k Eufratu, který kdysi býval hranicí říše, a dokonce řeku překročila a pronikla hluboko do nepřítelova zázemí. Trvalých zisků sice nedosáhla, ale o tři roky později stanulo na Eufratu byzantské vojsko znovu, tentokrát se samotným císařem v čele. Ke skutečnému obratu ve vývoji byzantsko-arabských válek došlo roku 863. Emír města Melitene Omar vytáhl se svým vojskem proti byzantským držávám v Malé Asii. Petronas ho však donutil k ústupu a 3. září přinutil protivníka na hranici mezi Paflagonií a thematem Armeniakon k bitvě, v níž bylo arabské vojsko zcela rozdraceno. Sám emír v boji padl a s ním zahynulo více než tisíc jeho mužů. Toto vítězství představovalo odčinění vojenské pohromy Byzantinců u Amoria roku 838 a předznamenalo jejich velká vítězná tažení, k nimž mělo dojít o století později.

Na všech frontách nebyli ovšem Byzantinci stejně úspěšní. Tak zatímco v Malé Asii zahájili vítěznou ofenzívu, na západě – v jižní Itálii a na Sicílii – stěží odolávali arabskému tlaku a vyklízeli jednu pevnost za druhou. Zejména na Sicílii zůstali v jejich moci už jen dvě opevněná města – Syrakusy a Taormina. Roku 860 se pak na severní hranici říše objevil nový hrozný nepřítel, s nímž Byzanc musela nadále ve své zahraniční politice už natrvalo počítat – Rusové.

Východoslovanské kmeny sídlící v nekonečných ruských rovinách zůstávaly až do té doby mimo pozornost byzantských činitelů. V průběhu 9. století se u nich začaly utvářet první organizované politické celky, jejichž krystalizačními jádry byla města. Na severu země to byl především Novgorod a v jižních oblastech, osídlených tehdy kmenem Poljanů, to byl Kyjev, kde vývoj politické organizace dosáhl nejvyšší úrovně. Na tomto státotvorném procesu se se slovanským obyvatelstvem významně podíleli i skandinávští Normané, zde v Rusku nazývaní Varjagové. Obrovská normanská expanze v 9. století směřovala sice především do západní Evropy, ale normanské skupiny táhly podél vodních cest i dolů na jihovýchod. Podél Volgy dosáhli Varjagové až Kaspického moře, odkud navazovali obchodní kontakty až do dalekého Bagdádu. Od poloviny 9. století se jejich zájmy stále více obracely k Černomoří a k byzantským držávám. Vznikla proslulá cesta „iz Varjag v Greki“ (z Varjažska do Řecka), která byla hlavním prostředníkem obchodu mezi Skandinávií, Ruskem a Byzancí. Vedla z Baltského moře po řekách Něvě, Západní Dvině a Němenu, přes převlaky k Dněpru a po něm až do Černého moře, přes něž se varjažské kupecké družiny plavily do Konstantinopole. Varjagové se usazovali v ruských městech a někdy se jejich náčelníkům podařilo zmocnit se v nich i vlády.

Byzantincům nebyli Varjagové zcela neznámí. Už dříve s nimi obchodovali a příležitostně jich užívali i k různým diplomatickým posláním. Tak roku 839 přišlo k franskému králi Ludvíku Zbožnému řecké poselstvo, v němž podle autora analů bertiniánských byli i barbaři, „kteří sebe, tj. svůj kmen, nazývali Rhos“. Tito „Rhosové“ usídlení v Kyjevě podnikli v čele početných slovanských spojenců v létě 860 znenadání obrovskou výpravu proti Konstantinopoli. Na dvě stě jejich dřevěných lodic se objevilo u Bosporu. Nebezpečí bylo obrovské, tím spíše že císař byl právě tehdy v čele vojenské výpravy proti Arabům v Malé Asii. Zmocnit se překvapivým útokem města se útočníkům sice nepodařilo, ale hrůzným způsobem pustošili více než šest týdnů pobřeží Marmarského moře a přilehlé oblasti. Teprve po císařově návratu se podařilo odvrátit Rusy od Konstantinopole. Při zpáteční cestě bylo pak jejich loďstvo zničeno bouří v Černém moři a tak bylo nebezpečí z této strany na nějakou dobu zažehnáno.

Patriarcha Fotios a misie u Slovanů

Pokud to bylo možné, snažili se ovšem Byzantinci vycházet se svými sousedy v pokoji a zajistit bezpečnost svých hranic a případně i rozšiřovat svůj mocenský vliv jinými než vojenskými prostředky. Jedním z důležitých nástrojů jejich diplomacie byly církevní misie. Právě v době vlády Michaela III. a jeho nástupce došlo k novému rozmachu byzantské misijní činnosti, která doznala zvláště velkých úspěchů právě u Slovanů. To však bylo zásluhou patriarchy Fotia, jedné z největších byzantských osobností této epochy, který do velké míry určil vývoj vztahů Byzance jak ke slovanským národům, tak k západu a který svou intelektuální činností byl jedním z tvůrců první byzantské literární renesance. Byl to však také právě on, kdo způsobil nový rozkol uvnitř východní církve a její roztržku s papežskou kurií.

Po smrti patriarchy Methodia (847) byl za jeho nástupce vybrán syn někdejšího císaře Michaela I. Rhangabe Ignatios, který byl už od svých čtrnácti let mnichem. Nebyl nijak vzdělán a vůči světskému vzdělání měl přímo odpor; zato byl přísných morálních zásad a svými názory měl blízko k Studitům. Během Methodiova patriarchátu vystupoval vcelku umírně a nikdy se proti němu nepostavil do otevřené opozice. To snad bylo důvodem jeho volby, protože Theoktistos si od něho sliboval, že dosáhne usmíření obou znesvářených stran v církvi. Tento předpoklad se ovšem nesplnil. Při výkonu svého úřadu Ignatios postupoval velice přísně a zároveň i netakticky a značně stranicky. Sesazoval biskupy, kteří vyslovili nesouhlas s jeho volbou, a jeho nenávisť se soustředila především proti arcibiskupovi v Syrakusách Gregoriově Asbestovi, který se proti svému sesazení Ignatiem odvolal k římskému papeži. Ignatios se záhy dostal do vážných rozporů i s vládnoucími kruhy, a to zejména poté, co byl odstraněn logothet Theoktistos a skutečně vlády se ujal caesar Bardas. Na zásadě neprokázaných pověstí, že Bardas udržuje krvavě smilný poměr se svou vlastní snachou, které v Konstantinopoli rozšiřovali jeho

protivníci, mu patriarcha Ignatios v lednu 858 na svátek Epifanie (Zjevení Páně) – jeden z největších svátků ve východní církvi – veřejně odmítl povolit vstup do chrámu Boží Moudrosti. To byla nejen osobní potupa pro Bardu samého, ale otevřená výzva vládní moci; tu pak Ignatios o několik měsíců později dovršil tím, že odmítl udělit tonsuru císařovně Theodoře, když po nezdařeném pokusu o svržení svého syna byla násilím poslána do kláštera. Bardas však nehodlal dát si diktovat podmínky církevní mocí. Poslal Ignatia do vyhnanství a ještě předtím si od něho vynutil prohlášení, že ze svého úřadu odstupuje dobrovolně.

Za jeho nástupce si zvolil Fotia, který tehdy vykonával úřad přednosta císařské kanceláře (*protoasekretis*). Fotiova pravověrnost byla mimo veškerou pochybnost (jeho rodina byla za ikonoklasmu vystavena dokonce pronásledování), byl to však v té době jen laik; ačkoli jeho nesmírné vzdělání obsahovalo přirozeně i oblast teologickou, neměl ještě žádné svěcení. To však nebylo pro Bardu žádnou překážkou; ostatně taková situace nebyla v Byzanci bez precedentu. Už za vlády císařovny Ireny roku 784 při prvním pokusu o obnovu kultu obrazů byl vybrán za patriarchu laik, vysoký císařský úředník (*asekretis*) Tarasios, který byl Fotiovým strýcem. Stejně jako on během několika dní přijal Fotios postupně všechna duchovní svěcení a na hlavní vánoční svátek 25. prosince 858 byl vysvěcen za patriarchu.

Právě tato událost však způsobila nadlouho rozkol ve východní církvi. Biskupové věrní Ignatiovi, vesměs stoupenci radikálního křídla v církvi, na svém shromáždění v chrámu sv. Ireny prohlásili Fotiovu volbu za neplatnou. Když potom Fotios na synodě konané roku 869. prohlásil Ignatia a další dva biskupy za sesazené, obrátili se Ignatiovi stoupenci s žádostí o podporu svého stanoviska k římskému papeži. Fotios sice své zvolení papeži oznámil, stejně jako je oznámil i východním patriarchům, nijak však tento akt nechápal jako žádost o schválení. Byla to jen obvyklá zdvořilostní praxe, která naprosto neznamenal uznání papežových nároků na svrchované rozhodování v celé křesťanské církvi. Konstantinopolští patriarchové, stejně jako ostatní východní patriarchové, lpěli nadále na raně křesťanském principu „pentarchie“, tj. práva pěti patriarchů suverénně rozhodovat ve svých oblastech, přičemž římskému papeži jako uznávanému nástupci sv. Petra byl přiznáván pouze čestný primát, ale nikoli vyšší pravomoc nad ostatními biskupy.

Bylo osudovou shodou okolností, že na obou předních církevních stolcích zasedli v téže době dvě tak silné a neústupné osobnosti s vyhraněnými a zároveň v mnohém protichůdnými politickými koncepcemi. Ve stejném roce, kdy byl Fotios vysvěcen za patriarchu, nastoupil na papežský trůn Mikuláš I. (858–867), který si vzal za cíl prosadit nadřazenost papežské moci jak vůči světským panovníkům, tak uvnitř církve. Rozpory mezi byzantskými biskupy jen vyhovovaly jeho záměrům. Roku 861 vyslal do Konstantinopole své legáty, aby tam tlumočili jeho rozhořčení nad tím, že řádně konsekrovaný patriarcha byl sesazen a na jeho místo zvolen laik, který předtím neměl žádné svěcení. Oba legáty, biskupové z Anagni a Porta, měli tento akt prohlásit za neplatný a konečně rozhodnutí vyhradit římské kurií. Fotiovi se ovšem podařilo přesvědčit je, aby uznali rozhodnutí jím svolané

synody o pravoplatnosti Ignatiovy abdikace a aby vyslovili souhlas s jeho volbou za patriarchu. Mikuláš I. se tím však nedal obelstít. Po návratu obou legátů do Říma odmítl jimi podepsané dohody uznat s odůvodněním, že jednali proti instrukcím. Na synodě svolané roku 863 do Lateránu slavnostně prohlásil Fotia za exkomunikovaného a za řádného patriarchu konstantinopolské církve uznal toliko Ignatia.

Pozadí celého sporu bylo ovšem daleko složitější. Nešlo jen o otázky kanonického způsobu Fotiova vysvěcení či papežova práva zasahovat do záležitostí jiných patriarchátů, ale zároveň i o konkrétní mocenské požadavky. Papežští legáti přišli do Konstantinopole s požadavkem, jehož splněním Mikuláš I. podmiňoval případnou ochotu uznat Fotia za patriarchu: tím bylo navrácení jižní Itálie a Sicílie, které císař Leon III. na začátku ikonoklastických sporů podřídil konstantinopolskému patriarchátu, zpátky pod římskou jurisdikci. Stejně tak Mikuláš I. požadoval i uznání práv papežské kurie na celou oblast někdejšího Illyrika, obsazeného ovšem mezitím z velké části barbarskými kmeny, které v něm někdejší církevní organizaci zničily. Oba tyto požadavky — ostatně naprosto v souladu s oficiální státní politikou — Fotios rozhodně odmítl, a to bylo jednou z hlavních příčin papežova neústupného postoje vůči němu. Mezi oběma církvemi existovaly ovšem i rozdíly v církevní praxi (např. v systému postů nebo v otázce manželství kněží) a rozpory v některých dogmatických otázkách. Byl to především proslulý spor o tzv. *filioque*, přídavek do vyznání víry, vyjadřující západní učení o původu třetí božské osoby z Otce i Syna, zatímco východní církev rozhodně odmítala jakékoli přídavky do formulace schválené církevními koncily. Tyto rozpory byly však spíše záminkou a sloužily více propagandě na obou stranách: hlavní příčina sporu a z něho pocházejícího církevního schismatu ležela v oblasti mocenských zájmů a v papežově úsilí prosadit svou nadřazenost v celé církvi.

Za těchto okolností došlo k události, která z hlediska byzantských mocenských zájmů byla záležitostí vysloveně druhořadou a jíž byla byzantskými vládními kruhy věnována jen okrajová pozornost, jež však ve svých důsledcích měla výrazně ovlivnit a přímo podstatně změnit kulturní a do určité míry i politický vývoj ve velké části slovanského světa a jež měla svým zpětným dopadem dodatečně ovlivnit i situaci v Byzanci samé. Bylo to vyslání byzantské církevní misie na Velkou Moravu.

Pravděpodobně v létě roku 862 přišli do Konstantinopole poslové moravského knížete Rastislava s žádostí o vyslání misie do jejich země. Rastislavovi však nešlo jen o vyslání misionářů, kteří by v jeho knížectví hlásali křesťanskou víru. Archeologické objevy učiněné v posledních desetiletích přesvědčivě potvrdily dlouho už známé zprávy písemných pramenů, že Morava byla v té době zemí už do značné míry christianizovanou a že tam působili misionáři jak z východofranské říše, tak i ze severoitalské a dalmatské oblasti. Moravský kníže už dříve usiloval o prosazení naprosté nezávislosti svého státu na franské říši a vlastním obsahem jeho žádosti byla snaha získat si biskupa, který by v jeho zemi vybudoval samostatnou církevní

organizaci nezávislou na franském episkopátu a podřízenou přímo konstantinopolskému patriarchovi, když římský papež předtím jeho obdobnou žádost odmítl.

Pro byzantskou říši byly církevní misie jedním z tradičních prostředků jak rozšiřovat sféru svého mocenského i kulturního vlivu. Byly v tomto ohledu jakýmsi doplněním a často přímo součástí její diplomatické činnosti. Zavedení ortodoxní formy křesťanské víry a s ním spojené šíření řecké (byzantské) vzdělanosti v některé zemi mělo logicky za následek její ideologické připoutání k Byzanci; to pak získalo konkrétní institucionální podobu, jestliže v ní byla vybudována církevní organizace podřízená konstantinopolskému patriarchátu a navíc ještě řízená byzantskými duchovními.

V případě misie na Moravě vyšla iniciativa ze strany moravského knížete. Na vzdálené slovanské zemi, která s hranicemi říše nesousedila, nikdy do římského impéria nepatřila a byzantskou zahraniční politiku nijak bezprostředně neovlivňovala, neměly byzantské vládnoucí kruhy žádný zvláštní zájem. Když se však už tato příležitost sama o sobě nabídla, nechtěl ji patriarcha zase bezdůvodně opominout. Vyhovět moravské žádosti v plném rozsahu, tj. vyslat tam biskupa a zřídit v zemi okamžitě samostatné arcibiskupství, nepřicházelo vůbec v úvahu. Císař a patriarcha se rozhodli poslat na Moravu zkušené misionáře a diplomaty, kteří měli zjistit, jaké jsou tam podmínky, a vytvořit předpoklady pro další opatření.

Fotios vybral pro tento úkol svého mladého přítele Konstantina a jeho staršího bratra Methodia (Metoděje), v té době představeného jednoho z klášterů na pohoří Olympos v severozápadní Malé Asii. Byli to synové vysokého úředníka v Soluni, v jejímž okolí silně převládal slovanský živel. Oba od dětství dokonale ovládali slovanský jazyk a se slovanským obyvatelstvem uvnitř byzantské říše měli značné zkušenosti. Starší Methodios byl předtím, než vstoupil do kláštera, po nějakou dobu archontem (správcem) slovanského území na horním toku řeky Strymon v Makedonii. Mladší Konstantin se osvědčil při různých diplomatických posláních, zejména jako člen byzantského poselstva vyslaného na podzim roku 860 po nájezdu Rusů na Konstantinopol k Chazarům sídlícím v jihoruských stepích, jež s nimi mělo obnovit spojenecké svazky zaměřené na obranu proti společnému nebezpečnému sousedu na severu.

Konstantin byl jedním z předních byzantských vzdělavců své doby a v Konstantinopoli patřil k intelektuálnímu kruhu soustředěnému kolem patriarchy Fotia; jeho vlastní vědecké zájmy se zaměřovaly především k filozofii a dobře ovládal několik východních jazyků, např. hebrejštinu a syrštinu. Zabýval se i literaturou napsanou v těchto jazycích. Odtud vznikla myšlenka spojit misijní a politické poslání k moravským Slovanům s pokusem vytvořit pro ně literaturu psanou v jejich vlastním jazyce. Ve starší literatuře převládalo přesvědčení, že Byzanc schvalovala a podporovala užívání domácích jazyků v písemnictví a dokonce i v liturgii. To je ovšem přenesení praxe pozdně antického a raně křesťanského období, kdy skutečně nejen mimo hranice římské říše, ale i přímo na jejím území — zejména v Sýrii a v Egyptě — vznikaly národní kultury s literaturou ve vlastním jazyce, do doby mnohem

pozdější, kdy mezi byzantskými vzdělanci panovalo přesvědčení o naprosté nadřazenosti řecké kultury a o výlučném poslání řečtiny jako jazyka předurčeného k hlásání slova božího. Konstantinovo rozhodnutí vytvořit pro slovanský jazyk zvláštní písmo (hlaholici) a postupně do něj překládat bibli a další texty a posléze přeložit do něj i bohoslužebný řád a sloužit liturgii slovansky byl ve své době počín doslova revoluční, který neměl tehdy obdoby.

Není zde na místě podrobně líčit pohnuté osudy byzantské misie na Velké Moravě. Cíle, o něž moravský kníže usiloval, sice nakonec dosáhla, ovšem v zcela jiné církevně politické souvislosti, než bylo původně zamýšleno. Na Moravě byla skutečně zřízena samostatná arcidiecéze, ovšem z rozhodnutí papeže a pod římskou jurisdikcí. Konstantinův bratr Metoděj sice stanul v čele moravské církve, nikoli však pod konstantinopolskou obediencí, ale jako papežský legát pro slovanské země. Místo toho, aby prostřednictvím cyrilometodějské misie konstantinopolský patriarchát rozšířil svůj vliv daleko do slovanských oblastí, stala se jen díky jí dosažená církevně politická samostatnost Velké Moravy ještě pevnějším poutem, spojujícím tuto zemi s římskou kurií. Z hlediska bezprostředních politických zájmů byla proto moravská misie pro Byzanc naprostým neúspěchem. Je také příznačné, že patriarcha Fotios se ve své encyklice, kterou roku 867 poslal všem východním patriarchům a v níž vypočítával úspěchy byzantské církve v době jeho patriarchátu, o této misii ani nezmínil. Vzdor okamžitému politickému neúspěchu mělo však mít dílo právě této z četných byzantských misí nejtrvalejší dosah a stát se nejúčinnějším prostředkem k připoutání jižních a východních slovanských národů do duchovní sféry byzantské civilizace, přestože z Moravy samé byli Metodějovi žáci záhy po jeho smrti vypuzeni a západní Slované zůstali už nadále ve sféře západní kultury latinské. Kulturní dědictví cyrilometodějské misie — zavedení slovanského jazyka do literatury a církevní praxe — převzaté jižními a později i východními Slovany jim umožnilo přijímat díla byzantského písemnictví a kultury v míře jinak stěží představitelné a napomáhalo tak k tomu, aby se tyto národy i při zachování politické samostatnosti staly trvalými členy byzantského kulturního okruhu. Nejdříve a snad nejvýrazněji se to projevilo u nejbližšího souseda byzantské říše — u Bulharů, přestože i zde se to neudálo naráz a bez komplikací.

Bulharský chán Boris (852–889) udržoval s byzantskou říší dobré vztahy a zachovával mírovou smlouvu uzavřenou mezi ní a chánem Omurtagem už roku 815. Stejně jako Omurtag se však bránil působení řeckých misionářů ve své zemi, protože v něm spatřoval — nikoli bez důvodu — snahu šířit mezi jeho poddanými byzantský vliv. V úsilí čelit mu hledal oporu i u svého západního souseda — východofranské říše a dokonce prý králi Ludvíku Němci slíbil, že se dá i se svým lidem pokřtít od latinských misionářů. Nakonec však přece jen podlehl byzantskému nátlaku. Příhodnou situaci pro to vytvořil hladomor, k němuž v Bulharsku došlo v důsledku neúrody roku 863. Bulhaři podnikali menší kořistnické výpady na byzantské území, aby si tam získali potraviny. Byzantské vojsko, po vítězstvích nad Araby v září 863 morálně značně posílené, podniklo proti Bulharům okamžitě

odvetnou výpravu a Boris, aby předešel zničující porážce, se rozhodl kapitulovat. Jednou z podmínek mírové smlouvy bylo, že přijme z rukou byzantských duchovních křest. Jeho kmotrem byl sám císař Michael III., po němž Boris převzal křestní jméno Michael.

Podobně jako moravský Rastislav i bulharský vládce očekával, že mu Fotios pošle vlastního patriarchu s biskupy a že se jeho země stane v církevní organizaci samostatnou. Nic takového však císař ani patriarcha nehodlali udělat. Do Bulharska přišli toliko obyčejní misionáři, jejichž úkolem bylo pouze pokřtít pohanské Bulhary. A jestliže ve vzdálené Moravě císař a patriarcha povolili Konstantinovi zavedení domácího slovanského jazyka do místní praxe, nic takového neměli na mysli v sousedním Bulharsku. Christianizace tam v podstatě měla znamenat i postupnou helenizaci a vedle politického připoutání Bulharska k říši měla způsobit i kulturní asimilaci jeho obyvatelstva. Zklamáný Boris proto roku 865 ze své země řecké duchovenstvo vyhnal a obrátil se s žádostí o zřízení bulharského patriarchátu k papeži Mikuláši I. Ten jeho obrat k Římu vřele uvítal a dal si dokonce práci s tím, že vypracoval rozsáhlý spis, v němž odpověděl na všechny Borisovy otázky týkající se článků víry, církevní praxe i nejběžnějších denních zvyklostí. Poslal také bulharskému vládci dva italské biskupy, aby uspořádali církevní poměry v jeho zemi. Ani on však nebyl ochoten poslat mu vlastního arcibiskupa, a tak se Boris po novém rozčarování obrátil znovu do Byzance. To se však už stalo za zcela změněných politických podmínek.

Nástup makedonské dynastie: Basileios I.

Nástup nejslavnější byzantské dynastie k moci nebyl právě nejskvělejší, a i když ponecháme stranou legendární rysy, jimiž byl záhy v historickém podání zahalen, vypadá spíše jako romantický dobrodružný příběh. Její zakladatel Basileios pocházel z prosté makedonské rodiny, která byla snad arménského původu a při jednom z velkých přesunů obyvatelstva, pro byzantskou vnitřní politiku tak typických, byla přesídlena do okolí Adrianopole. Vzestup chudého vesnického synka k moci je charakteristickou ukázkou toho, jaké možnosti sociální mobility skýtala byzantská společnost. Původně byl ve službě u stratega makedonské provincie, jeho ctižádost ho však — stejně jako kdysi císaře Justina — vedla k tomu, že se vydal hledat štěstí v hlavním městě. Jeho fyzická síla a mimořádná schopnost zacházet s koňmi způsobily, že dostal službu jako podkoní u jednoho z předních členů konstantinopolské společnosti, císařova bratrance Theofilita. Obratný a pohledný mladík dokázal k sobě upoutat pozornost předních osobností. Netrvalo dlouho a povšiml si ho i císař, který ho povolal do svých služeb. A to už Basileiova kariéra dosáhla závratné výše. Rychle postupoval v hodnostech a záhy se stal císařovým osobním komorníkem a důvěrníkem. Roku 865 Michael III. dokonce Basileia adoptoval a oženil ho se svou bývalou milenkou Eudokií Ingerinou, když ho předtím přinutil

zapudit jeho první manželku, s níž měl syna Konstantina. Caesar Bardas sledoval vzestup nového císařova oblíbence s neskrývaným odporem a mezi oběma muži vzniklo otevřené nepřátelství. Basileiovi se podařilo císaře přesvědčit, že Bardas proti němu osnuje spiknutí s cílem odstranit ho a s Michaelovým souhlasem během vojenské výpravy na Krétě v dubnu 866 Bardu osobně zavraždil. Po návratu do Konstantinopole o měsíc později byl korunován za Michaelova spolucísaře. Jeho ctižádost však neznala mezí. Michael III. se svého přítele začal obávat a uvažoval o tom, jak by se ho zbavil. Basileios si byl hrozícího nebezpečí vědom a rozhodl se mu předejít. V noci 23. září 867 využil příhodné situace a dal spícího císaře, který se při bujné hostině opil, v jeho ložnici zavraždit, a aniž by se setkal s jakýmkoli projevem otevřeného odporu, ujal se jako *autokrator* vlády.

Jakkoli pochybný byl způsob, jímž se dostal k nejvyšší moci, a přestože se mu nedostalo žádného vzdělání, Basileios I. (867–886) se projevil jako mimořádně schopný vládce. Jeho první starostí ovšem bylo upevnit své postavení. Zavražděný císař se těšil velké popularitě mezi vojáky a Caesar Bardas, kterého Basileios odstranil jen o půldruhého roku dříve, měl velkou oporu mezi konstantinopolskou aristokracií a zejména mezi intelektuálními kruhy, jejichž předním představitelem byl patriarcha Fotios. Jak velkou váhu tomu Basileios přikládal, dosvědčuje skutečnost, že hned první den po převratu Fotia sesadil a poslal ho do vyhnanství. Zanedlouho nato, 3. listopadu, právě ve výroční den jeho první konsekrace, znovu dosadil Ignatia za patriarchu. Sliboval si od toho jak podporu radikální strany v církvi, stále dosud značně silné, tak překonání roztržky s Římem, jež by mu uvolnilo ruce v zahraniční politice. Skutečně na podzim roku 869 byl svolán do Konstantinopole koncil, který měl odsoudit Fotiovo zvolení a dodatečně potvrdit Ignatia jako jediného pravoplatného patriarchu. Papežovi legáti sice odmítali tuto otázku jako předmět dalšího jednání, odvolávajíce se na rozhodnutí lateránské synody z roku 867, a skutečně se jim podařilo prosadit, že Fotios nebyl předvolán, aby se mohl hájit; nicméně jednání skončilo kompromisy a koncil nepřiznal papeži právo rozhodovat o vnitřních záležitostech byzantské církve.

Ještě větší úder římské prestiži byl zasazen jen o málo později. 28. února 870 byl koncil slavnostně ukončen. Tři dny nato však přišli do Konstantinopole vyslanci bulharského knížete Borise, aby církevnímu sněmu vnesli otázku, pod čí církevní svrchovanost Bulharsko skutečně patří. Takto formulovaná otázka se ve skutečnosti rovnala nabídce podřídit se jurisdikci konstantinopolského patriarchy, protože bulharský vládce přestal mít trpělivost s papežovými průtahy a jeho zřejmou neochotou ustanovit samostatný bulharský patriarchát. Tuto příležitost si už Byzantinci nechtěli nechat ujít. Narychlo bylo dodatečně svoláno ještě další zasedání koncilu, přestože už byl předtím formálně rozpuštěn, a papežští legáti mohli jen bezmocně přihlížet tomu, jak tři východní patriarchové, zvolení za arbitry v této rozepři mezi Konstantinopolí a Římem, rozhodli, že Bulharsko má nadále navždy zachovávat obedienci konstantinopolského patriarchy. Ignatios ovšem neopakoval už Fotiův omyl a vyšel Borisově žádosti vstříc tím, že pro Bulharsko jmenoval

arcibiskupa a několik biskupů. Bulharský panovník tak dosáhl zřízení samostatné církevní organizace, ta však byla pořízena konstantinopolskému patriarchovi a byzantský vliv v zemi byl navíc podporován tím, že všechny takto zřízené biskupské stolce byly obsazeny řeckými duchovními. Právě proto snad Boris později s takovou ochotou přijal na svém území vyhnané slovanské žáky moravského arcibiskupa Metoděje, protože v nich viděl možnou protiváhu řecké církevní hierarchii a v slovanské liturgii a literatuře spatřoval účinný prostředek proti helenizaci své země.

Papež, byl to nyní Mikulášův nástupce Hadrián II. (867–872), který vkládal tolik nadějí do Ignatia jako věrného spojence Říma na rozdíl od nezávislého Fotia, se cítil oklamán. Marně se pokoušel všemi jemu dosažitelnými prostředky prosadit nároky římské kurie na Bulharsko a ostatní oblasti někdejšího římského Illyrika; jeho nástupce Jan VIII. dokonce Ignatiovi, předtím protagonistovi římských zájmů v Konstantinopoli, pohrozil exkomunikací. Ve skutečnosti už k tomu nedošlo, protože Ignatios v říjnu 877 zemřel, ale tento spor přispěl nakonec k tomu, že Ignatiův protivník Fotios se opět dostal k moci. Když císař Basileios poznal, že se mu nepodařilo spor s Římem překlenout, a když už se jeho postavení upevnilo tak, že se nemusel obávat vnitřní opozice, povolal Fotia roku 875 z vyhnanství zpět do hlavního města. Zprvu mu svěřil výchovu svých mladších synů, kteří se mu narodili z manželství s Eudokií Ingerinou, a po Ignatiově smrti jej znova dosadil na trůn konstantinopolských patriarchů. Papež Jan VIII., jehož državy kolem Říma byly ohrožovány arabským loďstvem, nezbytně potřeboval byzantskou pomoc. Rovněž Fotios vystupoval nyní už mnohem smířlivěji, a tak nakonec na konstantinopolské synodě konané v zimě roku 879/880, kterou východní církve dodnes uznává za 8. ekumenický koncil, byl Fotios se souhlasem papežových legátů oficiálně rehabilitován.

Fotios se v době svého druhého patriarchátu stal jedním z nejbližších Basileiových spolupracovníků. Co způsobilo tak radikální změnu v císařově postoji k člověku, jehož odstranění bylo jeho prvním činem po uchopení moci, nevíme. Život sv. Ignatia, tedy spis Fotiovi nijak přátelsky nakloněný, uvádí, že Fotios si získal Basileiovu přízeň tím, že pro něho vypracoval jeho rodokmen, v němž dokazoval, že jeho rodina pocházela z arménského královského rodu Arsakovců, z něhož vzešla i vládnoucí dynastie parthské říše. Ať už je tato historka pravdivá či nikoli, Fotios ani v tomto období nebyl ochoten pouze poslušně přisluhovat císařově vůli. Právě jemu se připisuje autorství úvodní kapitoly právní příručky *Epanagoge*, v níž se jednoznačně formulují práva a povinnosti císaře na jedné straně a patriarchy na straně druhé. Oba mají podle ní vykonávat svůj úřad ve shodě a svornosti, která však neznamená jednoznačné podřízení církevní moci světské. Naopak, úvod k *Epanagoge* jasně stanoví patriarchovy prerogativy a výslovně říká, že při obhajobě formulací pravé víry má patriarcha hájit svou pravdu i proti císaři a nijak nebrat ohledy na to, co říká. V obecném povědomí se v souvislosti s Byzancí obvykle používá výrazu *caesaropapismus*, jímž se vyjadřuje nadřazené postavení panovníka

v církvi. Je pravdou, že tomu v určitých situacích tak bylo a vláda Justiniána Velikého či Herakleia toho může být dokladem. Jedním z vůdčích principů byzantské církve byla *oikonomia*, tj. snaha vycházet se světskou mocí, která byla skutečným ochráncem církevních zájmů, a to i za cenu leckterých ústupků v otázkách církevní praxe či osobní morálky představitelů vládní moci. V zásadních otázkách se však vyžadovalo, aby se císař neodchyloval od ortodoxního učení. Záleželo samozřejmě také na konkrétní situaci, ale energičtí patriarchové dokázali svou vůli prosadit i proti císařům.

Vydání *Epanagoge*, které časově spadá do doby po roce 879, bylo součástí velkého Basileiova právního a zákonodárného úsilí, jež zahájil hned po svém nástupu k moci. Jeho cílem bylo „očistění“ (*anakatharsis*) starých zákonů, nové uspořádání existujícího práva s vyloučením ustanovení, která už přestala mít smysl, a s úpravou jiných zákonů podle současných podmínek. Tato činnost byla namířena především proti zákonodárství ikonoklastických vladařů. Platnost dosud oficiálního zákoníku — *Eklogy* — byla odvolána a místo ní byla někdy v průběhu sedmdesátých let (snad roku 872) vydána nová právní sbírka nazvaná *Procheiron*. Byla to v podstatě příručka pro soudce obsahující nejdůležitější a nejčastěji používané právní normy zejména v oblasti občanského práva, čímž v podstatě navazovala na Justiniánovy *Institutiones*. Její vydání bylo zamýšleno jen jako prozatímní opatření, než bude provedena důkladná a všestranná revize Justiniánova díla a vydán nový souborný právní kodex. Prvním krokem k němu bylo vydání *Epanagoge*, na jejímž zpracování se do určité míry podílel i Fotios; nicméně uskutečnění tohoto ctížádostivého cíle zůstalo vyhrazeno až pro vládu Basileiova nástupce.

Nejokázalejších úspěchů dosáhl Basileios I. při upevnění a rozšíření hranic říše a v prosazení její prestiže vůči jejím protivníkům. Především obrátil pozornost k východní hranici, kde pokračoval ve vítězné ofenzivě zahájené už jeho předchůdcem. Prvním Basileiovým cílem byli paulikiáni. Byla to náboženská sekta, která vznikla v arménském etnickém prostředí ve východních oblastech říše už někdy v sedmém století. Její učení se vyznačovalo výrazným dualismem, pro nějž byli současníky často označováni za manichejce, tj. stoupence učení pozdně antického náboženského vůdce Maniho, jehož nauka — v podstatě gnostická — byla silně ovlivněna perským učení o nesmiřitelném protikladu Dobra a Zla jako dvou základních vesmírných principů. Paulikiáni však ve svém učení vycházeli spíše z pozdně antické gnostické sekty markionovců a jejich dualismus spočíval v tom, že hlásali základní protiklad mezi bohem a vládcem tohoto světa, kteří spolu vedou věčný zápas. Uznávali pouze spisy Nového zákona, zejména pak evangelia a Pavlovy listy, odmítali četné církevní instituce, ať už to byla církevní hierarchie s biskupy v čele, či některé základní prvky církevní praxe, svátosti apod. Na byzantském území se tato sekta výrazněji rozšířila během 8. století, tedy v době ikonoklasmu. Byla to situace pro paulikiány celkem příznivá, protože jejich odpor k některým vnějším projevům církve jako k svatým obrazům, tak zejména vůči mnichům, se v mnoha ohledech blížil oficiálnímu postoji státní moci vůči církvi, a tak se sekta těšila poměrně značnému klidu. To se však změnilo na začátku 9. století.

Michael I. Rhangabe znovu uvedl v platnost zákony namířené proti manichejčům, za něž byli paulikiáni pokládáni, a za ikonoklastických císařů Leona V. a Theofila došlo potom už k jejich pronásledování, které nabylo zvláštní intenzity a krutosti za regentské vlády císařovny Theodory a logotheta Theoktista. Paulikiáni sídlící ve východních provinciích utíkali před tímto pronásledováním za hranice, kde se jim dostalo příznivého přijetí od emíra v Melitene, který jim dovolil usadit se v některých pohraničních městech a navíc založit i vlastní město Tefrike. Paulikiáni si tak na arabském území vytvořili jakousi vlastní polosamostatnou oblast a odtud podnikali výpravy proti byzantské říši, v níž nyní spatřovali svého úhlavního nepřítele. Při byzantské ofenzivě začátkem šedesátých let utrpěli těžké ztráty a roku 863 zahynul sám jejich vůdce Karbeas. Na jeho místo však nastoupil ještě energičtější vůdce Chrysocheiros, který usiloval založit vlastní državu. Využil vojenského oslabení Byzance po zavraždění Michaela III. a podnikl nové vojenské tažení na byzantské území, při němž se mu podařilo proniknout až k Efesu a Nikomedei. Císař se pokoušel s Chrysocheirem vyjednávat, ale ten, oslepen svými úspěchy, nevyžadoval nic menšího než odstoupení celé Malé Asie. Nato se Basileios roku 871 vypravil proti paulikiánům, ale byl pod hradbami Tefrike poražen. Teprve o rok později se byzantskému vojevůdci Christoforovi podařilo zasadit paulikiánům zničující úder. Množství jich padlo, ještě větší počet byl zajat. V boji zahynul i sám Chrysocheiros. Shodou okolností právě v tu dobu těžké zemětřesení z velké části zničilo i paulikiánskou pevnost Tefrike. To jejich osud zpečetilo. Zbylí paulikiáni byli násilím hromadně obraceni na ortodoxní víru, velké množství jich bylo přesídleno na byzantské území. Obrácení paulikiánští bojovníci byli zařazeni do byzantských oddílů a posláni na západ, kde jen o málo později pomáhali dobývat pro Byzantince jižní Itálii od svých bývalých arabských spojenců.

Vítězství nad paulikiány umožnilo další vítězný postup nástup proti Arabům. Ten byl usnadněn i vnitřními podmínkami v abbásovském kalifátu, v němž stále více nabývaly převahu různé odstředivé síly. Jednotliví emírové si vytvářeli vlastní samostatná panství a ústřední moc upadala. Boje proti křesťanům také už postupně ztrácely charakter „svaté války“ a ve vojsku nabývali převahu turečtí žoldnéři, jejichž vůdci získávali stále větší a větší vliv. Oslabení Arabů vedlo posléze i ke vzniku samostatného arménského království s vlastní dynastií Bagratovců, jehož nezávislost uznali posléze jak kalif, tak byzantský císař.

Úspěšné boje vedl Basileios s Araby i na západě. 867 napadli Arabové latinské město Ragusu (dnešní Dubrovnik) na dalmatském pobřeží. Ze zoufalé situace je po patnáctiměsíčním obléhání vysvobodil až zásah byzantského loďstva. Byzantinci využili situace, intervenovali na dalších místech dalmatského pobřeží a záhy nato zde císař zřídil dalmatské thema podřízené byzantskému strategovi, odkud se dál šířil byzantský vliv k slovanským kmenům ve vnitrozemí. Značně přitom pomáhalo i šíření křesťanství. Záhy po roce 867 dochází k druhé christianizaci Chorvatů (poprvé byli pokřtěni už za císaře Herakleia) i k prvnímu pokusu o pokřtění Srbů; značný pokrok tyto mise pak zaznamenaly zejména po roce 886, kdy sem

přišel velký počet slovanských žáků arcibiskupa Metoděje vyhnaných po jeho smrti (6. 4. 885) z Velké Moravy, kteří zde začali užívat slovanskou liturgii zavedenou původně na Moravě.

S nemenší rozhodností zahájil Basileios I. i boj o znovuzískání vlády nad jižní Itálií. Podnět k tomu dala skutečnost, že někteří místní vladaři znovu uznali byzantskou svrchovanost a že se na něj s žádostí o pomoc obrátil i papež Jan VIII., jehož državy ve střední Itálii byly zle tísněny arabským loďstvem. Nikeforos Fokas, předek pozdějšího císaře téhož jména, byl jmenován monostrategem (jediným velitelem) všech pěti byzantských themat na evropském území a díky jeho vytrvalému úsilí se mu i přes dílčí neúspěchy — právě v této době dobyli Arabové ostrov Maltu a na Sicílii město Syrakusy, předposlední pevnost, kterou tam Byzantinci ještě drželi — podařilo ovládnout celou Apulii a Kalabrii a podřídit byzantské svrchovanosti četné drobné místní vladaře a samostatná města.

Úspěchy posledních let jeho vlády však byly spíše zásluhou jeho generálů a ministrů než císaře samého. Jeho povaha se značně změnila po smrti jeho milovaného nejstaršího syna Konstantina, který pocházel z jeho prvního manželství s Makedonkou Marií a jež Basileios chtěl učinit svým nástupcem. Jeho vztah k jeho synům z manželství s Eudokíí Ingerinou nebyl ani zdaleka tak vřelý a zejména jeho city k nejstaršímu z nich, Leonu, hraničily s nenávistí. Na základě nepodložených pověstí, že Leon proti němu osnoval spiknutí, ho dal uvrhnout do tvrdého vězení a jen díky energické přímlově patriarchy Fotia ho nedal popravít. I tak zůstal Leon za ostrých podmínek, při nichž téměř přišel o zrak, přes dva roky v těžkém žaláři a byl z něho propuštěn jen několik měsíců před otcovou smrtí. V srpnu roku 886 se Basileios I. nešťastnou náhodou těžce zranil na lovu a 3. září zakladatel makedonské dynastie zemřel.

Leon VI.: dovršení vnitřní výstavby byzantského státu

První činy nové vlády byly okázalým projevem opozice vůči zemřelému císaři. Leon VI. dal okamžitě po svém nástupu na trůn slavnostně převést ostatky Michaela III., jehož zavražděním se Basileios dostal k moci, z Chrysopole na asijském břehu Marmarského moře do Konstantinopole a tam je dal uložit do chrámu sv. Apoštolů, který už jeho stavitel Konstantin Veliký založil jako císařské mauzoleum. Dalším, a mnohem konkrétnějším projevem rozchodu s dosavadní politickou linií bylo druhé sesazení patriarchy Fotia, který byl v určitém ohledu ideovým reprezentantem předchozího režimu. Leon VI. donutil svého bývalého učitele k abdikaci a na jeho místo dosadil svého nejmladšího bratra Stefana, který byl hned o vánocích roku 886 vysvěcen na konstantinopolského patriarchu. Leon tím jasně demonstroval, že se nehodlá přiklonit k žádné ze soupeřících stran v církvi a nechat se tak ve skutečnosti strhnout do vleku jedné či druhé z nich, ale že si chce prostřednictvím svého bratra zachovat nadřazenost nad nimi a nadvládu

nad celou církví. Zároveň tím však asi sledoval také cíl vycházet co nejlépe s Římem, protože nový papež Štěpán V., který sledoval jinou východní politiku než jeho předchůdce Jan VIII., byl s Fotiem v napjatých vztazích, i když k otevřené roztržce už mezi nimi nedošlo.

Leon VI. (886–912) byl v mnoha ohledech pravým opakem svého otce. Dostalo se mu výtečného vzdělání a sám projevoval literární a vědecké sklony. Prostředí vojenského tábora mu bylo cizí a sám se nikdy nevypravil v čele vojska do války. Zůstal v pohodlí svého paláce v Konstantinopoli a věnoval se jak všem nuancím vyumělkovaného císařského ceremonálu, tak svým literárním zálibám. Psal učená pojednání i poezii a proslul také jako řečník, protože při různých příležitostech pronášel slavnostní řeči, které sám napsal, ať už to byly oslavné panegyriky anebo teologické homilie. Jeho rozsáhlé encyklopedické znalosti, kvůli nimž už za svého života dostal přídomek „Moudrý“, daly vzniknout legendě, která mu připisovala i různé okultní znalosti a nadpřirozené schopnosti; rovněž se věřilo, že je autorem sbírky věšteckých předpovědí, která se jak u současníků, tak i v pozdějších dobách těšila velké popularity a která se v překladu potom značně rozšířila i v slovanském prostředí.

Leon VI. byl rovněž dovršitelem zákonodárného úsilí svého otce. Záhy po svém nástupu k moci jmenoval komisi právníků pod vedením protospatharia Symbatia (Sempada), která měla v duchu Basileiem zamýšlené „očisty starých zákonů“ sestavit nový právní kodex, který by nadále sloužil jako jediný platný oficiální svod veškerých zákonů. Toto dílo bylo skutečně během několika málo let vykonáno a výsledkem byla sbírka veškerého občanského i církevního práva dochovaná pod názvem *Basilika*. Jejím základem byl i nadále kodex Justiniánův; v mnohém byla sice jeho ustanovení přepracována nebo upravena podle změněných potřeb a podmínek doby, ale přesto do ní byla až v překvapující míře převzata i četná dávno už překonaná a zastaralá usnesení. Předností sbírky bylo ovšem její přehledné tematické uspořádání do šedesáti knih v šesti dílech (odtud i jiný její název *Hexabiblos*), což značně usnadňovalo její používání v každodenní praxi, stejně jako skutečnost, že byla napsána řecky; znamenalo to definitivní vytlačení latiny z právní a soudní praxe a tím z veřejného života v Byzanci vůbec. *Basilika* byla užívána až do posledního období trvání byzantské říše; během doby k nim vznikaly četné komentáře a ve 12. století byl k nim pořízen i věcný rejstřík nazvaný *Tipukeitos* („kde se co nachází“).

Podobě jako o tři století dříve velký Justinián se ani Leon Moudrý neomezil jen na to, že dal sestavit svod dosavadního práva, ale vydal postupně i 113 novel, v nichž reagoval na konkrétní problémy doby a zároveň v nich formuloval své představy o postavení císaře a jeho moci. Lze říci, že právě za vlády Leona VI. se absolutistický charakter císařské moci v Byzanci prosadil naplno a rovněž vývoj centralistického uspořádání státní správy dosáhl nového vrcholu. Senát ztratil i poslední zbytky své někdejší moci a stal se pouhou dekorativní institucí stejně jako organizace městského obyvatelstva, *demoi*, sloužily jen jako součást císařského

přišel velký počet slovanských žáků arcibiskupa Metoděje vyhnaných po jeho smrti (6. 4. 885) z Velké Moravy, kteří zde začali užívat slovanskou liturgii zavedenou původně na Moravě.

S nemenší rozhodností zahájil Basileios I. i boj o znovuzískání vlády nad jižní Itálií. Podnět k tomu dala skutečnost, že někteří místní vladaři znovu uznali byzantskou svrchovanost a že se na něj s žádostí o pomoc obrátil i papež Jan VIII., jehož državy ve střední Itálii byly zle tísněny arabským loďstvem. Nikeforos Fokas, předek pozdějšího císaře téhož jména, byl jmenován monostrategem (jediným velitelem) všech pěti byzantských themat na evropském území a díky jeho vytrvalému úsilí se mu i přes dílčí neúspěchy — právě v této době dobyli Arabové ostrov Maltu a na Sicílii město Syrakusy, předposlední pevnost, kterou tam Byzantinci ještě drželi — podařilo ovládnout celou Apulii a Kalabrii a podřídit byzantské svrchovanosti četné drobné místní vladaře a samostatná města.

Úspěchy posledních let jeho vlády však byly však spíše zásluhou jeho generálů a ministrů než císaře samého. Jeho povaha se značně změnila po smrti jeho milovaného nejstaršího syna Konstantina, který pocházel z jeho prvního manželství s Makedonkou Marií a jež Basileios chtěl učinit svým nástupcem. Jeho vztah k jeho synům z manželství s Eudokií Ingerinou nebyl ani zdaleka tak vřelý a zejména jeho city k nejstaršímu z nich, Leonu, hraničily s nenávistí. Na základě nepodložených pověstí, že Leon proti němu osnoval spiknutí, ho dal uvrhnout do tvrdého vězení a jen díky energické přímluvě patriarchy Fotia ho nedal popraviti. I tak zůstal Leon za ostrých podmínek, při nichž téměř přišel o zrak, přes dva roky v těžkém žaláři a byl z něho propuštěn jen několik měsíců před otcovou smrtí. V srpnu roku 886 se Basileios I. nešťastnou náhodou těžce zranil na lovu a 3. září zakladatel makedonské dynastie zemřel.

Leon VI.: dovršení vnitřní výstavby byzantského státu

První činy nové vlády byly okázalým projevem opozice vůči zemřelému císaři. Leon VI. dal okamžitě po svém nástupu na trůn slavnostně převézt ostatky Michaela III., jehož zavražděním se Basileios dostal k moci, z Chrysopole na asijském břehu Marmarského moře do Konstantinopole a tam je dal uložit do chrámu sv. Apoštolů, který už jeho stavitel Konstantin Veliký založil jako císařské mauzoleum. Dalším, a mnohem konkrétnějším projevem rozchodu s dosavadní politickou linií bylo druhé sesazení patriarchy Fotia, který byl v určitém ohledu ideovým reprezentantem předchozího režimu. Leon VI. donutil svého bývalého učitele k abdikaci a na jeho místo dosadil svého nejmladšího bratra Stefana, který byl hned o vánocích roku 886 vysvěcen na konstantinopolského patriarchu. Leon tím jasně demonstroval, že se nehodlá přiklonit k žádné ze soupeřících stran v církvi a nechat se tak ve skutečnosti strhnout do vleku jedné či druhé z nich, ale že si chce prostřednictvím svého bratra zachovat nadřazenost nad nimi a nadvládu

nad celou církví. Zároveň tím však asi sledoval také cíl vycházet co nejlépe s Římem, protože nový papež Štěpán V., který sledoval jinou východní politiku než jeho předchůdce Jan VIII., byl s Fotiem v napjatých vztazích, i když k otevřené roztržce už mezi nimi nedošlo.

Leon VI. (886—912) byl v mnoha ohledech pravým opakem svého otce. Dostalo se mu výtečného vzdělání a sám projevoval literární a vědecké sklony. Prostředí vojenského tábora mu bylo cizí a sám se nikdy nevypravil v čele vojska do války. Zůstal v pohodlí svého paláce v Konstantinopoli a věnoval se jak všem nuancím vyumělkovaného císařského ceremonálu, tak svým literárním zálibám. Psal učená pojednání i poezii a proslul také jako řečník, protože při různých příležitostech pronášel slavnostní řeči, které sám napsal, ať už to byly oslavné panegyriky anebo teologické homilie. Jeho rozsáhlé encyklopedické znalosti, kvůli nimž už za svého života dostal přídomek „Moudrý“, daly vzniknout legendě, která mu připisovala i různé okultní znalosti a nadpřirozené schopnosti; rovněž se věřilo, že je autorem sbírky věšteckých předpovědí, která se jak u současníků, tak i v pozdějších dobách těšila velké popularity a která se v překladu potom značně rozšířila i v slovanském prostředí.

Leon VI. byl rovněž dovršitelem zákonodárného úsilí svého otce. Záhy po svém nástupu k moci jmenoval komisi právníků pod vedením protospatharia Symbatia (Sempada), která měla v duchu Basileiem zamýšlené „očisty starých zákonů“ sestavit nový právní kodex, který by nadále sloužil jako jediný platný oficiální svod veškerých zákonů. Toto dílo bylo skutečně během několika málo let vykonáno a výsledkem byla sbírka veškerého občanského i církevního práva dochovaná pod názvem *Basilika*. Jejím základem byl i nadále kodex Justiniánův; v mnohém byla sice jeho ustanovení přepracována nebo upravena podle změněných potřeb a podmínek doby, ale přesto do ní byla až v překvapující míře převzata i četná dávno už překonaná a zastaralá usnesení. Předností sbírky bylo ovšem její přehledné tematické uspořádání do šedesáti knih v šesti dílech (odtud i jiný její název *Hexabiblos*), což značně usnadňovalo její používání v každodenní praxi, stejně jako skutečnost, že byla napsána řecky; znamenalo to definitivní vytlačení latiny z právní a soudní praxe a tím z veřejného života v Byzanci vůbec. *Basilika* byla užívána až do posledního období trvání byzantské říše; během doby k nim vznikaly četné komentáře a ve 12. století byl k nim pořízen i věcný rejstřík nazvaný *Tipukeitos* („kde se co nachází“).

Podobě jako o tři století dříve velký Justinián se ani Leon Moudrý neomezil jen na to, že dal sestavit svod dosavadního práva, ale vydal postupně i 113 novel, v nichž reagoval na konkrétní problémy doby a zároveň v nich formuloval své představy o postavení císaře a jeho moci. Lze říci, že právě za vlády Leona VI. se absolutistický charakter císařské moci v Byzanci prosadil naplno a rovněž vývoj centralistického uspořádání státní správy dosáhl nového vrcholu. Senát ztratil i poslední zbytky své někdejší moci a stal se pouhou dekorativní institucí stejně jako organizace městského obyvatelstva, *demoi*, sloužily jen jako součást císařského

ceremoniálu při zvláštních příležitostech. Určitou samostatnost si zachovala církevní organizace, v níž císař prosazoval svou vůli spíše nepřímo a především tím, že měl velký vliv při obsazování stolce konstantinopolských patriarchů. Jinak ovšem se veškerá státní moc soustřeďovala v rukou císařových, který zcela libovolně obsazoval jednotlivé úřady a opět úředníky, i ty nejvyšší, podle své vůle sesazoval. Původ a majetkové poměry uchazečů o úřady hrály přitom spíše podružnou roli, i když se už vytvářela společenská vrstva aristokracie. Na rozdíl od aristokracie západní, jež svou moc opírala o vznešený původ a zakládala ji především na svém majetku a svých statcích a na jejich základě si činila nároky na odpovídající společenské postavení a na úřady ve státě, záviselo v Byzanci společenské postavení a možnost získat bohatství především od přízně císaře. Jím udělený úřad zakládal postavení jednotlivce ve společnosti a dával mu možnost se obohacovat; naproti tomu ztráta císařovy přízně mohla znamenat naprostý pád i těch nejvýše postavených osob, případně spojený s konfiskací majetku a někdy i se ztrátou života anebo aspoň zmrzačením.

Doba Leona VI. poskytuje celou řadu takových příkladů a během jeho panování byl císařský palác dějištěm nepřetržitých intrik a spiknutí vysokých úředníků, kterým císař přenechával správu veřejných záležitostí. Na začátku jeho vlády byl nevlivnější osobou říše Armén Stylianos Zautzes, který se ke svému vynikajícímu postavení dostal díky tomu, že byl otcem císařovy milenky a později jeho druhé manželky Zoe. Jako *logothetes tu dromu* byl ve skutečnosti prvním ministrem říše a Leon VI. výjimečnost jeho postavení zdůraznil ještě více tím, že mu udělil pro něj zvlášť utvořený titul *basileopator* (císařův otec). Nicméně roku 896 upadl v nemilost a jeho místo zaujal mladý eunuch jménem Samonas, na křesťanství obrácený Arab, který si získal císařovu přízeň tím, že mu odhalil chystané spiknutí, do něhož se dal zasvětit. Po patnáct let byl nejmocnějším mužem v zemi s titulem *patrikios* a *parakoimomenos* (císařův komorník). Intrikami a pomluvami odstraňoval možné protivníky, zejména jednoho z nejschopnějších generálů říše, Andronika Duku, který byl jeho úklady nakonec donucen utéci na arabské území. Ale i on skončil v nemilosti. Když se císaři doneslo, že Samonas o něm napsal a tajně dal kolovat hanlivý spis, dal zkonfiskovat veškeré jeho jmění a vykázal ho do vyhnanství v klášteře.

Přestože obsazování jednotlivých, zejména nejvyšších úřadů, záviselo zcela na císařově vůli a přízni, vlastní systém státní správy byl velmi přesně vypracován a fungoval se značnou pravidelností a výkonností. O jejím složení máme dosti přesnou představu, zejména díky různým příručkám obsahujícím přehled úřadů a pořadí jednotlivých hodností v říši, jakou bylo např. tzv. *Kletorologion Filotheovo*. Zvláštností státní správy v středněbyzantském období bylo to, že existovala řada odstupňovaných čestných hodností a titulů, které však nebyly spojeny s výkonem určité úřední funkce. Nejvyšší z nich, hodnosti *caesar*, *nobilissimos* a *kuropalates*, byly vyhrazeny výlučně pro příslušníky císařovy rodiny. Po nich následovali v přesně vymezeném pořadí další dvorští hodnostáři v čele v s první dámou u dvora

— *zoste patrikia*. Celá řada těchto hodností byla vyhrazena eunuchům, kteří stejně jako v pozdně antickém období i nyní hráli na císařském dvoře mimořádně významnou roli. Nejvyšší postavení mezi nimi měl *parakoimomenos* — císařův osobní komorník, který díky svému pravidelnému důvěrnému styku s císařem dosáhl leckdy postavení nevlivnějšího člověka v celé říši. Stejně tak byly jen eunuchům vyhrazeny úřady *protovestiaria* — představeného císařovy šatny, *protospatharia* — představeného císařových koníren apod.

Vedle dvorských hodnostářů stáli přední státní úředníci, mezi nimiž si přední místo uchovával *logothetes tu dromu*, který byl hlavním císařovým poradcem a v podstatě určoval zásady i provádění státní politiky. *Sakellarios* byl představeným jednotlivých odvětví finanční správy, v jejichž čele stáli protonotáři; správou státní pokladny byl pověřen *chartularios*, v čele císařské kanceláře byl *protoasekretis*, zatímco vedení císařovy korespondence bylo svěřeno úředníkovi zvanému *epi tu kanikleiu*. Zvláštní postavení mezi nejvyššími úředníky měl nejvyšší správce hlavního města *eparchos*, který vždy nosil i jeden z nejvyšších čestných titulů — hodnost patrikia.

Za nejvyššími ústředními úředníky nijak nezůstávali v pozadí vrchní představitelé provinciální správy. Říše byla nadále rozdělena na themata, v jejichž čele stáli velitelé vojenských oddílů v nich umístěných — *strategoí*, jimž byla podřízena i civilní správa těchto oblastí. Ve Filotheově *Kletorologiu* jsou strategové pětadvacetí themat postavení výše než různí správci ústředních úřadů jako třeba *sakellarios*. Především však strategové maloasijských themat měli nejčestnější postavení a tomu odpovídaly i jejich roční platy, které císař pravidelně jednou za rok nejvyšším úředníkům osobně vyplácel. Tak strategové themat Anatolikon, Armeniakon a Thrakesion dostávali 40 liber zlata, strategové dalších maloasijských themat třicet či dvacet, zatímco strategové menších a méně významných správních jednotek byli odměňováni jen deseti nebo jen pěti librami zlata ročně. Malá Asie byla stále považována za hlavní materiální základnu říše a maloasijská hranice vedoucí po pohoří Taurus za hlavní obrannou linii proti jejím nejnebezpečnějším nepřátelům. Zároveň však Leon VI. ustanovil řadu nových themat v evropské části byzantské říše — Strymon (na stejnojmenné řece, dnešní Struma), Thessalonike, Peloponnesos a další, takže správní soustava themat obsáhla i celou oblast Řecka a té části Balkánského poloostrova, jež byla pod přímou byzantskou svrchovaností. Neméně významné byly i organizační reformy, které Leon VI. provedl. Některá příliš velká themata rozdělil a naopak zase různé menší administrativní jednotky, které nebyly správně samostatné, povýšil na themata, takže za jeho vlády dosáhl byzantský administrativní systém, vyvíjející se po dobu zhruba tří století, své definitivní podoby.

Vojenské oddíly umístěné v provinciích byly složeny z místního zemědělského obyvatelstva; byli to zejména rolníci, jimž byly státem přiděleny tzv. vojenské statky a kteří za to byli povinni v případě nutnosti se buď sami zúčastnit vojenských tažení anebo k němu vyslat svého syna apod. Tyto místní síly měly ovšem svá

omezení, ať už šlo o možnost jejich nasazení či jejich kvalitu. Elitu byzantského vojska představovaly zvláštní oddíly profesionálních vojáků (*tagmata*) umístěné v hlavním městě, které tvořily císařskou gardu a byly zároveň nasazovány podle potřeby na různá bojiště. V jejich čele stáli *domestikoi*, kteří patřili k nejpřednějším hodnostářům říše a z nichž jeden byl zároveň i nejvyšším velitelem celého byzantského vojska. S oživením akcí na moři vzrůstal za makedonské dynastie znovu význam loďstva vyzbrojeného proslulým a obávaným „řeckým ohněm“, zápalnou směsí hořící na vodě, která byla proti nepřátelským plavidlům vypalována pod tlakem ze zvláštních chrličů zvaných sifony. Lodě u pobřeží jednotlivých themat podléhaly velení jejich strategů, zatímco veškeré loďstvo kotví v zálivu Zlatý Roh u Konstantinopole bylo podřízeno velení admirála s titulem *drungarios ton ploimon*, který byl odpovědný přímo císaři a jenom od něho přijímal rozkazy. Pro význam, jaký byl loďstvu přisuzován, je příznačné, že tento *drungarios*, případně některý jeho podřízený, byl pověřen i dozorem nad policií v hlavním městě. Od konce 9. a začátku 10. století lze sledovat i nový rozmach městského života v Byzanci, vážně narušený a v četných oblastech zcela přerušovaný v důsledku barbarských vpádů a arabské expanze v 7. století. I když mnohá města sice nepřestala existovat i v tomto období, přece jenom do velké míry ztratila svůj městský charakter. Staly se z nich malé, silně opevněné vojenské pevnosti (*kastra*), které sloužily i jako opěrné body státní administrativy a biskupská sídla. Řemeslná výroba v nich však téměř úplně upadla a jejich tržiště sloužila vesměs jen místnímu obchodu v bezprostředním okolí. Vedle hlavního města — Konstantinopole, jež bylo úplnou výjimkou, si větší význam uchovala jen *emporía* — velká přístavní města (jako např. Thessalonike — Soluň) a některá vnitrozemská střediska dálkového obchodu, i když u nich je nutno ve srovnání s pozdněantickým obdobím konstatovat značný úpadek jejich výstavnosti a celé jejich aktivity.

Teprve od nástupu makedonské dynastie lze v souvislosti s celkovým rozmachem vývoje byzantské říše konstatovat i nový rozvoj městského života. Začínají se rozvíjet různá lokální střediska, velká města a přístavy povstávají k novému lesku. Jeden z nových zákonů císaře Leona VI. sice ruší městské rady (*curiae*) a tím definitivně zpečetuje zánik posledních zbytků městské samosprávy, ale to jen odpovídalo celkovému ovzduší doby vyznačující se naprostým dovršením centralizovaného absolutismu. Ztráta samosprávy (v té době ostatně už spíše jen pomyslné a fakticky neexistující) však nezabraňovala možnosti nového hospodářského rozmachu. Naše zprávy o aktivitě menších měst v tomto období jsou jen velmi kusé; čerpáme je z ojedinelých zmínek takových pramenů, jakými byly např. životy svatých, ale ještě mnohem více z hmotných pramenů, z rozboru numismatického materiálu a z výsledků archeologických výzkumů, i když ty jsou pro toto období zatím naprosto nedostatečné. Mnohem podrobněji jsme informováni o způsobu života a hospodářské činnosti v hlavním městě — Konstantinopoli, pro niž se nám dochoval jedinečný pramen, tzv. *Kniha eparcha*, sestavená v roce 911/912.

Hospodářský rozmach v některých oblastech mohl dosahovat mimořádných rozměrů. Dosvědčuje to např. vyprávění o bohaté vdově Danielis žijící na Peloponésu, která mohla darovat císaři vedle řady jiných cenných darů a pěti set otroků i sto zvláště specializovaných vyšivaček a velké množství vzácných tkanin zhotovených v jejich vlastních dílnách. Velká část řemeslné výroby byzantské říše byla však přece jen soustředěna v Konstantinopoli, která byla v byzantské říši městem par excellence. Veškerá výroba byla v Byzanci podřízena přísnému dohledu státu a byla jím přímo řízena. Řemeslníci byli organizováni podle jednotlivých výrobních odvětví do pospolitostí zvaných *systemata*, které v mnohém sice připomínají západní cechy, ale v řadě ohledů se od nich také výrazně liší. Hodně se diskutovalo, zda tyto cechy středobyzantského období jsou pokračováním obdobných pozdně antických řemeslnických collegií, a dodnes nebylo v této otázce dosaženo shody. Na rozdíl od nich nebylo členství v těchto organizacích dědičné; byzantské cechy, zdá se, zahrnovaly také mnohem širší oblast ekonomické aktivity, než tomu bylo v pozdněantickém období. Na rozdíl od cechů západních to nebyly samosprávné organizace řemeslníků s cílem hájit zájmy svých členů, ale státem organizované instituce, jejichž předním úkolem bylo zaručit zásobování podle státních potřeb, zajistit vyžadovanou kvalitu výrobků a zabránit jejich předražování. V Eparchově knize, která jistě nepodává úplný obraz ekonomické aktivity v městě ani rozsahu její kontroly, nacházíme předpisy týkající se těch, kteří vyráběli a prodávali potraviny, tkaniny domácího původu i dovážené, kožené výrobky, masti, mýdlo a svíce, klenotníků a obchodníků s drahými kovy, ale i stavebních podnikatelů, notářů atd. Pro všechny byly přesně stanoveny meze jejich podnikání, předepsána kvalita výrobků i maximální míra zisků. Zájmy státu měly jednoznačně přednost před iniciativou jednotlivců, jejichž činnost byla podrobena přísnému dozoru a jimž v případě překročení daných příkazů a povolení hrozily ostré tresty. Ale i přes tuto státní kontrolu a všechna omezení měly tyto cechy značný význam, protože vedle církve to byla jediná možnost obyvatel hlavního města, jak se organizovat a případně za určitých okolností i vyvíjet vliv na politické dění. Někdejší démy a fakcie v hippodromu ztratily během doby zcela na významu. Formálně sice nezánikly a ve Filotheově *Kletorologiu* jsou mezi šedesáti nejvyššími úředníky přímo podřízenými císaři uvedeni i demarchové strany Modrých a Zelených, ale tyto démy byly už jen čistě dekorativní institucí bez jakéhokoli skutečného významu a jejich jediným úkolem bylo organizovat oslavné aklamace císaři při procesích a jiných slavnostech.

Války s Bulhary a vnitřní krize: spor o čtvrtý sňatek Leona VI.

Zatímco literární a legislativní činnosti stejně jako organizaci dvorského ceremoniálu se Leon VI. oddával s obrovským zanícením, vedení praktické politiky přenechával svým oblíbencům. Byl sice autorem teoretického spisu o vojenské strategii (*Taktika*), sám však nikdy v čele vojska do války nevytáhl. Chyběla mu

také promyšlená politická koncepce. Dopustil se zejména osudové chyby tím, že porušil tradiční zásadu byzantské politické strategie angažovat se vojensky toliko na jedné hranici a konflikty s dalšími protivníky řešit raději diplomatickými prostředky a finančními tributů. A tak přestože na východní hranici i na moři na jihu říše trvalo nepřátelství s Araby, zapletl se do válek s Bulhary, což nakonec vedlo k tomu, že říši hrozilo téměř naprosté obklíčení.

Podnět k bulharským válkám dala příhoda, která je charakteristickým příkladem korupce a kořistnictví příslušníků vládnoucí vrstvy těžících z přízně císařského dvora. Stylianos Zautzes, který byl v prvním období Leonovy vlády prakticky všemocným ministrem, přenechal monopol na veškerý obchod s Bulharskem dvěma kupcům, kteří jej okamžitě z Konstantinopole přenesli do Soluně s odůvodněním, že tak bude hlavní tržiště a překladiště zboží blíže hranicím. Ve skutečnosti však využili skutečnosti, že mimo hlavní město byli mimo dozor ústředních orgánů, k tomu, aby na bulharské kupce uvalili mimořádně vysoké clo, a tak se sami nezákonně obohacovali. Bulharský vládce Symeon proti tomu u císaře protestoval, když však jeho stížnosti zůstaly bez výsledku, vyhlásil roku 894 Byzanci válku a vtrhl do Thrákie.

Porušení obchodních dohod a zvyklostí bylo jistě dostatečným důvodem k vyhlášení války; je však možné, že to pro Symeona byla jen vítaná záminka pro uskutečnění jeho ambiciózních cílů. Kníže Boris-Michael, který roku 864 přijal z Byzance křesťanství, udržoval s říší až do konce své vlády úzkostlivě mírové vztahy a po krátkém (a neúspěšném) úsilí dosáhnout církevní nezávislosti pomocí římské kurie uznal opět církevní (a tím i kulturní a ideovou) podřízenost Bulharska konstantinopolskému patriarchátu. Když roku 889 dobrovolně abdikoval a uchýlil se do kláštera, pokusil se jeho syn a nástupce Vladimír obnovit v zemi opět pohanství a s ním i nadvládu původní starobulharské aristokracie. Boris proti této pohanské reakci ovšem po čtyřech letech zasáhl a roku 893 dosadil za bulharského vládce svého mladšího syna Symeona. Ten byl od dětství vychováván v Konstantinopoli, kde byl držen po řadu let jako rukojmí. Byl velmi nadaný a naprosto využil všech možností ke vzdělání, jež mu hlavní město byzantské říše skýtalo. Nabyl však nejen vynikajícího literárního vzdělání, ale dobře poznal i byzantské umění vládnout a velkorysost byzantského císařského dvora jen podnítila jeho vlastní ctižádostivost. Cílem jeho pětatřicetileté vlády (893–927) — ať už s ním střetnutí s Byzancí zahajoval, anebo si ho jen postupně utvářel — bylo vyrovnat se byzantskému císaři a posléze jej i vystřídat; on sám chtěl dosednout na trůn v konstantinopolském paláci a vládnout jako jediný *basileus* ohromné řecko-slovanské říši. Pokračoval totiž programově v politice zahájené jeho otcem, který ve své zemi přijal Metodějovy slovanské žáky vyhnané z Moravy. Právě v jeho době dosáhlo slovanské písemnictví v Bulharsku největšího rozmachu. Na rozdíl od velkomoravské literární školy neusilovalo tolik o tvůrčí originalitu, ale sloužilo především intenzivní recepci řecké vzdělanosti. Užívání slovanského jazyka však zachránilo Bulharsko před helenizací a naopak významně přispělo k jeho dotvoření jako

jednotného politického a kulturního celku, v němž se původní prabulharská etnická složka (tureckého původu) asimilovala slovanskému obyvatelstvu a zcela s ním splynula.

Symeon zahájil válku výpady proti byzantskému území. Císař měl ruce značně vázány boji s Araby, a proto se uchýlil k tradiční byzantské taktice. Obrátil se na nomádské Maďary, kteří v té době kočovali v oblasti mezi Dunajem a Dněprem, a vyzval je k útoku na Bulhary. Na Dunaji zatím Nikeforos Fokas, narychlo odvolaný z jihoitalské fronty, shromáždil nevelkou, ale dobře vyzbrojenou a vycvičenou údernou sílu byzantských oddílů. Symeon, který se tak ocitl mezi dvěma ohni, se rozhodl na čas ustoupit. Uzavřel s Byzancí mír a obrátil se proti Maďarům, kteří pod jeho tlakem ustoupili do pannonské nížiny, odkud podnikali nájezdy do sousedních oblastí. První jejich obětí byl velkomoravský stát, který Maďaři vyvrátili na začátku desátého století. Východofranský král i moravský kníže, mezi nimiž trvalo nepřátelství, zprvu jeden druhého obviňovali, že to byl ten druhý, kdo si divoké nomády povolal na pomoc proti svému protivníkovi, ve skutečnosti to však byly důsledky byzantské diplomacie, jež způsobily, že ve středu Evropy se usídlili divocí kočovníci, kteří po řadu desetiletí představovali nejohroženější nebezpečí nejen pro své bezprostřední sousedy, ale podnikali nájezdy až daleko do Německa a Itálie, kteří zničili první velký stát západních Slovanů s jeho skvělou kulturou a kteří způsobili definitivní oddělení západních Slovanů od Slovanů jižních.

Vytláčení Maďarů do Pannonie uvolnilo Symeonovi ruce k dalšímu boji s Byzancí. Roku 896 zdrcujícím způsobem porazil byzantskou armádu u místa zvaného Bulgarofygon a Leon se raději rozhodl vykoupit si mír placením pravidelného ročního poplatku. Nutily ho k tomu trvající boje s Araby, které se sice nevyznačovaly okázalými vojenskými taženými, ale přesto se nevyvíjely pro byzantskou říši příznivě. Na moři měli Arabové stále ještě převahu a Byzanci hrozila blokáda jejího námořního obchodu. Malta a Sicílie byly v arabských rukou, zejména když roku 902 padla poslední byzantská pevnost na Sicílii — město Taormina na západním pobřeží ostrova.

Arabové tak ovládli netoliko vody při maloasijském pobřeží, ale i Egejské moře a začali podnikat soustavné nájezdy na Peloponés a řecké pobřeží. Nešlo o snahu trvale se na území pevninského Řecka usadit, ale o kořistnické nájezdy, které za sebou nechávaly hroznou spoušť. Nejhorším z nich bylo dobytí Soluně roku 904. Soluň byla druhé největší a nejvýznamnější byzantské město, jediné, jež bylo možno nejen hospodářským významem, ale i kulturou života do určité míry srovnávat s Konstantinopolí. Ležíc na Thermajském zálivu se skvělým chráněným přístavem mělo znamenitou strategickou polohu a bylo výtečně chráněno silnými hradbami vybudovanými už v pátém století. O ně se rozbíjely nespočetné útoky Avarů, Slovanů i jiných útočníků, jak to popisuje pozoruhodné legendární historické dílo, jež se k nám dochovalo pod názvem *Zázraky sv. Demetria*, patrona Soluně, jehož zázračnému přispění byla záchrana města připisována. Ničivá pohroma však uhodila z moře. Velitel arabského loďstva Leon z Tripole, původem

Byzantinec, který se dal do arabských služeb a přestoupil na islám, podnikl nejprve výpravu směrem k černomořským úžinám a zaútočil na město Abydos; potom však náhle změnil směr své plavby a 31. července 904 se znenadání objevil pod soluňskými hradbami. Město vydrželo odolávat útoku jen dva dny; třetího dne obhájci kapitulovali. Arabští piráti po tři dny strašlivě pustošili město a nakonec odtáhli s ohromnou kořistí a s 30 000 jeho obyvateli, které potom na Krétě a jiných místech prodali do otroctví.

Pro Byzanc to byla strašlivá rána, pod níž však císař nehodlal kapitulovat. Kdežto až dosud se pod dojmem námořních porážek v době vlády svého otce spíše akcí na moři zdržoval, vyslal hned v následujícím roku do Egejského moře velkou flotilu pod velením admirála Himeria, který způsobil drtivou porážku arabskému loďstvu, jež tam operovalo. Roku 910 se mu dokonce podařilo dočasně znovu dobýt část Kypru a o rok později se vypravil proti Krétě s cílem získat ji pod byzantskou svrchovanost. Odtud však byl odražen a při návratu bylo jeho loďstvo u ostrova Chios napadeno arabským loďstvem pod velením Leona z Tripole a úplně zničeno. Tak skončil tento byzantský pokus o ovládnutí moře opět porážkou, ale přesto byl už předzvěstí úspěšné ofenzívy byzantských sil v následujícím období.

Mezitím byl odražen i jiný útok z moře, tentokrát na severu. Roku 907 podnikl kyjevský kníže Oleg znovu velkou výpravu na Konstantinopoli. Vojensky proti ní nic nezmohl, ale jeho výprava vedla k diplomatickému vyjednávání uzavřenému obchodní slouvou, definitivně potvrzenou roku 911, která upravovala vzájemné vztahy a obchodní styky mezi oběma zeměmi a zaručovala ruským kupcům v Konstantinopoli značná, přesně vymezená práva. Zároveň však umožňovala byzantským císařům přijímat do svých služeb ruské námezdné vojáky, což dalo základ vzniku proslulé varjažské družiny v byzantské císařské gardě.

Jako vládce byl Leon VI. přímo ztělesněním byzantského teokratického absolutismu. Ve svých zákonech se představoval jako vyvolenec boží, jehož veškeré jednání je inspirováno božskou prozřetelností. Ve vztahu k církvi vystupoval jako její ochránce a strážce pravé víry. Novelly, které vydal, obsahují četná nařízení, jak žít ve shodě s příkázáními a požadavky církve. A přesto se posléze sám dostal kvůli svému osobnímu životu s církví do vážného sporu, který nakonec představoval ohrožení samotného trvání dynastie.

Ve svém osobním životě neměl Leon příliš štěstí. Byl zamilován do dcery Styliana Zautza Zoe, ale otec ho proti jeho vůli donutil, aby se oženil se vznešenou dívkou jménem Theofano. Už to by bylo stačilo, aby manželství nebylo nijak šťastné. Theofano však navíc měla k světskému životu odpor a žila i v císařském paláci jako jeptiška. Císař, který udržoval i nadále styky se svou milenkou, chtěl Theofano zapudit a ta se nakonec uchýlila do kláštera Panny Marie v Blachernách, kde zanedlouho, v listopadu 893, zemřela. Ortodoxní církev ji hned od její smrti uctívala jako světici. Když posléze zemřel i manžel Zoe Zautziny, Leon se rozhodl, že se s ní ožení, přestože jeho duchovní rádce, mnich Euthymios, který měl na

císařském dvoře veliký vliv, se důrazně stavěl proti tomu. Císař poslal Euthymia do vyhnanství a dal se se Zoe oddat od jednoho z kněží ve svém císařském paláci. Ale i druhá manželka zemřela, aniž by císaři porodila syna a tím i dědice trůnu. Proto se odhodlal oženit se potřetí, přestože sám o něco dříve v jednom ze svých zákonů třetí sňatek přísně zakázal a v podstatě odsoudil i uzavírání druhého sňatku. Jeho třetí žena Eudokia mu sice vytoženého syna porodila, zemřela však při porodu a maličký syn ji také nepřežil. Zdálo se, že makedonská dynastie vymře hned svým druhým panovníkem. Leon se však nechtěl vzdát svých nadějí, i když myšlenka na čtvrtý sňatek se zdála být přímo svatokrádežná. Přivedl na svůj dvůr další milenkou nazývanou Zoe Karbonopsina (Černoooká), a když ta mu konečně roku 905 porodila syna, rozhodl se s ní oženit, přestože patriarcha i veškerá církevní hierarchie byli rozhodně proti tomuto sňatku.

Konstantinopolským patriarchou byl v této době příbuzný a žák patriarchy Fotia Nikolaos zvaný Mystikos, protože byl původně osobním tajemníkem císaře. Církevní kariéru nastoupil v podstatě proti své vůli, protože jeho povaha ho vedla k politické činnosti. Ale ve svých církevních funkcích viděl možnost jak ovlivňovat a případně řídit osudy státu. Spor o císařův čtvrtý sňatek mu k tomu poskytl vítanou příležitost. Ovšem Nikolaos udržoval kontakty s různými předními funkcionáři říše a mezi nimi i s Adronikem Dukou, jedním z nejlepších a nejúspěšnějších byzantských vojenských velitelů, který dosáhl velkých úspěchů ve válce s Araby. Císařův oblíbenec Samonas se jeho vlivu obával a podařilo se mu zosnovovat proti Andronikovi takové intriky, že ten byl nakonec donucen uprchnout k Arabům, aby se vyhnul stíhání pro podezření z velezrady. Císaři se pak opět v důsledku různých intrik dostal do rukou důkaz, že Andronikos udržuje z arabského území styky s Nikolaem, a to nakonec patriarchu donutilo, aby slevil ze své nekompromisnosti. Souhlasil s tím, že císařova syna osobně pokřtí a uzná ho za jeho legitimního potomka, ovšem pod podmínkou, že Leon svou milenkou z paláce vypudí. Císař s tím souhlasil, ale tři dny poté, co byl jeho malý syn v chrámu Boží Moudrosti pokřtěn jménem Konstantinos, oženil se vzdor svému slibu s jeho matkou a prohlásil ji za císařovnu. Tím spor mezi císařem a patriarchou vzplanul nanovo a ještě ostřeji, až vyvrcholil tím, že mu Nikolaos Mystikos na vánoce roku 906 a o svátku Epifanie na začátku příštího roku odmítl povolit vstup do chrámu Boží Moudrosti. Leon nato poslal Nikolaa do vyhnanství a odvolal se k římskému papeži Sergiovi III. Ten jeho sňatek, byť s výhradami a pod podmínkou pokání, schválil a tomuto rozhodnutí se nakonec podvolil i nově dosazený patriarcha Euthymios, který roku 908 korunoval tříletého Konstantina za Leonova spolucísaře a tím ho definitivně uznal za jeho legitimního nástupce.

Konstantinos, v pořadí už sedmý císař toho jména, vešel do dějin s přívlastkem *Porfyrogennetos*, tj. v purpuru zrozený. Tento přívlastek vyjadřoval nový prvek v chápání dynamické posloupnosti a legitimacy, jenž se vytvořil v době makedonské dynastie. Za řádné potomky a eventuální dědice a nástupce vládnoucího císaře byly uznány jeho děti, které se narodily v zvláštní „purpurové“ komnatě císařského

paláce a byly později předepsanou ceremonií představeny v hippodromu konstantinopolskému lidu reprezentovanému démy. A přestože tedy titul *porfyrogennetos* náležel všem takto narozeným potomkům panujících členů dynastie, stal se trvalou součástí jména právě syna Leona VI., protože jeho narození a později uznání jeho legitimitosti bylo zdrojem tolika potíží a předmětem tak hlubokých sporů.

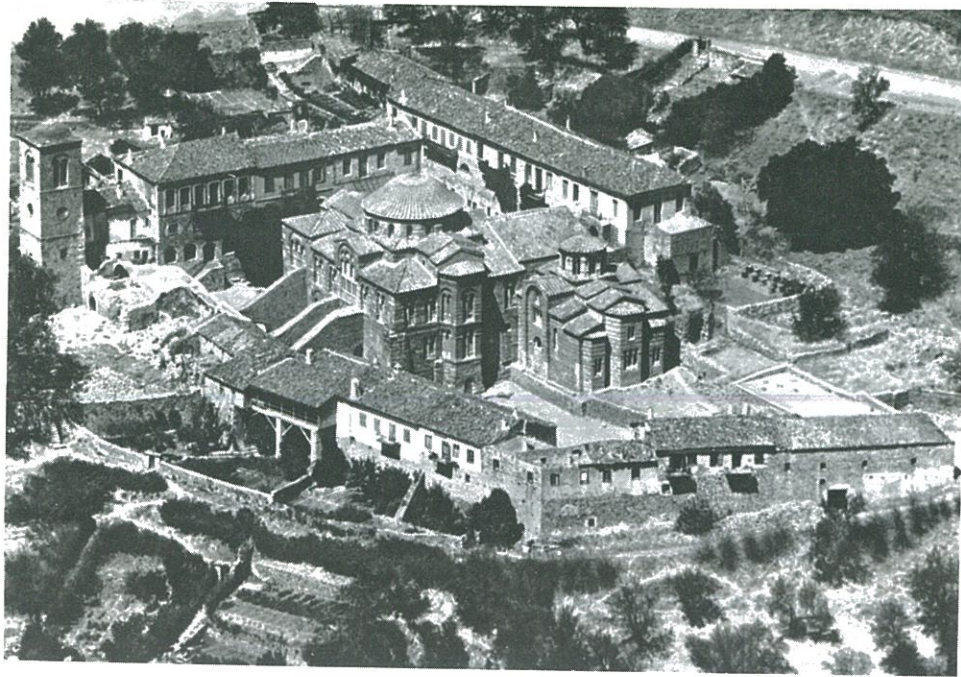
Leon VI. zemřel 11. května 912. Jeho syn Konstantinos byl teprve šestiletý a vlády se proto ujal Leonův bratr Alexandros, který byl sice stejně jako Leon ještě za života Basileia I. korunován jeho spolucísařem, ale nikdy se mu nedostalo možnosti podílet se aktivně na vládě. Zato nyní se ujal řízení státu a přestože jeho vláda trvala pouze necelých třináct měsíců, ocitla se byzantská říše jeho vinou opět na pokraji katastrofy. Alexandros záměrně nastoupil zcela opačný kurs než jeho zemřelý bratr. Obklopil se vlastními přáteli a Leonovy ministry zbavil jejich úřadů. Podobně donutil i zbožného Euthymia, aby se vzdal hodnosti patriarchy, a na jeho místo povolal opět ctižádostivého Nikolaa Mystika. Zpit náhlou mocí a postrádaje jakýchkoli zkušeností, počínal si nejen ve vnitřní, ale i vnější politice zcela neuváženě. S pocitem, že je pod úrovní římského císaře být čímkoli a jakkoli zavázán méněcenným barbarům, odmítl nadále platit Bulharům sjednaný roční poplatek. Tím však jen poskytl Symeonovi, jenž mezitím dále zkonsolidoval své síly, novou – a vítanou – záminku k válce. Ovšem ještě než skutečně propukla, Alexandros zemřel. Legitimní následník trůnu – Konstantinos Porfyrogennetos – byl teprve sedmiletý. Jeho matku Zoe Karbonopsinu poslal Alexandros hned po svém nástupu k vládě do kláštera a moci se proto ujala regentská rada, v jejímž čele stál patriarcha Nikolaos Mystikos. Jeho postavení však nebylo nijak snadné. Na jedné straně proti němu stála v církvi silná strana přívrženců vypuzeného patriarchy Euthymia, na druhé straně se cítil – zřejmě právem – ohrožen mocichtivými aristokraty, v jejichž čele stál velitel císařské gardy, *domestikos schol* Konstantinos Dukas. A v této situaci se v létě roku 813 pod hradbami Konstantinopole objevil se svým obrovským vojskem Symeon. Pro Byzantince to nebyla nikterak nová situace. Konstantinopol musela čelit a dokázala odolat už mnoha podobným útokům i dlouho trvajícím obležením. Zcela novým prvkem byla ovšem skutečnost, že Symeon se na své tažení vydal s konkrétním cílem: netoliko dobýt město a zmocnit se ho jako své kořisti, ale sesadit legitimního císaře a sám dosednout na konstantinopolský trůn jako císař slovansko-řeckého císařství, jež hodlal založit a jež mělo vystřídat dosavadní císařství římské.

Nejistá vnitřní situace nutila patriarchu pokusit se vyřešit spor se Symeonem diplomatickým jednáním. Tváří tvář mohutným hradbám Konstantinopole, na jejichž zdolání neměl dostatečné prostředky, projevil i on ochotu ke kompromisu. A tak se Nikolaos Mystikos v doprovodu mladého Konstantina se Symeonem několikrát tajně setkal a výsledkem jejich jednání byla dohoda, podle níž, se byzantský regent zavázal zaplatit Symeonovi dlužné poplatky a přislíbil mu, že mladý byzantský císař si vezme za ženu jeho dceru, což by jej uvedlo do funkce basileopatora, tedy postavení císařovu nejbližší. Navíc pak Nikolaos Symeona

- a) medaile Theodosia II.
- b) císař Fokas
- c) císařovna Irene
- d) spolucísaři Herakleios a Konstans II.
- e) císař Michael III. a jeho matka Theodora

Kláster Hosios Lukas v Boiotii z konce 10. a začátku 11. stol. (celkový pohled od jihovýchodu)

v císařském paláci Hebdomon, nacházejícím se vně konstantinopolských hradeb, při tajné ceremonii korunoval. Nevsadil mu sice na hlavu císařskou korunu, ale svou vlastní, korunu konstantinopolských patriarchů (*epirriptarion*), a neudělil mu titul byzantského císaře — *basileus ton Rhomanion*, ale pouze titul císaře Bulharů (*basileus ton Bulgaron*). Byl to však přece jen císařský titul a Symeon, spokojen s výsledkem celého jednání, odtáhl se svým vojskem od konstantinopolských hradeb zpět do Bulharska.

Podrobnosti tohoto jednání zůstávají dosti nejasné. Symeonova korunovace korunou konstantinopolských patriarchů byla absurdní a udělení titulu *basileus* bulharskému panovníku, i když s uvedeným omezením, vyvolalo v byzantských vládních kruzích obrovské pobouření. Proti patriarchovi se utvořila silná opozice. Císařovna vdova Zoe Karbonopsina se vrátila do paláce a ujala se vedení regentské vlády. Opírala se při tom především o představitele vojenské aristokracie, která se v tomto období dostávala v byzantské společnosti stále více do popředí a v stále rostoucí míře ovlivňovala politiku úřední vlády. Nikolaos Mystikos musel čelit mocichtivosti rodiny Duků. Zoe Karbonopsina se nyní opřela především o členy rodiny Foků, zejména o Leona a Bardu, syny vojevůdce Basileia I. Nikefora Foky.

Nová vláda sledovala ostře protibulharský kurs, což přirozeně vedlo k vypuknutí nové války. Ta se nevyvíjela pro Byzanc nijak příznivě. Symeonovi se podařilo zmocnit se v září 914 Adrianopole, která měla klíčovou polohu jako křižovatka cest spojujících Konstantinopol jak se severní hranicí, tak s Jaderským mořem; ostatně brzy nato museli Byzantinci vyklidit i svou důležitou pevnost na jeho jižním pobřeží — město Dyrrhachion. Fokové se proto rozhodli k protiútok, kterým chtěli bulharskou vojenskou sílu zničit. Byzantská armáda vytáhla na sever podél černomořského pobřeží. Symeonovi se však podařilo ji zaskočit a v bitvě svedené 20. srpna 917 u Anchialu (Pomorje poblíž dnešního Burgasu) bylo byzantské vojsko zcela zničeno. Symeon nato táhl do nitra byzantské říše a poblíž Konstantinopole porazil Byzantince podruhé. Hradby hlavního města pro něho sice zůstaly i tentokrát nezdolatelné, ale Symeonovi se otevřela volná cesta do Řecka, kam v následujících šesti letech podnikal pravidelné nájezdy.

Učený císař a jeho vojenský poručník

Vzdor těmto porážkám císařovna nepřestávala preferovat Leona Foku, k čemuž vedle politických zřetelů ji vedly i čistě osobní pohnutky, protože uvažovala o tom, že se za něj provdá a tím jeho faktické moci dodá i legitimní oprávnění. Ve svých plánech však nepočítala s jinou silou, která se nakonec ukázala rozhodující. Bylo to byzantské loďstvo. Jeho velitelem byl Romanos Lakapenos, pocházející z chudé arménské rodiny. Spíše náhodou na sebe upoutal pozornost císaře Leona VI. při zápasu se lvem a to byl počátek jeho rychlé kariéry, která nakonec vyvrcholila tím, že byl jmenován velkým drungariem (admirálem) byzantského loďstva. Byla to

kariéra zcela zasloužená, protože Romanos prokázal, že byl jedním z nejschopnějších byzantských vojenských velitelů, a posléze i státníků své doby. Mezi ním a preferovanými vojenskými aristokraty z rodiny Foků narůstala rivalita, kterou nakonec Romanos vyřešil státním převratem připravovaným v dohodě a s pomocí patriarchy Nikolaa Mystika, jenž se mezitím opět dostal k moci. V březnu 919 se svým loďstem přistál v konstantinopolském přístavu, zmocnil se císařského paláce a pod záminkou ochrany mladého císaře postupně vypudil nejen svého hlavního soka Leona Foku, kterého po neúspěšném pokusu o vojenský odpor dal oslepit a ukazovat v potupném průvodu v konstantinopolských ulicích, ale i další představitele bývalého režimu. Sama císařovna se musela uchýlit do kláštera a Romanos upevnil svou moc tím, že mladého Konstantina oženil se svou vlastní dcerou Helenou. A tak postavení basileopatora, o něž usilovali jak bulharský vládce Symeon, tak Zoin aristokratický vyvolenec Leon Fokas, získal nakonec plebejec arménského původu; pro možnosti sociální mobility, jaké byzantská společnost skýtala, to bylo typické.

* Romanos se však nespokojil ani tím a ještě na podzim se dal prohlásit caesarem a v prosinci téhož roku korunovat jako *basileus*. Ve skutečnosti zatlačil legitimního císaře do pozadí a sám vládl jako hlavní císař (*autokrator*). Nebylo přitom pochyb o tom, že zamýšlí založit vlastní dynastii, protože jen o půl roku později dal svého syna Christofora korunovat za dalšího spolucísaře a jeho další dva synové, Konstantinos a Stefanos, obdrželi stejnou hodnost roku 924. Jejich nejmladší bratr Theofylaktos byl zároveň vysvěcen za kněze a jmenován synkellem v konstantinopolském patriarchátu, což ho ve skutečnosti přímo předurčovalo k budoucímu dosažení nejvyšší církevní hodnosti. Postavení Konstantina Porfyrogenneta bylo nadto oslabeno ještě rozhodnutím církevní synody, kterou císař s patriarchou svolali roku 920 k ukončení sporů vyvolaných čtvrtým sňatkem Leona VI. Synoda sice uznala původ mladého císaře za legitimní, zároveň však přísně odsoudila uzavírání čtvrtého sňatku a prohlásila takové případy za nekanonické a neplatné. Ačkoli Konstantinos osobně byl z obecného pravidla vyňat, přesto nad ním zůstal viset stín pochybného původu.

Jakkoli Romanos byl ve skutečnosti jen úspěšný uzurpátor, který se toliko s ohledem na dynastické cítění konstantinopolského obyvatelstva neodvážil legitimního císaře svrhnout, ale pouze ho zatlačil do podřízeného postavení, projevil se po všech stránkách jako schopný státník. Jeho předním úkolem byla nutnost vypořádat se s bulharskou hrozbou. Symeon, jehož veškeré naděje se sňatkem Konstantina Porfyrogenneta s Helenou Lakapenou zcela zhroutily, zahájil nové válečné akce. Nyní měl však proti sobě na císařském trůně schopného vojevůdce, který se navíc opíral o diplomatické zkušenosti Nikolaa Mystika. Symeon sice podnikal i nadále ničivá tažení na byzantské území, utrpěl však také porážky a Byzantinci zároveň proti němu používali diplomacie. Zatímco Nikolaos Mystikos nepřestával se Symeonem vyjednávat a udržoval s ním korespondenci, byzantští vyslanci podnikli k útoku na Bulharsko srbského knížete. Symeonovi se sice

podářilo Srby porazit, ale přesto musel nadále počítat s nebezpečím v zádech, protože byzantská diplomacie nepřestávala podněcovat nepokoje mezi slovanskými kmeny na Balkáně. Symeon se pokusil o protitah stejného druhu. Zahájil jednání s fátimovskými vládci v Egyptě, kteří mezitím už prakticky zcela uvolnili svou závislost na abbásovských kalifech v Bagdádu; navrhl jim společnou akci proti Konstantinopoli, kterou oni měli napadnout z moře, zatímco on by zaútočil na souši. Byzantská diplomacie se však i v tomto případě projevila jako mnohem schopnější. Zatímco Symeon mohl egyptským Arabům nabídnout jenom pouze sliby budoucí kořisti, byzantské zlato bylo konkrétní a k dispozici okamžitě. Egyptané nakonec své sliby Symeonovi odvolali a Byzanc si v boji s ním zůstala na moři jistá.

Vyvrcholení byzantsko-bulharských bojů přinesl rok 924. Symeon znovu stanul před hradbami hlavního města. Obě strany měly zájem na ukončení bojů, žádná však nechtěla slevit ze svých nároků. Došlo k osobní schůzce mezi Symeonem a Romanem a bulharský vládce mohl tehdy naposledy vstoupit do hlavního města, v němž byl vychován a které nepřestalo být cílem jeho tužeb, v němž se chtěl stát vládcem. Romanos sice při jednání projevil ochotu uznat Symeonův nárok nazývat se císařem, ovšem s výhradou, že se bude nazývat pouze císařem (*carem*) Bulharů a že jeho titul nebude mít tedy ekumenický charakter, na nějž Byzantinci důsledně odmítali rezignovat. Na tom zůstalo a nepřátelství pokračovalo dále. Byzantinci získali další spojence v Chorvatech, jejichž král Tomislav v bitvě svedené roku 926 Symeona zdrcujícím způsobem porazil. Symeon se tím nedal odradit od příprav další výpravy proti Byzanci, ale dříve než se na ni mohl vydat, na jaře roku 927 náhle zemřel.

Bulharská moc pominula zároveň s ním. Vysílená země, jejíž materiální i lidské rezervy byly nekonečnými válkami zcela vyčerpány, neměla už ani sílu ani ochotu k dalším bojům. Mezi prostým lidem převládala apatie a nechuť k dalším obětem, zatímco silící třída feudálních bojarů hleděla prosadit své zájmy a zvětšit vlastní majetek na úkor státu. Symeonův syn a nástupce Petr uzavřel s Byzancí mír. Byl mu přiznán titul *basileus* (*car*), bulharští vyslanci měli nadále mít na byzantském dvoře přednost před všemi ostatními a *car* Petr dostal za ženu byzantskou princeznu Marii. Nebyla to sice porfyrogenneta, toliko dcera Romanova syna Christofora, nicméně bulharský vládce se mohl honosit tím, že je spřízněn s byzantským vládnoucím rodem. Byzanc uznala rovněž existenci samostatného bulharského patriarchátu. Ovšem přes tyto příznivé podmínky a vnější pocty, jež z byzantského hlediska představovaly nebývalé ústupky, nic nemohlo měnit skutečnost, že smlouva znamenala konec bulharských mocenských aspirací a otevření Bulharska byzantskému politickému i kulturnímu vlivu. *Car* Petr po celou dobu své vlády trávající téměř půl století nikdy nezdvihl proti Byzanci zbraně a vždy se podřizoval její vůli.

Ukončení válek s Bulhary uvolnilo byzantské síly pro novou aktivní politiku na východní hranici, na níž vláda Romana Lakapena znamená zahájení nepřetržité

byzantské ofenzívy a rekonkvisty ztracených oblastí. Předpoklad pro ni vytvořila už námořní bitva u ostrova Lemnu roku 924, v níž Byzantinci úplně zničili arabské loďstvo pod velením známého nám Leona z Tripole a obnovili tak svou naprostou kontrolu nad Egejským mořem. Tím byla i zcela zajištěna hranice mezi byzantskou Malou Asií a arabskou Sýrií vedoucí po pohoří Taurus. Zde se boje vesměs omezovaly na drobné šarvátky a kořistnické nájezdy z obou stran, v níž hlavní roli hráli příslušníci tam sídlící drobné aristokracie se svými ozbrojenými družinami, pro něž takováto permanentní lokální válka tvořila náplň jejich života. Byli to tak řečení *akritai* (pohraničníci), jejichž způsob života, myšlení i osudy našly umělecké vyjádření v proslulém byzantském eposu *Digenis Akritas*.

Hlavní válečné akce se však soustředily na severovýchodní hranici, kde Románův vrchní velitel Ioannes Kurkuas zahájil ofenzívu útokem proti městu Melitene, jež dříve bylo jedním z hlavních center protibyzantské expanze. Roku 931 se mu ji podařilo přechodně a o tři roky později pak definitivně dobýt a byzantský postup pokračoval dále. Usnadňoval jej pokračující vnitřní rozklad abbásovského kalifátu. Jedním z jeho důsledků byl však i vznik různých polonezávislých arabských emirátů v okrajových oblastech, a tak Byzanci vyvstal nový silný nepřítel v mosulském emirovi Saif-ad-Daulahovi z dynastie Hamdanovců. Ten se projevil jako rovnocenný protivník Ioanna Kurkua, podnikal proti jeho ofenzívě četné protiakce a zejména si hleděl získat oporu v Zakavkazí ovládnutím různých gruzínských a arménských knížectví. Jako obvykle byly však byzantské vojenské akce doplněny činností diplomatickou a Byzanc neváhala využít sporů mezi Araby a dokonce nabídnout kalifovi v Bagdádu spojenectví proti jeho příliš samostatnému emirovi v Mosulu. Saif-ad-Daulah byl posléze roku 940 donucen upustit od svého tažení proti Byzanci a obrátit se do Bagdádu, odkud mu hrozilo větší nebezpečí.

Mezitím Konstantinopol musela čelit novému velkému útoku Rusů, vedených tentokrát kyjevským velkoknížetem Igorem. Přestože většina byzantských vojsk byla právě na vzdálených bojištích a loďstvo operovalo na moři, císař Romanos Lakapenos shromáždil veškeré síly, které měl k dispozici, a pomocí řeckého ohně způsobil ruským lodím zničující porážku. Zbytky ruského loďstva se stáhly do Černého moře, kde Rusové strašlivě vyplenili pobřežní oblasti v Bithýnii. Z východní fronty narychlo povolán Kurkuas však se svými vojáky dovršil ruskou porážku i na souši a kníže Igor nakonec přivedl do Kyeva jen malý zlomek svého původního vojska. Byzantinci ve snaze předejít dalším ničivým útokům projevili ochotu s Igorem jednat a výsledkem byla nová byzantsko-ruská smlouva uzavřená roku 944, která v podstatě byla obdobou předchozí smlouvy z roku 911, ale zaručovala Byzanci lepší podmínky; především se v ní Rusové zavazovali chránit Chersonesos, nejdůležitější byzantskou pevnost na Krymu, hlavní oporu jejich obchodu s jižním Ruskem, před útoky cizích nepřátel.

Kurkuas po této epizodě s ještě větší intenzitou pokračoval ve východním tažení a v následujících letech dobyl řadu důležitých měst na Eufratu a v Mezopotámii – Martyropolis, Amidu, Daras, Nisibis a své vítězné tažení dovršil dobytím města

Edessy, které se po delším obléhání nakonec vzdalo bez boje. Toto vítězství mělo obrovský význam, a to nejen strategický, ale i morální. Edessa se těšila mezi východními křesťany mimořádné úctě a byla jedním z nejvýznamnějších posvátných poutních míst, protože v ní bylo uchováváno *mandylion* – jak legenda tvrdila, „věrný a lidskou rukou nestvořený obraz Kristův“, který podle tradovaného podání sám Kristus nadpřirozeným způsobem poslal edesskému králi Abgarovi. 15. srpna 944 byl tento obraz slavnostně převezen do Konstantinopole jako symbol vítězství křesťanské víry (a tím Byzance) nad islámem.

Získání a přenos této ceněné relikvie byl posledním velkým úspěchem vlády Romana Lakapena. Přestože jeho vláda byla pro byzantskou říši veskrze úspěšná, on sám osobně nijak oblíben nebyl. Velká část společnosti v něm nepřestávala vidět uzurpátora, který se zmocnil práv náležejících legitimnímu, „v purpuru narozenému“ císaři. Jakkoli to mohla být i jen záminka, s heslem obrany práv „skutečného“ císaře vzniklo i několik spiknutí proti Lakapenovi, která sice byla vesměs rozdrčena hned v zárodku, ale přesto do značné míry odrážela cítění společnosti. Lakapenův záměr založit vlastní dynastii posléze prakticky ztroskotal, když roku 931 zemřel jeho nejstarší syn Christoforos, kterého Romanos jmenoval svým spolucísařem (před Konstantinem Porfyrogennetem) a určil za svého následníka. Oba jeho další synové, Stefanos a Konstantinos byli rozmařilí a neschopní mladíci a jejich otec s nimi zřejmě nepočítal, protože po Christoforově smrti se jeho prvním spolucísařem stal Porfyrogennetos. Mladí Lakapenové však tím více o vládu usilovali. Nejprve dosáhli toho, že byl odstraněn schopný a v byzantské veřejnosti velice oblíbený vojevůdce Kurkuas, a když jejich otec vyjednal svatbu syna Konstantina Porfyrogenneta Romana s Bertou z Provence, v čemž právem spatřovali další posílení makedonské dynastie na svůj úkor, rozhodli se zasáhnout proti němu. Několik dnů před vánocemi roku 944 otce v paláci přepadli, násilně ho vyveklí na loď a dopravili na ostrov Prote, kde ho donutili vstoupit do kláštera. Tento puč vyvolal mezi konstantinopolským lidem obrovské pobouření. Šířily se pověsti, že byl odstraněn i legitimní císař a oba Lakapenové tváří v tvář lidovému hněvu byli donuceni se s Porfyrogennetem dohodnout a uznat ho za staršího spolucísaře. Konstantinos VII. byl však odhodlán dané situace a spontánní lidové podpory využít. Jen o měsíc později je dal oba zatknout, zbavit císařské hodnosti a poslat do vyhnanství na týž ostrov, kam oni sami dali před nedávnem deportovat vlastního otce. Ve svých čtyřiceti letech, po čtvrtstoletí života stráveném ve stínu mocného uzurpátora, kdy byl císařem jen podle jména, se Konstantinos VII. Porfyrogennetos ujal v lednu 945 jako *autokrator* skutečné vlády.

Jméno Konstantina Porfyrogenneta je nerozlučně spojováno s jeho rozsáhlou činností literární. Nebylo to jen vynucené ústraní, ale skutečný, přirozený zájem, který Konstantina přivedl k jeho vědeckým a literárním zlibám. Zajímal se o starou řeckou minulost, a to nejen z čistě literárního hlediska, ale sbíral poznatky a vědomosti všeho druhu, snažil se je uchovat, utřídit a využít pro současné potřeby. Obklopoval se literáty, právníky, písaři a umělci všeho druhu. Ze svých skrovných

prostředků — Romanos Lakapenos jej omezoval i v tomto ohledu — si dával vyhledávat staré rukopisy anebo je nechával opisovat, sám z nich pořizoval excerpta a najímal pro tuto práci odborníky, pod jeho vedením anebo aspoň z jeho podnětu vznikaly odborné příručky na všechna možná témata. Mezi nimi však přece jenom vynikaly příručky týkající se různých aspektů správy říše a umění vládnout. Jeho kniha *O. ceremoniích* představuje pro nás nejuplněnější soubor informací o všech formalitách užívaných na byzantském dvoře. Byla ovšem míněna jako praktický návod, jak si počínat v různých situacích, podobně jako kniha *O správě říše*, kterou Konstantinos napsal pro svého syna a následníka Romana. Ta obsahuje přehled národů, s nimiž byzantská říše sousedila, a právě v tomto spise se poprvé objevuje název Velká Morava jako označení říše krále Svatopluka. Císařský antikvář ovšem tohoto výrazu užil nikoli pro vyjádření velikosti a moci prvního státu na našem území, jak se často pod vlivem romantických názorů naivně ještě dnes tvrdí, ale v duchu tradic antické geografie, která výrazu „Velká“ užívala pro země ležící mimo její mocenskou sféru, zatímco stejnojmenné oblasti ležící na území anebo při hranicích říše byly označovány přívlaskem „Malá“.

Konstantinos VII. nezůstal však jen u svých literárních zálib, ale osvědčil se i jako dobrý panovník, přestože s obdobím jeho samovlády nejsou spojeny žádné mimořádné nebo okázalé události. Jeho vládu charakterizovala především kontinuita s obdobím jeho předchůdců jak ve vnitřní, tak v zahraniční politice. V jednom ze svých spisů sice se zdrženlivým despektem píše o Lakapenovi jako o člověku postrádajícím vzdělání i kulturu, který nevyrostl v císařském paláci a nebyly mu proto vlastní staré římské tradice, přesto však sám v jeho politice v podstatě pokračoval. Vyměnil sice řadu Lakapenových úředníků a vojenských velitelů za lidi sobě oddané, přitom ale nešlo o pomstu či o změnu za každou cenu. Tak nejmladší syn svrženého Romana I. Theofylaktos zůstal konstantinopolským patriarchou i nadále a až do své smrti roku 956 mohl nerušeně vykonávat svůj úřad. Romanův nemanželský syn Basileios, který byl eunuchem, se dokonce dostal do Konstantinovy přízně až po otcově pádu, a stal se posléze až jeho prvním komorníkem (*parakoimomenos*) a výrazně ovlivňoval politiku konstantinopolského dvora ještě i za Konstantinových nástupců.

Především však byla k moci znovu povznesena rodina Foků. Vrchní velitel, kterého dosadili Lakapenovi synové, když byl pod jejich nátlakem odstraněn Ioannes Kurkuas, se projevil jako zcela neschopný a jedním z prvních Konstantinových činů jako samovládce bylo, že místo něho jmenoval syna Leona Foky Bardu, který byl pověřen velením na východní hranici. Nemohl se sice rovnat vojenskému géniu Ioanna Kurkua a v jeho době nedošlo k další významnější byzantské expanzi, ale to bylo do značné míry způsobeno i tím, že právě v této době vyvstal Byzanci v severní Sýrii nový silný protivník v dynastii Hamdanovců. Emír Saif-ad-Daulah, s nímž musel už Kurkuas urputně bojovat, se právě roku 944 po návratu z Bagdádu pevně usadil v Aleppu a vytvořil si tam samostatný, vnitřně konsolidovaný emirát, který se na čas stal hlavní překážkou byzantského postupu. Válka pokračovala spíše

v podobě drobných střetnutí a nájezdů na nepřátelské území z obou stran, přičemž zdaleka ne vždy byla převaha u byzantských vojsk. Přesto se však podařilo tuto hranici stabilizovat a učinit ji spolehlivým nástupištem pro novou byzantskou ofenzívu, k níž mělo dojít jen o něco málo později.

K úspěchům zahraniční politiky Konstantina VII. značně přispívala intenzivní diplomatická činnost a v době jeho panování byl konstantinopolský dvůr dějištěm přijetí četných cizích poselstev a dokonce i cizích vládců, zatímco byzantští vyslanci působili pro zajištění byzantských zájmů v řadě zemí na východě i na západě. Jedním z předních Konstantinových cílů bylo zajištění jeho držav v jižní Itálii. S tímto zřetelem navázal styky s obnoveným západním císařstvím a jednalo se dokonce o uzavření sňatku mezi Konstantinovým synem Romanem a neteří Otty I. Hedvikou, který ovšem nakonec nebyl uskutečněn. Císař se pokoušel vytvořit vojenskou a politikou alianci proti Arabům na Sicílii a s tímto cílem vyslal poselstvo dokonce na dvůr ummájovského kalifa v Cordobě Abderrahmana III., které mu přineslo jako dar nádherně iluminované řecké rukopisy.

Jednou z největších událostí byzantské diplomacie této doby byla návštěva ruské kněžny Olgy (vdovy po knížeti Igorovi) v Konstantinopoli na podzim roku 946, kde se jí na císařském dvoře dostalo okázalého přijetí. Podle některých pramenů byla Olga při této příležitosti pokřtěna; průběh její návštěvy a především skutečnost, že Konstantinos Porfyrogennetos, který veškeré ceremonie související s jejím přijetím podrobně popsal, se o jejím křtu v Konstantinopoli vůbec nezmiňuje, však spíše naznačují, že ruská kněžna se dala pokřtít krátce po smrti svého muže ještě v Kyjevě, dříve než se vydala na cestu do Byzance. Její křest byl nezbytným předpokladem toho, aby mohla být uznána za člena „rodiny křesťanských panovníků“ s byzantským císařem v čele, což povyšovalo její vztahy k byzantské říši a mezinárodní postavení ruského státu na podstatně vyšší úroveň. Tohoto uznání se jí zřejmě skutečně dostalo, protože její křestní kmotrou byla sama císařovna Helena, po níž také Olga přijala své křestní jméno. Jinou velkou poctou, jinak ve styku s cizími panovníky velmi nezvyklou, bylo pozvání, aby stolovala při soukromé audienci se členy císařské rodiny. Vzдор všem těmto poctám se však vztahy mezi Byzancí a ruským státem nevyvíjely zcela tak, jak si snad Olga představovala. Především císař nevyhověl její žádosti, aby v Rusku hned zřídil samostatnou církevní organizaci. Jistě k tomu vedla i skutečnost, že křesťanství v té době bylo na Rusi stále ještě omezeno jen na malý okruh lidí v Olžině okolí a na menší skupiny varjažských kupců, zatímco široké vrstvy zůstávaly pohanské a proti nové víře byl silný odpor i přímo mezi vládoucí vrstvou; sám Olžin syn a pozdější nástupce Svjatoslav i vzdor jejímu přemlouvání rozhodně odmítl dát se pokřtít s poukazem na to, že celá jeho družina zůstává věrna starým bohům. Když Olžino úsilí vybudovat na Rusi církevní organizaci zřízenou z Byzance definitivně ztroskotalo, obrátila se posléze s žádostí o vyslání biskupa pro její zemi na západního císaře. Otto Veliký její žádost velmi ochotně přijal a poslal jí roku 961 biskupa Adalberta v doprovodu dalších kněží; ti však po svém příchodu do Kyjeva ve svém

poslání neuspěli a museli se zanedlouho opět vrátit do Německa. Přestože Rus se ještě nestala křesťanskou zemí a po Olžině smrti roku 964 v ní opět zcela převládlo pohanství, byly už v té době přesto vytvořeny pevné předpoklady pro její začlenění do byzantské kulturní sféry.

Růst moci vojenské aristokracie a zemědělské zákony

Zastavení arabské expanze, trvalá poziční válka na východní hranici a konečně postupné zahájení neustále se rozmáhající byzantské protiofenzívy způsobily i vážné vnitřní proměny v byzantské společnosti. Od 7. století tvořila její hlavní základ široká sociální vrstva osobně svobodných rolníků podřízených přímo státu. Ti tvořili základ vojenské síly říše a daně, které odváděli, představovaly největší část státních příjmů. Jejich politická práva se rovnala prakticky nule, byli však osobně svobodni a do určité míry chráněni i tím, že jejich povinnosti vůči státu byly přesně vymezeny. Jejich materiální situace nebyla ovšem nijak snadná. Výnosnost půdy byla díky nízké úrovni výroby velmi slabá. Daně vyžadované státem – tj. daně z obdělávané půdy a tzv. *kapnikon* (doslova „daň z komínu“), určitá forma osobní daně, kterou platila každá domácnost – spotřebovaly velkou část celoročního příjmu. V příznivých letech rolníci zpravidla vystačili při skromném živobytí od sklizně do sklizně. Vážné potíže ovšem nastaly, když přišla neúroda, suchý rok, nebo když sklizeň zničilo krupobití, kobylky anebo – což byl celkem pravidelný jev – kořistnické nepřátelské nájezdy. Tu rolníci zabředli do dluhů a vesměs jim těžko kynula možnost se z nich dostat. Stát byl ve svých daňových nárocích neúprosný bez ohledu na situaci a tíži zdanění zvyšovali výběřčí daní, kteří až příliš často hleděli využít situace a obohatit se ve svůj vlastní prospěch. Za takových okolností mnohdy rolníkům nezbyvala jiná možnost než prodat svou půdu mocným a bohatým sousedům a pracovat potom na ní jako jejich závislí sedláci (*paroikoi*). Prameny nám nedovolují učinit si do podrobností přesný obraz. V literatuře se diskutuje otázka, zda tito *paroikoi* museli platit zároveň daň státu a poplatek svému pánovi, či zda s převzetím půdy velkostatkář převzal i všechny závazky vůči státu. V každém případě se zdá, že v krizových obdobích, ať už způsobených pohromami nebo válečnými událostmi, mnozí rolníci spatřovali menší zlo v tom, že se vzdali vlastnictví svých pozemků a žili dále v závislosti na mocném sousedovi, než aby byli bez ochrany vystaveni útlaku daňových výběřčích a všem požadavkům státu. Ne zřídka docházelo rovněž k případům opouštění půdy, za niž ovšem vesnická komunita nadále nesla daňovou zodpovědnost.

Je jen zdánlivě paradoxním jevem, že období, kdy Byzanc byla vůči Arabům v defenzívě a kdy Malá Asie byla sužována jejich téměř pravidelnými nájezdy, bylo pro udržení malého zemědělského vlastnictví v podstatě příznivé. Bylo totiž značně obtížnější obnovovat velké šlechtické usedlosti a velkostatky zpusťšené nepřitelem než malé rolnické usedlosti. V období trvalého nebezpečí nepřítel-

ských vpádů pokušení přisvojit si další pozemky a statky nebylo tak lákavé, jako v době, kdy se válka v postatě omezila na pohraniční oblasti a vnitrozemí začalo být bezpečné. Období trvalých válek přitom povzneslo do popředí řadu předních aristokratických rodin, na nichž spočívala tíha těchto bojů a které se proto těšily velké úctě jako ochránci křesťanství a říše proti islámskému nepříteli. Tyto rodiny sídlily v provinciích, zejména v Malé Asii, a jejich materiální základnou byly jejich rodové statky; nebyly tady tak závislé na udělení císařské přízně jako ti, jejichž postavení záviselo čistě jen na jejich začlenění do byrokratické hierarchie. Přirozenou tendencí těchto *dynatoi* (mocných) bylo rozšiřovat své statky, a to přirozeně na úkor chudších a sociálně slabších sousedů (*ptochoi*). Hlavní překážkou v zvětšování jejich pozemkového vlastnictví byly zákony zajišťující vlastnická práva rolníků a zaručující jim předkupní právo (*protimesis*) na půdu opuštěnou, ať už z jakéhokoli důvodu, jejich sousedy. A právě tato zásada se stala jedním z hlavních problémů společenského vývoje i jednou z klíčových otázek byzantského zákonodárství v 10. století.

Leon VI. v podstatě uznal rostoucí roli aristokracie v byzantském veřejném životě. Ve svém spisu *Taktika* přímo doporučil, aby nejvyšší úřady jako zejména úřad strategů jednotlivých themat byly svěřovány osobám vyššího společenského postavení a bohatství. A v jedné ze svých novell (Nov. 114) omezil předkupní právo sousedů (*protimesis*) na pouhých šest měsíců, ale i to za předpokladu, že okamžitě zaplatí plnou kupní cenu za získané pozemky. Ve skutečnosti toto omezení znamenalo, že mocným a bohatým statkářům se i právně otevřela volná cesta k nabývání rozsáhlých statků.

Romanos I. Lakapenos, který sám byl plebejského, selského původu a s byzantskou aristokracií byl většinou v napjatých vztazích (vzpomeňme, že se k svému vysokému postavení dostal v mocenském boji s vlivnou rodinou Foků), si dobře uvědomoval, jaké nebezpečí pro příjmy státu i pro jeho vojenskou sílu představuje ubývání svobodných zemědělců i jak rostoucí síla aristokracie vytváří potenciální nebezpečí pro samu císařskou moc. V dubnu roku 922 vydal zákon, jímž obnovil předkupní práva sousedů zrušená Leonem VI. a navíc stanovil pořadí těch, kteří se mohli o uvolněné pozemky ucházet, do pěti kategorií počínaje přímými příbuznými až po prosté sousedy. *Dynatoi*, pokud nespádali přímo do jedné z těchto pěti kategorií, měli striktně zakázáno takovýchto pozemků jakkoli nabývat, a to i třeba dědictvím anebo darem. Ten, kdo by se proti tomuto zákonu provinil, měl být potrestán tím, že mu neprávem získaný pozemek bude bez náhrady odeberán a že navíc zaplatí ještě peněžitou pokutu.

Toto nařízení se ovšem minulo účinkem. Jednak je bylo těžké vynucovat, protože značná část příslušníků státního aparátu pocházela z té společenské vrstvy, proti níž byla uvedena ustanovení namířena. Mocní aristokraté měli ve svém prostředí a díky svým stykům a příbuzenským vztahům dosti možností, jak čelit úředníkům, jejichž úkolem bylo vykonávat příkazy přicházející ze vzdáleného hlavního města. A posléze, což mělo také podstatný význam, velká část těch, o něž

šlo, totiž drobných zemědělců, o císařskou ochranu nestála. Bylo zřejmé, že smyslem zákonů na ochranu drobného zemědělského vlastnictví nebyla ochrana rolníků samotných pro jejich vlastní prospěch a materiální blaho, ale že císaři jimi hleděli především zajistit pravidelný příliv příjmů do státní pokladny a dostatečný počet mužů pro armádu. A tak nebylo divu, že mnozí se raději vzdávali osobní svobody, která jim tak jako tak neposkytovala skutečná společenská práva, aby se vyhnuli útlaku státních výběrčí daní a jako závislí *paraikoi* svých pánů měli zajištěno určité, sice skrovné, ale pravidelné živobytí. Z dlouhodobého hlediska představoval tento proces narůstání poddanské závislosti, který byl ovšem v 10. století teprve v začátcích, nebezpečný trend nejen pro jednotu centralizovaného byzantského státu, ale i pro celkové postavení rolnické vrstvy vůbec. Ovšem v obdobích krize dávali drobní rolníci, byť i donuceni podmínkami, přednost tomu stát se poddanými mocných aristokratů, kteří byli sice jejich pány, ale zároveň také ochránci.

Taková situace nastala záhy po vydání Lakapenova výnosu. V roce 927/28 udeřila mimořádně tuhá zima s krutými, dlouhotrvajícími mrazy. Důsledkem byla neúroda, vybití stád a hladomory, které se neomezovaly jen na jednotlivé oblasti, ale zachvátily větší část území celé říše. Drobní rolníci, nemající z čeho žít a naprosto pak už neschopní dostát svým daňovým povinnostem, se hromadně zbavovali svých statků: prodávali je nebo formou fingovaných darů přenechávali mocným sousedům. V důsledku toho vydal císař nový zákon, v němž odsuzuje nelítostnou hrabivost mocných, zhoubnější než hladomor nebo morová nákaza, a nařizuje, jakým způsobem zjednat ožebračeným rolníkům spravedlnost. Ve skutečnosti však vzdor velmi ostré formulaci zákona je zřejmé, že vláda nebyla schopna realizaci svých zákonů prosadit a v mnohém od svých původních stanovisek ustoupila. Rezignovala na požadavek naprostého návratu k dřívějšímu stavu pozemkové držby a nařizovala pouze navrácení (bez finanční náhrady) té půdy, jež byla zcizena protizákonně nebo za niž bylo zapláceno méně než polovinu skutečné hodnoty pozemku. V ostatních případech byla rolníkům poskytnuta možnost během tří let vykoupit svou půdu zpět za prodejní cenu. Pouze do budoucna bylo opět zakázáno získávat půdu od drobných rolníků pod pohrůžkou její konfiskace a finančních postihů ve prospěch státní pokladny. I když nám chybějí bližší doklady o tom, jak bylo toto nařízení uskutečňováno, lze právem předpokládat, že se do velké míry míjelo účinkem. Stěží lze očekávat, že by rolníci, donucení hladem a neschopností platit daně k prodeji svých statků, byli během krátké doby tří let našli prostředky k jejich výkupu a obnově vlastního hospodářství; to samozřejmě vyžadovalo určité investice, a vůbec prostředky k tomu, aby mohli přežít do nejbližší sklizně, což normálně byl náročný úkol i za příznivých let.

Vláda Konstantina VII. Porfyrogenneta představovala kontinuitu dosavadní politiky i v tomto ohledu. Konstantinos zřejmě pociťoval ke svému tchánu, který jej po celé čtvrtstoletí, často za potupných podmínek, zbavoval skutečné moci a omezoval v mnoha ohledech, hlubokou averzi a neváhal ji i veřejně projevat,

přesto však ve skutečnosti pokračoval v linii jeho vládní politiky, která byla – dlužno připomenout – pro říši všestranně prospěšná. Hlavní vliv na řízení vnitřní politiky říše měli v době Konstantinovy vlády dva vysocí úředníci Theofilos a Theodoros Dekapolites, se stejnými tituly *patrikios* a *quaestor*. První z nich formuloval zákon vyhlášený v březnu 947, který nařizoval okamžité vrácení půdy, kterou *dynatoi* získali od chudých od začátku Konstantinovy samovlády. Bylo ústupkem učiněným aristokracii, že pro drobné statky zcizené před rokem 945 platilo, že rolníci si je mohou vykoupit zpět za plnou původní prodejní cenu. Pouze ti, jejichž majetek nedosahoval hodnoty 50 nomismat, byli osvobozeni od povinnosti tuto cenu zaplatit.

Mnohem větší péče byla věnována vojenským statkům (*stratitika ktemata*), tj. těm statkům, které stát přidělil zemědělcům s podmínkou, že v případě potřeby postaví do armády plně vyzbrojeného vojáka, ať už to byl sedlák sám, jeho syn nebo kdokoli, koho držitel statku vyzbrojil na svůj účet. Očividně i tyto statky se stávaly v stále hojnější míře kořistí hrabivé aristokracie, což zájmy státu poškozovalo ještě citelněji než zcizování ostatní zemědělské půdy. Proti tomu byl namířen zákon, jehož autorem byl Theodoros Dekapolites; ten jednoznačně zakazoval takové statky zcizovat a zároveň dbal o to, aby nedocházelo k jejich rozdělování a drobení. Každý vojenský statek měl být uchován v takové míře, aby měl hodnotu při nejmenším čtyři libry zlata, což představovalo kapitál postačující k úplnému vybavení jednoho vojáka, jež byl statek povinen v případě potřeby postavit. Pakliže by bylo bývalo došlo k nedovolenému zcizení těchto statků nebo jejich části, zákon nařizoval, aby byly vráceny bez jakékoli náhrady původnímu majiteli, a v tomto případě byla stanovena lhůta 40 let nazpět; šlo tedy o všechny statky zcizené od velkého hladu v kruté zimě 927/28, která zřejmě znamenala podstatný obrat ve vývoji společenských vztahů na byzantském venkově.

Theodoros Dekapolites se nepřestal sledování této otázky věnovat. Připravil nové, mnohem více do detailů propracované znění tohoto zákona, které bylo vydáno až za vlády Konstantinova syna a nástupce Romana II. roku 962. Byla v něm podrobněji rozpracována otázka restituce zcizených statků bez náhrady a stanoveny přísné tresty pro kupce, kteří by chtěli nabýt těchto pozemků v rozporu s existujícími zákony a ustanoveními. Ovšem nezbytnost zabývat se znovu touto otázkou ukazuje, že opatření ústřední vlády zůstávala málo účinná a že desáté století bylo obdobím rostoucí moci venkovské vojenské aristokracie.

Období velkých výbojů

Konstantinos VII. zemřel v listopadu 959 ve věku 54 let při návratu z Bithýnie v Malé Asii, kam se vypravil jednak hledat zotavení v tamních léčivých pramenech, jednak vykonat pouť do kláštera na hoře Olympos. Vládu po něm převzal jeho syn Romanos II. (959–963), jemuž bylo tehdy teprve jedenadvacet let. Zdedil matčin

tělesný půvab, ne však otcovu zálibu ve vědě a literatuře, ani jeho zájem o správu státu. Věnoval se jen lovu, míčovým hrám a jiným zábavám. Zájmy říše tím však nijak neutrpěly. Opět jednou se ukázalo, že slabý panovník není na škodu, pakliže se sám nevměšuje do řízení státních záležitostí a přenechá je schopným úředníkům. Skutečnou správu říše vykonával schopný eunuch Iosefos Bringas, který byl na místo Lakapenova syna Basileia jmenován parakoimomenem. Vrchním velením nad vojskem byl pověřen Nikeforos Fokas, který už za života Konstantina Porfyrogenneta převzal po svém otci titul *domestikos schol* (velitel císařských gard). Velký vliv na veřejné záležitosti měla ovšem i Romanovova manželka Theofano, jedna z několika žen, které výrazným způsobem ovlivnily vývoj byzantských dějin.

Romanos II. byl ještě jako chlapec z příkazu tehdejšího autokratora Romana I. Lakapena oženěn s Bertou, nemanželskou dcerou vévody Hugona z Provence, o jehož spojenectví chtěl tento císař opřít svou politiku v severní Itálii. Ta však o pět let později zemřela v dětském věku, ještě dříve než vnučené manželství, které syn legitimního císaře pokládal za potupné, mohlo být doopravdy uskutečněno. Byzantské úřady mu o něco později se souhlasem jeho otce Konstantina VII. vyhlédly za další ženu neteř německého císaře Otty I. Hedviku Bavorskou, což mělo rovněž sloužit zájmům západní politiky říše. Zde se však mladý spolucísař a následník trůnu vzepřel. Vášnivě se zamiloval do překrásné dcery obyčejného hospodského a rozhodl se, že si ji vezme za ženu. Přes odpor dvora svůj záměr také uskutečnil a Theofano se stala netoliko císařovnou, ale skutečně také rozhodující osobností říše. Jakkoli se tento příběh může stát banální, je další barvitou ukázkou možností prudkého sociálního vzestupu z nejnižších vrstev společnosti až na nejvyšší stupně společenského žebříčku a zároveň dokladem toho, jak tato sociální mobilita závisela na osobních vztazích a především na vazbě k císaři, na jehož osobním rozhodování záviselo téměř všechno.

Změna na trůně se ve vnitřní ani ve vnější politice nijak neprojevila. Válka s Araby pokračovala s nezmenšenou, spíše stále vzrůstající intenzitou. Na podnět Iosefa Bringase byl uskutečněn nový pokus o dobytí Kréty. Byl to riskantní podnik. Několik předchozích pokusů o její dobytí skončilo neúspěchem a výprava proti Krétě podniknutá za vlády Romanova otce roku 949 byla naprostou katastrofou. Přitom však tento velký ostrov ležící v těsné blízkosti pevninského Řecka představoval bolavé místo byzantské říše. Už více než 180 roků byl v moci arabských pirátů, kteří se na něm trvale usídlili, výtečně jej opevnili a nepřestávali z něho podnikat kořistné výpravy proti řeckému pobřeží i ostrovům v Egejském moři. Kréta byla jednou ze základen i Leona z Tripole, který roku 904 zasadil tak strašnou ránu druhému největšímu byzantskému městu – Soluni. Arabové přitom operovali jak v Egejském, tak v Ionském moři a soustavně narušovali, ba přímo znemožňovali byzantský námořní obchod. Opětne získání ostrova se proto byzantským vládnoucím kruhům zdálo nezbytným. Zároveň však jen málokdo byl přesvědčen o možnosti tohoto cíle skutečně dosáhnout a mezi dvorskými hodnostáři byla proti chystané výpravě silná opozice. Bringas, který byl před svým povýšením

velitelem loďstva (*drungarios ton ploimon*), však svým vlivem její uskutečnění prosadil. Zároveň také učinil vše pro její zdar. Bylo shromážděno obrovské loďstvo; prameny uvádějí, že je tvořily dva tisíce bojových lodí opatřených chrličí řeckého ohně, tisíc lodí na přepravu vojska a 308 zásobovacích lodí. A i když tyto údaje jsou nepochybně značně přehnané, flotila, která v červenci roku 960 vyplula ke Krétě, byla jistě imponující. V jejím čele stál Nikeforos Fokas, k tomuto úkolu zvláště odvolaný z východní fronty. Cílem jeho útoku byla Kandia (Chandax), hlavní a nejsilněji opevněné město ostrova. Nic nebylo ponecháno náhodě. Nikeforos se beze spěchu připravoval na dlouhé obléhání. Krétsí Arabové se obrátili o pomoc k sultánovi v Egyptě i k ummajovskému kalifovi v Cordobě; oba je však nakonec ponechali jejich osudu. Odpor obránců Kandie byl urputný. Podnikli sedm velkých výpadů, které Nikeforos odrazil jen s největším úsilím. Situace obléhatelů se stala krajně tíživou v zimním období, které bylo v tomto roce mimořádně kruté. V hlavním městě vypukl hlad, který vyvolal nepokoje mezi obyvatelstvem. Přisun potravin pro vojsko na Krétě značně vázl. Nikeforos však projevům demoralizace mezi vojáky čenil přísnou kázní a jeho vytrvalost byla nakonec korunována úspěchem. 7. března 961 se byzantským vojákům podařilo prorazit opevnění Kandie a zmocnit se města. Místo, v němž byla nahromaděna kořist z tak mnoha pirátských výprav do všech částí Řecka, se nyní stalo byzantskou kořistí. Zpustošení bylo nepochybně strašné. Prameny uvádějí, že 250 000 obyvatel ostrova bylo pobito a stejný počet odveden a prodán do otroctví. A přestože tyto údaje jsou nepochybně, jako ve většině obdobných případů u byzantských kronikářů, silně nadsazené, úbytek obyvatelstva ostrova po jeho dobytí byl jistě značný. Z původního křesťanského obyvatelstva zbylo na Krétě po téměř dvě století trvajícím islámské nadvládě jistě velmi málo. Pro byzantský způsob vedení války bylo typické, že v Nikeforově armádě bylo velké množství duchovních, jejichž úkolem bylo netoliko posilovat morálku vojska během válečných akcí, ale také zahájit intenzivní misijní činnost mezi podmaněným obyvatelstvem po jejich ukončení. Christianizace byla považována za jeden z nejúčinnějších prostředků zajištění dobytých území a za nezbytný předpoklad pro jejich opětne začlenění do správní struktury říše.

Ohlas, který dobytí Kréty mezi obyvatelstvem říše a zejména v hlavním městě vyvolalo, byl nesmírný. Nikeforos byl se svými vojáky v Konstantinopoli přivítán velikými oslavami. Převládal pocit, že dobytí Kréty znamená nejenom odstranění jednoho z největších nebezpečí trvale ohrožujících území říše i její styky se zahraničím, ale skutečný obrat ve válce mezi křesťany a islámem. Výrazně se to projevilo v panegyriku Theodosia Diakona složeném na oslavu vítězství na Krétě, který končil varováním mohamedánskému emiru v pohraničním městě Tarsu, aby se připravil na další křesťanský útok.

Ústřední postavou na východě byl stále emír Saif-ad-Daulah, který si mezitím vybuodoval nové panství s centrem v městě Aleppu. Abbásovský kalifát byl v polovině 10. století už v naprostém politickém rozkladu. Už od konce 9. století se

v okrajových oblastech islámské říše utvářely autonomní celky, z nichž některé, jako zejména stát Fátimovců (odvozujících svůj původ od Mohamedovy dcery Fátimy a cítících se proto oprávněnými činit si nárok na hodnost kalifa) v severní Africe, se prohlásily za zcela nezávislé na Abbásovcích sídlících v Damašku. Moc těchto kalifů, kteří byli původně nejvyššími duchovními i světskými vládci všech ortodoxních mohamedánů (sunnitů), byla definitivně zlomena roku 946, kdy šíitští Buwa'iovcí, kteří si už dříve vybudovali zcela nezávislou državu v Íránu, napadli Irák, zmocnili se hlavního města a učinili kalifa v podstatě svým zajatcem. Od té doby zůstali kalifové jen duchovní hlavou sunnitských muslimů, ale jejich faktická moc nadále neexistovala. Skutečným protivníkem Byzance se stal emír v Aleppu, jehož panství zahrnovalo Kilikii na východě Malé Asie a severní Sýrii, tedy oblasti, jež kdysi byly součástí římské říše a na něž si Byzanc nikdy nepřestávala činit nárok. Nyní přišla doba, kdy své teoretické nároky měla učinit skutečností.

K první velké srážce mezi oběma mocnostmi došlo už roku 960, kdy se Nikeforos v Konstantinopoli připravoval na výpravu proti Krétě. Saif-ad-Daulah podnikl velký nájezd do nitra Malé Asie, při němž dobyl a vyplnil město Charsianon, centrum stejnojmenné provincie (thematu). Leon Fokas, který v době nepřítomnosti svého bratra převzal vrchní velení na východní hranici, však připravil léčku, která se arabské armádě stala osudnou. V dlouhé a úzké horské soutěsce, která byla obvyklým průchodem pohořím Taurus a kterou Byzantinci pro její podobu nazývali „roura“, ze zálohy přepadl vracející se islámské oddíly obtíženě bohatou kořistí a úplně je zničil. Z vojska, které prý mělo přes 30 000 mužů, se nazpět prý probodovalo ne více než 300 jezdců — ostatní byli pobiti; sám emír ztratil v boji, v němž nejdříve zasadil Byzantincům těžké rány, vlastního hřebce a nakonec se zachránil útekem na nákladním koni jen díky tomu, že za sebe házel hrsti zlatých mincí, které útočníci ve své chtivosti sbírali. Tato těžká porážka byla však jen předehrou k tomu, co mělo v příštích letech následovat.

Hned začátkem roku 962 se Nikeforos Fokas znovu vypravil na východ a v rychlém tažení trvajícím pouze tři týdny dobyl na padesát malých měst a pevností v Kilikii. Po krátkém oddychu v době oslav velikonočních svátků postoupilo vojsko dále a dobylo silné město Anazarbos, které střežilo vstup do severní Sýrie. Koncem roku se Nikeforos přiblížil k samotnému Aleppu. Emír uprchl a po jedenáctidenním obléhání byzantské oddíly vtrhly do sídla svého nejsilnějšího nepřítele. Zmocnily se sice jenom dolního města, zatímco pevnost zůstala ještě v rukou muslimských obránců. Nicméně rok 962 znamenal jedno jediné vítězné tažení Nikefora Foky, jemuž se muslimská vojska nedokázala postavit na odpor. Už jenom jeho pověst šířila v řadách nepřátel hrůzu a byli to sami Arabové, kteří ho začali nazývat barvitým epithetem „Bílá smrt Saracénů“.

Vítězné východní tažení bylo však na čas přerušeno vnitřními problémy v Byzanci. 15. března 963 císař Romanos II. zemřel ve věku 24 let, když jeho vláda trvala jen tři roky a několik měsíců. Zanechal po sobě dva syny, kteří oba byli už korunováni jako jeho spolucísaři. Staršímu z nich, Basileiovi, bylo teprve šest let

a mladší, Konstantinos byl tříletý. Theofano měla v době jejich nedospělosti vládnout jejich jménem jako regentka, ovšem její postavení nebylo ani zdaleka jisté. Téměř všemocný eunuch Iosefos Bringas chtěl strhnout veškerou vládu na sebe a vztahy mezi nimi dvěma byly více než napjaté. Theofano začala proto vyjednávat s Nikeforem a pozvala ho do hlavního města. Bringas, typický představitel dvorských hodnostářů, nenáviděl Nikefora, v němž spatřoval ztělesnění arogance provinciální vojenské aristokracie a v němž nyní navíc shledal ohrožení vlastních mocenských ambicí, na život a na smrt. Rozpoutal proti němu pouliční nepokoje a Nikeforos, jehož vojsko bylo v Malé Asii a který v Konstantinopoli neměl ani svou gardu, byl nucen hledat asyl v chrámu Boží Moudrosti. Zde ovšem našel velkého spojence v patriarchovi Polyeuktovi a s jeho pomocí a za přispění císařovny se mu podařilo dostat se zpět ke svým oddílům. Bringas se tedy pokusil odstranit nebezpečného protivníka jiným způsobem. Vyhlédl si dva vysoké důstojníky, Ioanna Tzimiska a Romana Kurkua, syna velkého vojevůdce z doby vlády Romana Lakapena, jejichž ctizádostivost a mocichtivost se mu zdály být dostatečnou zárukou, aby Nikefora nějakým způsobem zabili. Ti se okamžitě za ním vydali, ovšem jen proto, aby mu prozradili, jaké úklady mu vládychtivý parakoimomenos chystá. To donutilo Nikefora k rozhodnému činu. Dal se svým vojskem provolat císařem a okamžitě se v jeho čele vydal do Konstantinopole. Bringas mezitím organizoval proti uzurpátorovi odpor, který u městského obyvatelstva, jež vůči vojsku projevovalo většinou silnou nechuť, našel silný ohlas. Majetek rodiny Foků v hlavním městě a jeho předměstích byl vyplněn a zčásti zničen, její příslušníci — starý Nikeforův otec Bardas a jeho bratr Leon, oba válečníci pokrytí slávou z řady vítězství nad Araby — museli hledat asyl v chrámu Boží Moudrosti jako jen o něco dříve sám Nikeforos. Když se však východní armáda objevila před hradbami, opozice vůči novému císaři zmizela jak jarní sníh. Brány byly otevřeny a Nikeforos 16. srpna 963 vtáhl slavnostně do města a ještě téhož dne byl patriarchou korunován na císaře.

Záhy na to došlo k dalšímu aktu, který měl upevnit jak postavení nového císaře, tak i císařovy vdovy Theofano a který prokázal, že oba jednali v dohodě a spolupráci. Na podzim roku 963 uzavřeli spolu sňatek. Pověsti, které v Konstantinopoli kolovaly, že mezi oběma už dříve byl milostný vztah a že dokonce Theofano kvůli tomu dala svého mladého manžela otrávit, jsou naprosto nepravděpodobné. Vždyť jen několik hodin před jeho smrtí porodila holčičku (princeznu Annu, která se později měla stát ruskou velkokněžnou). Naproti tomu Theofano a Nikeforos by tvořili tu nejméně pravděpodobnou mileneckou dvojici. Nikeforos představoval podivnou, v Byzanci však nijak zvláštní kombinaci tvrdého válečníka a náboženského askety. Celý život strávil ve vojenských táborech a smysl svého života spatřoval v obnovení velikosti křesťanského impéria, byť i bezohlednými vojenskými prostředky. Přitom stále uvažoval o tom, že se uchýlí do kláštera, a vedl umrtvující způsob života, který se nelišil od života poustevníků. Na holém těle nosil žíněnou košili, nejedl vůbec maso a často se postil, volný čas strávil na modlitbách

a žen se stranil. Bylo mu už přes padesát a podle Liutprandova líčení, jež se ovšem vyznačuje zlomyslnou pomlouvačností, byl odpudivého zevnějšku. Stěží si lze představit, že by si krásná a rozmařilá, přepychovému dvorskému životu zvyklá Theofano, přestože její mravy nebyly patrně právě mimo veškerou pochybnost, byla vybrala právě jej za svého milence anebo se do něj dokonce vášnivě zamilovala, i když ho provázela sláva vítěze nad krétskými Araby a emíry v Aleppu. Jejich spojení bylo uzavřeno mimo vši pochybnost z čistě praktických zřetelů s cílem zajistit vládu pro nezletilé legitimní císaře. Do určité míry se tu opakovala obdobná historie jako v době nezletilosti Konstantina VII., ovšem s tím podstatným rozdílem, že se Nikeforos nesnažil založit vlastní paralelní dynastii.

Nikeforos Fokas byl typickým představitelem vojenské aristokracie, která od 9. století nabývala v byzantské společnosti stále více na významu i na síle. Na rozdíl od úřednické aristokracie, která sídlila především v hlavním městě a jejíž majetek i moc měly zdroj výlučně v službě císaři, na němž naprosto závisela, utvářel se v provinciích postupem doby jiný druh aristokracie. Silné rodiny či spíše rody jako byli Fokové, Dukové, Sklerové, Kurkuové, Melissenové, Gabradové, Komnenové a další, které sídlily v oblastech neustále ohrožených arabskými nájezdy, postupně utvářely svou moc především jako protagonisté válečných akcí proti úhlavnímu nepříteli říše. Jako vojenští velitelé byli zároveň zdrojem ochrany pro své sousedy a celé přiléhající okrsky proti ničivým vpádům, což samozřejmě postupně vytvářelo společenská pouta a posléze i určitou závislost. Tito magnáti si zbudovali opevněná sídla, která sloužila nejenom jako centra obrany pro ně samé a pro jejich bezprostřední okolí v době hrozícího vnějšího nebezpečí, ale zároveň se stávala i základnou jejich moci. Shromažďovali kolem sebe vlastní ozbrojené družiny, které s nimi táhly do války, ale které byly hotovy pro ně bojovat i na ochranu jejich zájmů v době vnitřních bojů a rozepří. Během doby tyto rodiny nejrůznějšími způsoby – od císařských darů až po násilné uchvácení půdy slabých sousedů, od převodu pozemkového vlastnictví díky sňatkům, dědictví apod. až po vykupování statků od zbídačených sedláků v době neúrody, morových epidemií či zpusťování země válkou – získávaly rozlehlé velkostatky připomínající někdy až samotné državy. Nikdy se jim ovšem, aspoň v době před dobytím Konstantinopole křižáky, nepodařilo dosáhnout takové samostatnosti a takových práv, jež by byly srovnatelné s postavením západních feudálních baronů. Byli naprosto podřízeni absolutní vládě císaře, který je mohl zcela podle libosti odvolat z úřadu, zbavit majetku, poslat do vyhnanství, jak se o tom v době Lakapenova boje o moc a pak zase jeho pádu mohli přesvědčit příslušníci těch nejpřednějších rodin jako byli Dukové či Fokové anebo takový vojevůdce jako Ioannes Kurkuas. Přitom však ale zároveň moc jednotlivých rodin či jednotlivců vzrůstala do té míry, že jim poskytovala možnost postavit se i ústřední vládě na odpor, když se domnívali, že jejich práva byla porušena. Představovali vážnou výzvu císařské moci, zároveň však byli pro ni nezbytnou oporou.

Nikeforos se považoval za jednoho z těchto aristokratů, i když dosažením císařské hodnosti se jim stal vysoko nadřazen. Spatřoval v nich základní oporu společenské struktury říše i základ její moci a vojenské síly. To se projevilo i v jeho zákonodárství týkajícím se pozemkového vlastnictví. V předmluvě novely vydané roku 967 Nikeforos výslovně prohlašuje, že jeho předchůdci byli straníky drobných zemědělců a že vydává svůj zákon, aby zajistil stejná zákonná práva všem stranám. Změnil proto nařízení o přednostním předkupním právu malých vlastníků půdy na uvolněné pozemky. Zároveň zrušil možnost činit si jakékoli nároky na pozemky zcizené před velkým hladomorem v zimě roku 927 s odůvodněním, že jsou promlčené, protože už uplynula promlčecí lhůta 40 let. Ustanovení tohoto zákona nepřinesla tedy nějakou pronikavou změnu v dosavadních poměrech na venkově, měla však velký dopad v společenském myšlení: na rozdíl od postoje dřívějších císařů byly nyní nároky *dynatoi* – pozemkové aristokracie uznány za oprávněné, což mnoho příslušníků této společenské vrstvy jenom povzbudilo v jejich úsilí co nejvíce rozmnožit svůj pozemkový majetek.

Nikeforos II. tím ovšem neměl v úmyslu stavět zájmy jedné společenské třídy nad zájmy státu, tím méně pak oslabit jeho vojenskou sílu. Právě naopak jeho zákonodárství bylo zaměřeno na podporu a uchování celistvosti tzv. vojenských statků, jež byly základem vojenského potenciálu říše. Zákonem, který neumíme přesně datovat, nařídil, aby všechny pozemky zcizené z těchto statků byly k nim opět bezpodmínečně vráceny, a pokud tím hodnota těchto statků poklesla pod stanovenou hranici čtyř liber zlata, aby tyto pozemky byly vráceny bez jakékoli náhrady. Teprve pozemky přesahující tuto hodnotu měly být restituovány proti vyplácení odpovídajícího peněžitého odškodnění. V souvislosti s tím ovšem zavedl do budoucna i významnou změnu. Zatímco až doposud hodnota vojenských statků byla stanovena na 4 libry zlata a jejich vlastníci byli povinni postavit v případě potřeby vojáka vyzbrojeného v míře tomu odpovídající, měla nadále nezczizitelná hodnota vojenských statků být zvýšena na 18 liber zlata a jakákoli jejich část do této hodnoty, ať už by byla zcizena jakýmkoli způsobem, měla být nadále vrácena bez finanční náhrady.

Tato nová zásada byla výrazem nového způsobu vedení války a zároveň symptomem společenské proměny, která s tím souvisela. Zatímco v době, kdy se říše bránila proti cizím nájezdům, byl hlavní důkaz kladen na silně ozbrojenou pěchotu pocházející z provincií, kde válečné akce právě probíhaly, v době nové expanze nabyly vojenské akce daleko větší dynamičnosti, zvětšil se akční rádius vojenských tažení a zvýšila se jejich rychlost. K tomu bylo zapotřebí armády jiného typu – armády, jejíž těžiště tvořila silně ozbrojená jízda. Právě v době vlády Nikefora II. se utváří nová bojová taktika byzantské armády spočívající v užití klínových útvarů jízdy tvořených pěti sty těžce vyzbrojených jezdců a doplněných stem až sto padesáti lučištníky krytými uvnitř tohoto útvaru. Tito jezdci – *katafraktai* – museli mít drátěnou košili, prsní krunýř, kovovou helmici, těžký plášť, jako zbraň kopí a meč, a samozřejmě statného hřebce, který byl schopen těžce vyzbrojeného jezdce

unést a sám byl rovněž chráněn. Pořídit takovou výstroj a výzbroj bylo samozřejmě značně nákladné. Proto se uplatňovala tendence k utváření podstatně větších vojenských statků, případně k spojování prostředků dvou či tří drobnějších vlastníků, kteří společnými náklady vystrojili jednoho jezdce.

Přirozeným důsledkem byla stále sílící sociální polarizace mezi pozemkovými vlastníky a postupné utváření společenské vrstvy drobné aristokracie. Tu tvořili vesměs lidé vázaní na provincie, kde ležely jejich statky, kteří byli většinou do určité míry spojeni s předními aristokratickými rody, jež v dané oblasti představovaly přirozenou vůdčí sílu.

Nikeforovo úsilí o zachování vojenského potenciálu a finanční síly říše se projevovalo i v jeho zákonodárství, které se týkalo církevního majetku. Jeho postoj k církvi byl přirozeně, jak už vyplývalo z jeho osobní zbožnosti, velmi kladný. Vážně se zabýval myšlenkou, že sám vstoupí do kláštera. Bylo to v rodinné tradici. Jeho strýc Michael Maleinos byl představeným (*hegumenos*) jednoho kláštera v Thessálii a mezi lidi, kteří měli na Nikefora největší vliv, patřil velký asketa a mystik Athanasios; právě ten však Nikefora přesvědčil, aby nepodleh svému přání oddat se životu v ústraní, ale aby věnoval své síly zájmům křesťanského impéria. Na druhou stranu však Nikeforos nemohl nevidět, že četné dary a odkazy pozemkového vlastnictví církvi a zakládání nových klášterů podlamují ekonomickou i vojenskou sílu státu. Teoreticky podléhala sice církevní půda rovněž zdanění, ve skutečnosti však bylo toto pravidlo v praxi často obcházeno. Nedostatek pracovní síly vedl k tomu, že kláštery i jiné církevní instituce ani zdaleka neobdělávaly veškerou půdu ve svém vlastnictví. Během doby také leckteré kdysi kvetoucí kláštery zanikly anebo jenom živořily s několika málo mnichy. Ladem ležící půda však nesměla být jinak využita, protože podle zásady byzantského církevního práva nic z toho, co se kdy stalo majetkem církve, nesmělo už být nikdy zpět sekularizováno.

Nikeforos II. se nikdy neodhodlal k tomu, aby sáhl na církevní statky, byť jen ladem ležící. Zákonem z roku 964 však zakázal, aby nadále někdo daroval církvi jakékoli pozemky anebo aby založil nový klášter. Možnost prokazovat dobročinnost vůči církvi tím neměla být nijak dotčena. Každý, kdo chtěl učinit církvi donaci, měl však věnovat své prostředky na obnovu existujících už zchudlých nebo opuštěných církevních institucí, ať už to byly kláštery, sirotčince, špitály apod., a měl tak učinit darem peněz či jiných cenností, ale nikoli půdy. Tento zákaz se ovšem nevztahoval na zakládání klášterů či poustev v neosídlených či pustých oblastech, a Nikeforos sám dal příklad tím, že pro svého přítele Athanasia založil Velkou Lavru na hoře Athos na skalnatém neosídleném poloostrově v Chalkidike na severu Řecka, čímž položil základ pozoruhodné klášterní pospolitosti, která jeho autonomní mnišská republika existuje v rámci řeckého státu až dodnes.

Uspořádání domácích poměrů umožnilo Nikeforovi obnovit ofenzívu proti Arabům. Roku 961 překročil se svým vojskem Taurus a zahájil velké tažení proti severní Sýrii. Emír Saif-ad-Daulah, zaměstnaný boji s Buwa'iovci na severu a Fátimovci na jihu, se nezmohl na soustředěný odpor. Válka na islámské straně

nabyla jednoznačně obranný charakter. Když se Byzantinci utábořili před městem Adanou, její obyvatelé uprchli v noci do silně opevněné Mopsuestie, která však v červenci 965 rovněž padla po nedlouhém obléhání do byzantských rukou. A o měsíc později Nikeforos mohl slavnostně vstoupit do jednoho z předních křesťanských měst dobytých v minulosti Araby, do města Tarsu, rodiště apoštola Pavla, jež dříve bylo základnou četných islámských výpadů proti byzantskému území a zároveň v určitém smyslu branou střežící přístup do Sýrie a dále na východ. Emír Tarsu, který měl potom závislé postavení, marně hledal pomoc v ostatním arabském světě. Jedině z Egypta mu byly poslány po moři posily a zásoby, ale nadarmo. Tato pomoc dorazila už pozdě a egyptské lodi byly z větší části zničeny byzantskou flotilou.

Nikeforos rozvinul válečné akce jak na souši, tak na moři. Roku 965 si Byzantinci získali výlučnou vládu nad ostrovem Kyprem, který byl v začátcích arabské expanze strašlivě zpustošen a téměř vylištěn a který potom po dobu téměř tří století byl pod společnou nadvládou Byzance a arabského kalifátu, aniž by kterákoli z obou mocností na něm vykonávala skutečnou vládu. Ne všechny válečné akce ovšem končily stejným úspěchem. Trvalou ztrátou zůstávala Sicílie. Nikeforos proti ní poslal ve stejném roce jako proti Kypru rovněž válečnou výpravu, ta však skončila porážkou. Na rozdíl od zpustošeného Kypru byla Sicílie kvetoucí arabskou zemí s řadou opevněných měst. Nikeforos tuto skutečnost očividně podcenil a byzantské síly vyslané na tento ostrov se ukázaly být nedostatečné. A po řadě chyb, jichž se jejich velitelé, patrikiové Niketas a Manuel, dopustili, se první jednotlivá vítězství proměnila v naprostou katastrofu. Z byzantského hlediska to však byl jen dílčí neúspěch, který nic nezměnil na celkovém mocenském rozmachu říše.

Nebyl to jediný omyl, kterého se Nikeforos dopustil. Záhy po svém nástupu k moci odmítl platit každoroční příspěvek Bulharům, k němuž se zavázal Romanos I. mírovou smlouvou z roku 927, a když jej roku 965 bulharští vyslanci přišli upomenout, potupně je vyhnal. Dlouho trvající mír na severu byl tím narušen. Nikeforos musel přerušit východní tažení, aby mohl podniknout výpravu do Bulharska. Vítězně prošel pohraničními oblastmi a zničil několik bulharských pevností; na delší dobu se však nechtěl na severní hranici vázat, a proto se uchýlil k oblíbenému byzantskému prostředku. Obrátil se na ruského knížete Svjatoslava, který právě krátce předtím vyvrátil chazarskou říši v dnešním jižním Rusku, a bohatými dary ho přiměl k tomu, aby podnikl válečné tažení proti Bulharům. Cíle zlomit sílu bulharského státu tím dosáhl. Svjatoslav Bulhary porazil a zbavil trůnu cara Borise II., syna cara Petra, který po čtyřicet let udržoval s Byzancí přátelské vztahy. Místo něho se však usadil v bulharské pevnosti Preslavci na Dunaji sám a Byzanc tak namísto přátelského spojence získala na severní hranici příliš silného a potencionálně nebezpečného souseda.

Tato skutečnost však nemohla nijak výrazněji ovlivnit vítězné tažení proti Arabům. Krátce po návratu z Bulharska se Nikeforos opět osobně vypravil na

východ, dobyl řadu měst ve vnitrozemí severní Sýrie a z výpravy se vracel podél mořského pobřeží, aby dobytá území zajistil i z boku a opanoval přístup k moři. Byl to promyšlený taktický plán podstatně odlišný od taktiky užívané v dřívějším období na obou stranách. Nešlo už jen o jednotlivé prudké útoky s cílem proniknout do hloubky nepřítelova území, způsobit tam škody, nabrat kořist a opět se vrátit do bezpečí vlastní základny, ale o systematické úsilí opanovat jednu oblast za druhou a učinit z nich součást říše. Nikeforos se po ukončení tažení v roce 968 vrátil do Konstantinopole, protože jeho dlouhá nepřítomnost v hlavním městě byla nežádoucí; převážná část armády však na východě zůstala a v následujícím roce Michael Burtzes dovršil císařovo dílo, když se mu 28. října 969 podařilo zmocnit se mohutně opevněné Antiochie, největšího města v Sýrii, jež bylo sídlem jednoho ze tří východních křesťanských patriarchů.

Uprostřed tohoto nového mocenského rozmachu Byzance, jenž se projevil i v dalším vzrůstu sebevědomí a pocitu nadřazenosti byzantské společnosti nad ostatním světem, dorazilo začátkem června 968 do Konstantinopole poselstvo západního císaře Otty I., vedené biskupem Liutprandem z Cremony, který už tam vykonal podobnou cestu o dvě desetiletí dříve, tehdy jako vyslanec vévody Berengara ke Konstantinu Porfyrogenetovi. Byzanc držela na Západě jen jižní cíp italského poloostrova – Apulii a Kalábrii s městem Bari jako centrem jejích držav, zatímco Sicílie zůstávala v moci Arabů. Větší část ostatního italského území byla rozdrobena do drobných i větších knížectví, z nichž vévodové v Capue a Beneventu uznávali svrchovanost byzantských císařů. Když se v Německu dostala na trůn saská dynastie a zejména potom, co se dal roku 962 korunovat římským císařem, začal Otto I. usilovat o podrobení celé Itálie pod svou vládou. Podařilo se mu docílit toho, že ho kapujský a beneventský vévoda uznali jako svého suveréna; roku 967 pak podnikl pokus zmocnit se vojensky města Bari, který ovšem skončil neúspěchem. Proto se rozhodl k přímému diplomatickému jednání. Obsahem Liutprandova poselství byla žádost, aby byzantský císař poslal synu Otty I., který byl krátce předtím korunován jako jeho spolucísař a nástupce, „v purpuru narozenou princeznu“ za manželku, která by mu jako věno přinesla byzantské italské državy, jež by tak byly včleněny do souboru západní říše. Oba císařské rody by byly spojeny příbuzenskými svazky a mělo by mezi nimi trvat přátelství a spojenectví založené na jasném vymezení sfér mocenského vlivu.

Západní císař si stěží mohl zvolit méně vhodný okamžik k vyslovení takové nabídky. Ani v době nejhlubšího úpadku své moci se Byzanc, aspoň v teorii, nikdy nevzdala svých universalistických nároků na svrchovanost nad celým křesťanským světem a stejně tak snahy udržet, co z jejích držav na západě zbylo, případně je podle možností rozšířit. Tím méně byl Nikeforos Fokas, který si za životní cíl zvolil rozšíření území říše a který v tomto směru docílil tak velkých úspěchů, ochoten popřát sluchu takové nabídce. Návrh byl striktně odmítnut jako nepřijatelný a Liutprand přitom musel vyslechnout ostře formulované, urážlivé poučení, že jeho pán nemá sebemenší nárok na to nazývat se římským císařem, ale že je to jen

barbarský král, který se pokouší uzurpovat si nároky jedině oprávněného císaře, který sídlí v Konstantinopoli. S ním samým bylo zacházeno krajně přísně, jako nebezpečný cizinec byl držen v izolaci a celý jeho pobyt byl podle vlastního Liutprandova líčení jen dlouhou řadou různých urážek a příkoří. Spis, který Liutprand o svém pobytu v Konstantinopoli napsal a který se vyznačuje krajně nepřívětivým líčením byzantských poměrů, je nejen pozoruhodným kulturně historickým pramenem, ale také výmluvným dokladem toho, jak hluboká propast už zela v 10. století mezi evropským východem a západem.

Nikeforos Fokas se netěšil dlouho ze zprávy o dobytí Antiochie; nebylo mu dopřáno aby dovedl svůj úmysl do konce a získal nazpět Palestinu a tím i svatá místa křesťanů. V noci z 10. na 11. prosince 969 byl zavražděn skupinou svých důstojníků vedených jeho někdejší přítelem a jistě nejschopnějším z jeho vojenských velitelů Ioannem Tzimiskem, který se okamžitě prohlásil císařem.

Příčin, které způsobily Nikeforův pád, bylo více. Přestože se mohl vykázat tak velkými úspěchy a jeho vláda přivedla byzantskou říši k novému vrcholu moci, nebyl v byzantské společnosti oblíben, ať už šlo o konstantinopolský lid, armádu a konec konců i církve. Byl tvrdý a uzavřený, s neúprosnou přísností vyžadoval dodržování vojenské kázně a všechna provinění ostře trestal. Aby získal prostředky na vedení válek, zvýšil všeobecnou daň (*kapnikon*) a bez milosti vyžadoval, aby všichni občané bez výjimky plnili do poslední maličkosti své povinnosti vůči státu. Přestože byl osobně silně nábožensky založen, vystupoval ostře i vůči církvi, jejíž hodnostáře popudily jak jeho zákony zakazující pozemkové donance, tak i jeho snaha rozhodovat o obsazování uvolněných biskupských stolců a vybírat daně z církevních diecézí. Postupně si znepřátelil i četné příslušníky aristokracie. Ioanna Tzimiska odvolal už roku 965 z funkce domestika Východu a podobně se šířily pověsti, že bude sesazen Michael Burtzes, když císař vítěze nad Antiochií krátce nato povolal na svůj dvůr. Tzimiskovi se proto bez potíží podařilo získat jej pro spiknutí proti Nikeforovi, na němž se podíleli už i další přední důstojníci. Podporoval je i *parakoimomenos* Basileios, který se rovněž obával o svůj úřad, a nikoli zanedbatelnou roli v spiknutí sehrála i císařovna Theofano, o níž v tomto případě není třeba pochybovat, že byla Tzimiskovou milenkou. Právě ona totiž zařídila, že se spiklenci mohli v noci tajně dostat do paláce, a nechala jim otevřeny dveře do císařovy ložnice. Burtzes a další důstojníci Nikefora v Tzimiskově přítomnosti ubodali meči a komorník Basileios se pak hned v průvodu silného oddílu vojáků vydal do konstantinopolských ulic, aby ohlásil vládu nového císaře.

Ioannes Tzimiskes (969–976) byl stejným typem vládce jako jeho předchůdce. Byl to vojenský uzurpátor, který vládl jako starší spoluvládce (*autokrator*) jménem obou nedospělých legitimních císařů. Byl typickým představitelem vojenské aristokracie. Pocházel z arménské rodiny, z otcovy strany byl spřízněn s rodem velkého vojevůdce Ioanna Kurkua, po matce byl spřízněn s Foky; jeho první manželka, která zemřela nedlouho před jeho uzurpací, byla z rodu Sklerů, o něž se i nadále především opíral. Na rozdíl od Nikefora Foky však usiloval i o dobrý vztah k státní

byrokracii a zejména k církvi. Jedině zde narazil zprvu na významnější odpor. Patriarcha Polyuktos odmítl uzurpátora uznat, pokud nesplní tři základní podmínky: nezapudí cizoložnou manželku zavražděného císaře, nepotrestá jeho vrahy a sám nevykoná pokání. Tzimiskes považoval dobré vztahy s církevní hierarchií za podstatnou oporu své vlády a patriarchovým požadavkům se bez odporu podrobil. Svou milenku, které se nedostalo příležitosti sklízet plody z činu, při němž pomáhala, pokud jej vůbec nepodnítila, poslal do vyhnanství; své dva spoluspiklence, kteří Nikefora zavraždili a tím mu uvolnili cestu k trůnu, poslal bez jakýchkoli skrupulí na smrt; sám svou spoluvinu před očima církve vykoupil tím, že ze svých rodových statků poskytl štědré donace církevním institucím. Zvláště štědré dary poskytl klášteru Velká Lavra na hoře Athos a současně tam položil základy dalšího rozvoje mnišského života tím, že vyřešil spory mezi klášterem a poustevníky, kteří tam žili ve svých celách. Jeho *chrysobulla* (listina opatřená zlatou pečetí) z roku 970 představuje skutečnou zakládací listinu athoské klášterní komunity. Navíc Tzimiskes bez prodlení zrušil Nikeforovy zákon zakazující zvětšování pozemkového majetku církve a uznal církev jako samostatnou moc ve společnosti vedle moci státní.

Legitimitu své vlády hleděl Tzimiskes posílit také tím, že se oženil s Theodorou, dcerou Konstantina Porfyrogenneta a tím tetou obou mladých legitimních císařů. Sňatkem také vyřešil spor se západním císařem. Po určitém vyjednávání byl dohodnut kompromis. Ottovi II. byla roku 972 poslána jako nevěsta princezna Theofano, která sice nebyla porfyrogenneta, ale Tzimiskova vlastní neter; díky jeho sňatku s dcerou Konstantina Porfyrogenneta ji však bylo možno považovat za příbuznou s legitimní dynastií, takže prestiž západního císaře zůstala přece jen zachráněna, aniž by Byzanc musela slevit ze svých zásad. Otázka byzantských držav v Itálii zůstala stranou a mezi oběma říšemi byl dohodnut přátelský vztah při zachování mocenského statu quo.

Aktuální se ovšem stala otázka Bulharska a Nikeforův nástupce musel platit za nedomyšlenou zpupnost svého předchůdce, kvůli níž ztroskotal půl století trvající mír na severní hranici a přátelský poměr s nebezpečným slovanským sousedem. Ruský kníže Svjatoslav, který se usídlil v bulharské Malé Preslavi, hodlal využít vnitřních zmatků v Byzanci po nástupu nového císaře, který musel čelit povstání zosnovanému několika příslušníky rodiny Foků, a podnikl velkou výpravu proti říši. Na jaře roku 970 překročil s třiceti tisíci bojovníky, z nichž většina byli obávaní normanští Varjagové, pohoří Balkán, zaútočil na Filippopolis (dnešní Plovdiv) a vtrhl do Thrákie. Zdálo se jen otázkou času, kdy stane před hradbami hlavního města jako kdysi Symeon. Tzimiskes se s ním nejdříve pokusil vyjednat, ale zpupnost a sebevědomí ruského knížete předčily i byzantskou aroganci. Jako podmínku míru nestanovil nic menšího než požadavek, aby mu Byzantinci přenechali všechna svá evropská území včetně Konstantinopole a stáhli se do Asie, zatímco on by byl svrchovaným pánem celé východní Evropy. Jeho ambice překonaly i někdejší plány velkého bulharského panovníka. Na rozdíl od něho našel však

v Tzimiskovi zcela jiný typ protivníka a byzantská říše představovala také jinou politickou a vojenskou sílu než v době vnitřních zmatků po smrti Leona VI. Tzimiskes byl právě zaměstnán potlačením vzpoury Foků, a proto proti Svjatoslavovi poslal vojsko vedené svým přítelem a nejschopnějším velitelem Bardou Sklerem, jiným představitelem byzantského aristokratického arménského původu. A přestože se byzantské síly početně rovnaly sotva dvěma třetinám Svjatoslavova vojska, v rozhodné bitvě je přímo rozdrtily; jenom nepatrné trosky ruského vojska se zachránily útekem na bulharské území, zatímco na byzantské straně prý padlo pouze 25 vojáků.

V následujícím roce se pak už proti Svjatoslavovi vypravil sám císař. V dubnu 971 oblehl hlavní bulharské město Preslav a po krátkém boji ji dobyl. Osvobodil Svjatoslavem sesazeného cara Borise a veřejně ho uznal za bulharského vládce. To mu získalo přízeň mezi bulharskými bojary, kteří nyní začali houfně odpadat od ruského knížete a přidávali se na stranu byzantského císaře. Svjatoslav se se svými lidmi uchýlil do silně opevněného města Dorostolon (Silistria) na Dunaji. Tzimiskes mu však neposkytl čas k oddechu a tím méně k přivolání posil. Urychlenými pochody jej dostihl a znova oblehl. Ve stejné době tam z Černého moře po Dunaji doplulo i byzantské loďstvo vyzbrojené strašlivým „řeckým ohněm“, které Rusům odřízlo možnost ústupu po vodě. Svjatoslav podnikl proti Byzantincům několik výpadů, z nichž každý se proměnil v krvavou bitvu s velkými ztrátami na obou stranách. Poslední z nich byla svedena 21. července. V obrovském horku byl boj veden s urputnou zuřivostí do konce sil. Nakonec ji rozhodl útok byzantské jízdy. V čele hrozivého klínu těžce ozbrojených jezdců a koní jej vedl sám císař oděný v pozlaceném brnění. Ruským vojákům, oslepeným odpoledním sluncem, se zdálo, že v mraku prachu zvrženém kopyty koní vidí nadpřirozenou bytost. Věřili, že je to sám svatý Theodoros Stratelates (Vojevůdce), patron byzantských vojáků, jehož svátek právě na ten den připadal, který vede byzantské vojsko proti nim. Zděšeně zanechali odporu a dali se na bezhlavý útek. Většina jich byla pobita a jen málo se jich zachránilo před meči stíhajících jezdců.

Po této porážce se Svjatoslav byzantskému císaři vzdal. Podmínky mírové smlouvy byly pro něj kruté. Musel slíbit, že se vrátí do Kyjeva a už nikdy nevstoupí na bulharské území, že Rusové nebudou nikdy jakýmkoli způsobem obtěžovat byzantskou pevnost na Krymu Chersonnesos, který byl hlavní stanicí Byzance pro obchod s jižním Ruskem, a že naopak budou Byzantincům pomáhat v boji proti jejich nepřítelům. Zato jim císař přislíbil obnovit jejich obchodní privilegia v Konstantinopoli a považovat je nadále za přátelský národ. Zdecimovaná Svjatoslavova armáda se však přesto nedostala zpět domů. Jejich dřívější spojenci, nomádští Pečeněgové sídlící na východním břehu Dněpru, Rusy při pokusu překročit velké přeje na této řece přepadli, donutili je tam přezimovat a nakonec celé ruské vojsko i s jejich knížetem při pokusu o přechod řeky pobili.

Tzimiskes, který se tak zbavil nebezpečného nepřítele, nepovažoval už za potřebné brát dále ohledy na poražené Bulhary. Roku 972 dal přivést celou rodinu

bulharského vládce do Konstantinopole a v triumfálním pochodu, kterým oslavil své vítězství, byl car Boris veden jako jeho zajatec. Na Konstantinově fóru byl před přihlížejícím davem veřejně zbaven carského pláště a dalších odznaků panovnické moci a nato pak, jako akt císařovy milosti, povýšen do hodnosti magistra. Nikdy se však už nesměl vrátit do Bulharska, které bylo jako jedna z provincií opět včleněno do správní soustavy byzantské říše. Tzimiskes rovněž zrušil bulharský patriarchát a podřídil bulharské biskupy pod konstantinopolskou jurisdikci, aby likvidace bulharské samostatnosti byla úplná. Na paměť zázračné pomoci, která — jak Byzantinci věřili — jim dopomohla k vítězství, nařídil přejmenovat Dorostolon na Theodoropolis (město sv. Theodora).

Teprve ukončení války s Rusy umožnilo Tzimiskovi obrátit pozornost opět k východu a dovést zde Nikeforovo dílo. Emír v Aleppu přestal být nebezpečím. Krátce po pádu Antiochie *stratopedarches* Petros Fokas obklíčil v zimě 969/970 samotné Aleppo a donutil jeho správce ke kapitulaci a uzavření mírové smlouvy, která z Aleppa učinila ve skutečnosti jen vazala byzantské říše. Nová výzva byzantské moci však vyvstala na jihu, když Fátimovci, původně vládcí v severní Africe, se zmocnili i vlády nad Egyptem a odtud opanovali Palestinu. Už roku 971 zaútočili, i když bez úspěchu, na Antiochii a nepřestali už nadále dorážet na byzantské pozice.

Tzimiskes se na východ vypravil roku 974. Stejně jako jeho předchůdce postupoval systematicky podle předem připraveného strategického plánu. Dříve než proti arabskému nepříteli táhl na severovýchod, kde v Arménii hrozilo nebezpečí, že sjednocení arménští magnáti by pod velením krále Ašota III. mohli vytvořit nepřátelskou frontu proti Byzanci. Mír a zároveň prosazení jejího vlivu v kavkazské oblasti mělo pro Byzanc, stejně jako už dříve ve starověku pro říši římskou, vždy velký význam. Problém se stal aktuální zejména nyní, když se Tzimiskes chystal k velké protiarabské ofenzívě. Podařilo se mu docílit toho, že jeho tažení nevyústilo ve válečné střetnutí, ale že naopak s králem Ašotem uzavřel spojeneckou smlouvu. S posilou 10 000 arménských jezdců se nyní vypravil na jih a jeho tažení trvajících pouze jeden a půl roku rozšířilo byzantskou moc až do Palestiny. Nejprve obsadil oblast horní Mezopotámie. Neobrátil se však na východ, kde sídlí arabských kalifů, nyní zbavených jakékoli skutečné moci, se zdálo být snadnou kořistí. Důvodem byly zřejmě strategické úvahy — problémy se zásobováním, příliš napnutá spojovací linie s jeho bezpečným zázemím a trvalá hrozba z jihu obsazeného Fátimovci. Tzimiskes proto postupoval do Sýrie, kde upevnil dosavadní výboje. Přezimoval v Antiochii a odtud se na jaře roku 975 vydal do Palestiny. Slavnostně vstoupil do Emessy, po krátkém odporu obsadil Baalbek, Apameiu a Damašek a odtud už vstoupil do Galileje, kde se mu vzdalo bez boje netoliko město Tiberias, ale i Nazaret, rodiště Kristovo. Tzimiskes se ocitl na dosah samotného Jeruzaléma. Silná přístavní města na středomořském pobřeží byla však ještě v arabské moci a císař, podobně jako o rok dříve v případě Bagdádu, nechtěl riskovat, že by byl napaden zezadu. Obrátil se proto zpět na sever a postupně podrobil jedno město

za druhým své moci: Akra, Bejrút, Sidon, Bykos a další města — s výjimkou silné pevnosti Tripolis — se mu po větším či menším odporu musela vzdát a Tzimiskes svou výpravu dokončil tím, že soutavně pacifikoval vnitrozemí a dobyl tam jednotlivé pevnosti, které předtím byly základem arabské vojenské síly.

Tzimiskovo tažení byla skutečná křížácká výprava, která byzantské moci podrobila velkou část křesťanských posvátných míst ztracených v době arabské expanze. Od 7. století se byzantské území nerozpínalo ještě nikdy tak daleko na východ, a navíc bylo těchto zisků dosaženo za cenu nepatrných ztrát. Nelze však také přehlédnout skutečnost, že svého nejvyššího cíle — obsazení Jeruzaléma — tato křížácká výprava nedosáhla. V byzantských očích ovšem Jeruzalém neměl tak velký význam, jaký měl pro středověkého západního člověka, protože místem, k němuž se upínalo náboženské myšlení Byzantinců a jež pro ně představovalo a v sobě soustřeďovalo vše nejposvátnější na zemi, byla Konstantinopol, která jim byla novým pozemským Jeruzalémem, významnějším a důležitějším než Jeruzalém skutečný. Ještě důležitější byla skutečnost, že vlastní centra arabské moci na území Iráku, Íránu a v severní Africe zůstala těmito výboji nedotčena. Jakkoli Nikeforovy a Tzimiskovy výboje navazující na úspěchy jejich předchůdců posunuly východní hranici zřetelně o 200 až 300 kilometrů dále na východ a přivtěly k říši široký pruh území táhnoucí se od Arménie přes severní Mezopotámii a Sýrii až do Palestiny (která ovšem byla záhy zase ztracena), obnovit vládu nad východními provinciemi římské říše bylo nad možnosti středověké Byzance.

Není třeba pochybovat o tom, že Tzimiskes by byl ve svých výbojích pokračoval. V zimě roku 975/76 však už cestou zpět do Konstantinopole onemocněl tyfovou horečkou a 10. ledna 976 zemřel.

Vyvrcholení byzantské epeje: Basileios II.

Tzimiskova náhlá smrt uvolnila cestu k skutečné vládě oběma legitimním, „v purpuru zrozeným“ císařům, synům Romana II., kteří mezitím dosáhli věku 19 a 16 let. Zdálo se už, že příslušníci makedonské dynastie jsou odsouzeni k tomu, aby byli císaři jen podle jména a těšili se pouze vnějším projevům svého postavení, zatímco skutečná moc zůstane v rukou jejich spolucísařů, kteří budou fakticky vládnout jejich jménem podobně jako kdysi majordomové na dvoře franských Merovejců. Oba mladí císaři také nebyli k vládním záležitostem vedeni, či přesněji ani připuštěni, a skutečně také mladší z nich Konstantinos neprojevoval o vládu sebemenší zájem a zcela se vyžíval v rozmařilém způsobu života.

Skutečná moc po Tzimiskově smrti spočívala v rukou parakoimomena Basileia, nemanželského syna Romana Lakapena, který tento vysoký úřad zastával s krátkými přestávkami už plných třicet let od začátku samovlády Konstantina Porfyrogeneta. Tento eunuch měl mnoho nectností; byl to lstivý intrikán, chtivý majetku a moci, arogantní a pochlebující podle situace a potřeby, požívačný rozmařilec, ale

beze vší pochyby schopný administrátor. Vůbec mu nepřišlo na mysl, že by měl považovat Basileia, který už dosáhl dospělého věku, za skutečného vládce, ale hodlal nadále vládnout sám císařovým jménem. Nebezpečí pro svou moc však spatřoval v představitelích armády mezi nimiž přední místo zaujímal Bardas Skleros, příslušník mocné aristokratické rodiny arménského původu, který byl za Tzismikovy vlády vrchním vojenským velitelem (domestikem Východu). Basileios se ho pokusil odstranit tím, že ho jmenoval strategem pohraničního thematu Mesopotamia. Skleros však na to odpověděl tím, že se dal svými vojáky prohlásit císařem a vytáhl proti hlavnímu městu. Získal podporu velké části maloasijské aristokracie a podařilo se mu strhnout na svou stranu i provinciální loďstvo operující u maloasijských břehů. Ve dvou bitvách, na podzim roku 976 a na jaře 977, porazil císařské armády, a táhl proti hlavnímu městu, kde císaři zůstalo věrné hlavní loďstvo kotvící v konstantinopolském přístavu. V této situaci se Basileios obrátil na Bardu Foku, který byl až do té doby držen v internaci v klášteře na ostrově Chios. Byl to zoufalý čin, protože Bardas Fokas byl potencionálně stejně nebezpečný jako Skleros a navíc po svých zkušenostech neměl důvod mít současné vládce v lásce. Představoval však jedinou sílu schopnou Sklerovi čelit.

Fokas, který věděl, kde je zdroj jeho síly, se nezdržoval v obklíčeném hlavním městě, ale pronikl do vnitrozemí Malé Asie a začal tam shromažďovat armádu. Skleros nato zanechal obléhání a urychleně se vrátil, aby zničil nebezpečí vyrůstající mu za zády hned v zárodku. V první bitvě se mu podařilo svého protivníka porazit, ale Fokas unikl ke gruzínskému knížeti Davidovi, od něhož získal podporu a především silné vojenské posily pod velením Ioanna Tornikia — mnicha-vojáka, který se později uchýlil jako poustevník na horu Athos. Fokova a Sklerova armáda se střetly v březnu 979 na řece Halys. Podle líčení Ioanna Skylitza však oba vojevůdci souhlasili s tím, že místo toho, aby nechali bojovat své armády, bude spor vyřešen jejich osobním soubojem. Tato přímo romantická historika ukazuje, že v občanské válce nešlo o zájmy říše nebo legitimní dynastie, ale především o soupeření předních aristokratických rodů, který z nich bude mít v říši převahu. V souboji byl Bardas Skleros zraněn a s malou družinou svých věrných se uchýlil na území mosulského emíra, kde požádal o azyl. Na kalifův příkaz byl poslán do Bagdádu, kde pak strávil sedm let v pohodlné internaci.

Tak skončila první občanská válka v době Basileiovy vlády. Posílila postavení parakoimomena Basileia, který zůstal všemocným ministrem a v podstatě regentem, zejména však podpořila rozvoj odstředivých tendencí mezi provinciální aristokracií reprezentovanou nyní zejména Bardou Fokou, který v hodnosti domestiků východu byl vrchním velitelem byzantských vojsk a opíral se o podporu dalších mocných rodin, zejména Melissenů a Maleinů. Utrpěla pouze prestiž moci císařské. V jednom ohledu však přece jen došlo k podstatné změně: legitimní císaři nestáli už ve stínu mocného spolucísaře, který byl ve skutečnosti autokrátorem a skutečnou vládu strhl výlučně na sebe, ale titul a nadřazené postavení absolutních vládců se všemi odznaky a projevy moci, jež byly při nejrůznějších příležitostech

a ceremoniích veřejně prezentovány, zůstaly vyhrazeny jim. Mladší Konstantinos byl ochoten se s tím spokojit a o více neusiloval. Pro císaře Basileia byla však revolta předních hodnostářů a aristokratů říše, kteří v občanské válce bojovali až už na té či oné straně pouze za vlastní zájmy, tvrdým poučením.

Někdy v této době došlo podle shodného svědectví všech pramenů k podstatné proměny jeho povahy. Zavrhl všechny rozkoše a přepych císařského dvora — vybraná jídla, skvělé oděvy, slavnosti; ženy neměly v jeho životě žádné místo, nikdy se neoženil a není ani známo, že by kdy měl nějaké milenky. Byl přísný, zasmušilý, podezřívavé povahy, neměl přátel, nedbal ani o vnější projevy moci, ani o jakákoli rozptýlení. Veškerý jeho zájem se upíral jen ke správě státu a k výkonu moci. To ovšem muselo narážet na odpor jeho všemocného ministra, který nechtěl připustit, aby byl jakkoli omezována nebo kontrolován.

O událostech v letech 980—985 nejsme téměř vůbec informováni, zdá se však, že eunuch Basileios v obavě před stále rostoucí snahou mladého císaře ujmout se skutečné vlády, se pokusil proti němu zosnovat spiknutí. Basileios II. odpověděl rázným protiúderem. Neočekávaně nařídil parakoimomena zatknout, zbavil jej všeho majetku a poslal do vyhnanství. Nejpozoruhodnější na celé věci bylo však to, že tento příkaz byl vykonán bez jakéhokoli pokusu o odpor a že eunuch Basileios, který byl jeden den všemocným správcem říše oplývajícím nesmírným bohatstvím, se druhý den stal bezmocným žebrákem zbaveným i těch nejnnutnějších prostředků k životu. Zcela zlomen touto náhlou změnou svého osudu byl ochromen šokem a za několik dnů zemřel. Jako příčinu parakoimomenova sesazení císař uvedl jeho zpronevěru státního majetku a korupci. Když však byla provedena konfiskace jeho majetku, byl sám císař ohromen tím, jaké ohromné jmění si jeho ministr úplatky a jiným využíváním svého úřadu na úkor státu nahromadil. A i když to byl výjimečně extrémní případ, přece jen v něm nacházíme typický doklad skutečnosti, že hlavním zdrojem majetku a moci bylo v byzantské společnosti postavení v žebříčku císařské byrokracie.

Císař Basileios se neomezil jen na to, že konfiskoval veškerý majetek svrženého parakoimomena ve prospěch koruny (dokonce včetně všech nadací, které kdy učinil, jako byly např. bohaté statky kláštera sv. Basileia), ale zrušil i platnost veškerých zákonů a nařízení jím kdy vydaných, pokud on sám ji nepotvrdí vlastoručním přípisem na rubu příslušné listiny. Byl to zřejmě nejen projev zášti vůči zpupnému eunuchovi, který si osoboval postavení císařova poručníka a omezoval ho v jeho moci, ale záměrný krok v úsilí o prosazení absolutní vlády.

Byl tu ovšem ještě Bardas Fokas. Existovalo podezření, že se podílel na spiknutí chystaném Basileiem Lakapenem, anebo že o něm aspoň věděl. Císař se neodvážil proti němu zakročit podobně jako proti parakoimomenovi a také mu k tomu nepochybně chyběly mocenské prostředky. Spokojil se tedy aspoň s tím, že jmenoval Foku správcem (*dux*) pohraniční provincie Antiochie a pod touto záminkou ho zbavil titulu domestiků Východu a vrchního velení nad vojskem. To mu však nestačilo. Chtěl se sám osobně uplatnit jako vojenský velitel a příležitost se mu k tomu právě nabízel.

Bulhaři, jejichž stát Ioannes Tzimiskes roku 972 znovu začlenil do soustavy byzantské říše, nezůstali dlouho pod byzantskou nadvládou. Zdá se ostatně, že byzantská správa byla plně zavedena především ve východní a přímořské části bulharské říše, zatímco hornaté vnitrozemí na západě, obtížně přístupné, zůstalo stranou pozornosti a podrželo si možná i určitou samostatnost. A právě zde, na území dnešní Makedonie, vypuklo po zprávě o smrti Ioanna Tzimiska a o zmátcích, které ji následovaly, nové bulharské povstání proti byzantské nadvládě. Do jeho čela se postavili čtyři bratři – David, Moses, Aaron a Samuel, nazývaní Komitopulové (podle toho, že jejich otec Nikolaos byl byzantským správním úředníkem s titulem *komes*). Kolem roku 980 tři starší bratři byli už mrtví, ale zato nejmladší z nich, Samuel, se prosadil jako samostatný vládce, který ovládl celou jihozápadní část někdejší bulharské říše a dále rozšiřoval svou vládu tak, že opanoval nejen celé území mezi Dunajem a pohořím Balkán, ale postupně ovládl i Epirus, část Albánie a začal podnikat nájezdy do Řecka. Větší města, jako Théby, Athény či Korint mu dokázala odolat, ale řecký venkov byl bez milosti vydán na pospas jeho plenění. Důležitou překážkou jeho útokům tvořilo město Larissa v Thessálii, jejíž guvernér Kekaumenos bulharský nápor několikrát odrazil. Roku 985 se jí však Samuel nakonec zmocnil a na jaře roku 986 bulharský vládce oblehl Berrhoiu. A Berrhoia byla vzdálena jen několik hodin jízdy od Soluně. Císař Basileios II. považoval za nutné proti Samuelovi rozhodně zasáhnout a zároveň v tom viděl vhodnou příležitost projevit se osobně jako vojenský velitel.

Jeho výprava však skončila pohromou. Strategicky byla plánována dobře. Basileios se rozhodl proniknout Samuelovi do zad a opanovat Serdiku (dnešní Sofii), která tvořila křižovatku všech strategicky důležitých i obchodních cest v Bulharsku. V důsledku špatně koordinovaných akcí jeho podřízených velitelů a nedostatečné přípravy obléhání nemělo úspěch a když se projevil nedostatek zásob, bylo nutno od něho upustit a zahájit ústup. Mezitím se však Samuel vrátil urychlenými pochody nazpět, předem obsadil strategicky vhodné místo v horské soutěsce, nazývané podle velkého římského císaře a dobyvatele Balkánu Trajánova brána, a 17. srpna vracející se Byzantince nečekaně napadl a úplně rozdrtil. Většina byzantského vojska byla pobita a samotnému Basileiovi se jen s námahou podařilo uprchnout v doprovodu několika důstojníků a vojáků do Thrákie.

Zničení Basileiova vojska Bulhary vyvolalo veliký ohlas. Maloasijská aristokracie, která vedení vojenských záležitostí považovala za své dědičné privilegium a která už byla pobouřena způsobem, jak Basileios odstranil z čela armády Bardu Foku, projevila otevřený odpor nad tím, že nezkušený císař si dovolil organizovat vojenské tažení bez jakékoli konzultace s některým z nich a že vojsko vedl sám místo toho, aby si k tomu vybral některého zkušeného vojevůdce z jejich řad. Bardas Skleros, který už sedm let nečinně trávil čas v Bagdádu, si byl jist, že nyní definitivně přišel jeho čas. Přesvědčil kalifa, aby ho propustil a poskytl mu podporu, a vydal se zpět na byzantské území, kde se v Melitene znovu prohlásil císařem. Rychle se zvětšující počet jeho příznivců přiměl Basileia, aby nebral nebezpečí na

lehkou váhu. Jeho vojsko bylo však předtím zničeno a slabé síly, jež mu zbyly, jen stěží stačily zadržovat bulharský tlak na severní hranici. Z Malé Asie, tradičního rezervoáru byzantské vojenské síly, on sám podporu stěží mohl očekávat. Proto se rozhodl obrátit se na tradičního Sklerova nepřítele Bardu Foku. Znovu ho jmenoval domestikem východu a vyzval ho, aby sestavil armádu, kterou by porazil uzurpátora. Uražený Fokas však nechtěl už nic mít společného s mladíkem, který jeho, představitele jedné z nejmocnějších rodin a příbuzného zemřelého císaře, ponížil a který navíc prokázal svou neschopnost. Uchýlil se na statky svého přítele Eustathia Maleina zahrnující nemalou část provincií Charsianon a Kappadokia a v jeho sídle, připomínajícím spíše královský palác než venkovský statek, povolal k sobě představitele všech maloasijských šlechtických rodin. V jejich středu se za jejich nadšeného souhlasu dal v srpnu 987 provolat císařem. Nezapomínal ovšem, že blízko arabské hranice je připraven bojovat o moc ještě další uzurpátor, jehož síly nebylo možno podceňovat a který by ho mohl při tažení na hlavní město ze zadu nečekaně ohrozit. Obrátil se proto na Sklera s návrhem, aby se o císařskou moc rozdělili jako spolucísaři; aby místo vyčerpání svých sil vzájemným bojem naopak společně rozdrtili Basileia a potom se o vládu podělili tak, že jednomu připadne správa západní a druhému správa východní poloviny říše. Skleros na nabídku přistoupil, ovšem Bardas ho záhy zrádně přepadl, zajal a uvěznil v jeho vlastním sídle.

Takto zajištěn vydal se Bardas Fokas na pochod proti Konstantinopoli. Na začátku jara roku 988 stanula větší část jeho vojska u Chrysopole na asijské straně Bosporu, přímo naproti hlavnímu městu, zatímco Bardas sám se s vybranými oddíly utábořil u Abydu, byzantské celnici na Hellespontu, jenž byl jediným městem v Asii, jež zůstalo v Basileiově moci. Basileios se ocitl v zoufalém postavení. Mohl se sice spolehnout na lojalitu konstantinopolského obyvatelstva, jež maloasijské aristokraty upřímně nenávidělo, ale jediná vojenská síla, jež mu zbyla, byla císařská garda. Nemohl počítat ani s podporou iberských (gruzínských) spojenců, protože jejich král David byl přítelem Fokovým a poskytl svou pomoc jemu. V této situaci, jež se mohla zdát beznadějnou, projevila Basileios II. rozhodnost a strategickou prozíravost, které byly pro jeho celou vládu příznačné.

Podle smlouvy, kterou Ioannes Tzimiskes uzavřel roku 971 s knížetem Svjatoslavem, byl ruský panovník povinen poslat v případě potřeby císaři vojenskou pomoc. A právě s odvoláním na tuto dohodu byli vysláni na rychlých člunech po Černém moři a dále po Dněpru do Kyjeva poslové s žádostí o posláni vojenských oddílů. Vládce v Kyjevě byl v té době Svjatoslavův nejmladší syn Vladimír, původně kníže v Novgorodu, který se po násilné smrti svých starších bratrů stal roku 980 nejvyšším ruským knížetem. Vladimír projevila ochotu půjčit byzantskému císaři silný oddíl svých normanských (varjažských) bojovníků, a to o to ochotněji, že se mu tito silní, ale také příliš samostatní spojenci, kteří mu v bratrovražedných válkách pomohli na trůn, stali mezitím nepohodlní. Zároveň však chtěl co nejvíce vytěžít z beznadějné situace, v níž se Basileios ocitl, a tak si za slíbenou pomoc

diktoval svou cenu — a ta byla vysoká: ruský kníže požadoval, aby mu císař dal za manželku byzantskou „v purpuru narozenou“ princeznu. Z byzantského hlediska to byl nehorázný požadavek; vážně ohrožoval nároky na výlučné nadřazené postavení v hierarchii křesťanských panovníků, které si byzantští císaři osobovali. A nadto ruský vládce byl dosud pohan! Basileios ovšem neměl možnost rozhodovat se pro nebo proti. Jiná záchrana než přijmout ruskou pomoc, a to i za tuto neslýchanou cenu, mu nezbývala. A tak přislíbil Vladimírově žádosti vyhovět, ovšem za podmínky, že se dá pokřtít a zapudí všechny své dosavadní ženy ze svého dvora. Ruský kronikář uvádí, že Vladimír měl kromě svých čtyř řádných manželek (z nichž dvě byly českého původu) ještě na osm set souložnic na různých svých hradech; je očividné, že toto nepravděpodobně vysoké číslo je jen literární zveličení vytvořené podle biblického vzoru (král Šalamoun a jeho ženy), není však také třeba pochybovat o tom, že tento údaj v podstatě vystihuje způsob života běžný na Vladimírově dvoře a v prostředí jeho družiny.

A tak v létě nebo na podzim roku 988 dorazily po Černém moři do konstantinopolského přístavu ruské lodice s družinou šesti tisíc obávaných normanských bojovníků, kteří už nadále zůstali natrvalo v Konstantinopoli a stali se jádrem proslulé varjažské gardy byzantských císařů. S jejich příchodem nabylo událostí rozhodujícího obratu. Basileios nejprve díky obratnému taktickému postupu porazil a zcela zničil Fokovo vojsko tábořící proti Konstantinopoli u Chrysopole. Potom se v čele ruských Varjagů a dalších svých oddílů vydal proti uzurpátorovi, jehož síly, doplněné osvědčenými iberskými spojenci, nebylo možné podceňovat. Obě vojska se srazila před Abydem 13. dubna 989. Ještě však než se mohla bitva skutečně rozvinout, Bardas Fokas před zraky celého vojska náhle padl s koně mrtev na zem, pravděpodobně postižen infarktem nebo mrtvicí. Po této ohromující události se bitva proměnila v masakr vzbouřeneckých sil a Basileios byl rázem zbaven nebezpečí hrozícího zničit jeho vládu.

Zbýval ovšem ještě Bardas Skleros na východní hranici říše, který se po zprávě o Fokově smrti a rozbití jeho sil osvobodil ze svého zajetí a znovu kolem sebe shromáždil řadu přívrženců. Basileios nechtěl riskovat další občanskou válku a s ní spojené vysílení říše a starý už Bardas Skleros, jehož zdraví bylo vážně podlomeno předchozími událostmi a který navíc téměř oslepl, už také ztratil vůli k boji. Mezi oběma muži došlo k slavnostnímu usmíření; Basileios formálně uznal Sklera za svého spolucísaře a ponechal mu právo nosit některé odznaky panovnické hodnosti. Ve skutečnosti však neměl Skleros žádoucí moc a dožil zbývajících let svého života v přepychovém ústraní.

Je nepochybné, že na Basileiově vítězství nad jeho protivníky měl značný podíl zásah ruské vojenské družiny vyslané knížetem Vladimírem. Dohoda mezi ním a Basileiem II. povznesla byzantsko-ruské vztahy na podstatně novou úroveň a především ve svých důsledcích určila kulturní vývoj Ruska na četná další staletí. Rozhodující událostí v tomto směru byl křest samotného Vladimíra a s ním spojená christianizace Rusi z Byzance. Může se zdát zvláštní, že o této události světodějné-

ho významu se byzantské prameny téměř ani nezmiňují; ovšem právě tak žádný byzantský pramen neuvádí ani zmínku o vyslání cyrilometodějské misie na Moravu a o jejím úspěšném díle. Byzantští kronikáři byli příliš soustředěni na dění v Konstantinopoli, jež pro ně představovala střed celého světa, a událostem na pomezí říše věnovali vesměs jen málo zájmu. O pokřesťení Ruska se tak dovídáme především jen z domácí ruské tradice, která však také nepodává jednotný obraz sledu všech událostí.

Podle nejstarší ruské kroniky, která vznikla postupně v 11. století v klášteře „Pečorskaja lavra“ (Jeskynní klášter) v Kyjevě a již dal definitivní podobu začátkem 12. století mnich téhož kláštera jménem Nestor, se Vladimír rozhodl zavrhnout pohanství a přijmout křest teprve potom, co prozkoumal všechna tehdejší hlavní náboženství, jejichž představitelé postupně přišli na jeho dvůr, aby ho přesvědčili o přednostech své víry — islámu, judaismu a západního i východního křesťanství. Toto legendární vyprávění není zcela bez historického podkladu. Judaismus znali Rusové z chazarské říše, rozprostírající se v 9. století v jihoruských stepích. Kníže Svjatoslav po nějakou dobu uvažoval o tom, že přeneseme centrum své říše na území volžských Bulharů, kteří vyznávali islám. A jeho matka, kněžna Olga, udržovala styky s německým králem Ottou I., od něhož si vyžádala misionáře. Největší kulturní a politickou přitažlivost měla však pro kyjevské vládce Byzanc. Když na podzim roku 987 přišlo poselstvo knížete Vladimíra do Konstantinopole, byly pro ně v chrámu Boží Moudrosti uspořádány slavnostní bohoslužby. Ruští vyslanci, oslnění nádherou chrámu, množstvím světel a velkolepostí bohoslužebných ceremonií, se domnívali, že se ocitli v nebi a že během liturgie sestoupili mezi ně shůry andělé a vznášeli se nad jejich hlavami (dojem snadno pochopitelný, představíme-li si nádherné mozaiky chrámu chvějící se v mihotavém svitu svící a zahalované oblaky kadidla). Takové vnější dojmy měly nepochybně velký vliv na uvažování středověkého člověka, a snadno proto uvěříme, že pod dojmem tohoto zážitku ruští poslové pak svému knížeti doporučovali, aby přijal křest z Konstantinopole.

Skutečné důvody jeho obratu ke křesťanství byly však motivovány především politickými ohledy a Vladimírův křest nebyl jen otázkou náhodného náhlého rozhodnutí, ale přirozeným vyvrcholením dlouho trvajícího procesu. První pokus o christianizaci Rusi byl učiněn už za patriarchy Fotia, který ve svém okružním listě východním patriarchům z roku 867 nadšeně popisoval, jak velkých úspěchů zde byzantští misionáři dosáhli. Bylo to zřejmě ovšem velmi nadsazené a po církevní organizaci, kterou Fotios ve svém listě zmiňuje, nezůstalo později ani stopy. Snahy o šíření křesťanské víry — a tím i byzantského kulturního a politického vlivu — v Rusi však neustaly. Císař Leon VI. využil příchodu Olegových vyslanců do Konstantinopole, aby se pokusil získat je pro křesťanskou víru. Hlavní význam v tomto směru měly však nepochybně obchodní styky. Dosvědčuje to skutečnost, že mezi svědky, kteří měli přísahou stvrdit obchodní smlouvu uzavřenou mezi Byzancí a Rusy roku 994, byli vedle pohanů i křesťanští Varjagové.

Největšího úspěchu tyto snahy dosáhly, když se dala pokřtít sama kyjevská kněžna Olga, vdova po knížeti Igorovi, kterou Konstantin Porfyrogennetos slavnostně přijal už jako křesťanskou panovnici. Jejího příkladu ovšem následovala jen nevelká skupina osob v jejím bezprostředním okolí, zatímco převážná část vládnoucí vrstvy s jejím vlastním synem Svjatoslavem zatvrzele zůstávala věrna staré víře v pohanské bohy. Za jeho vlády převládla opět protikřesťanská strana, ovšem někteří jednotlivci i celé skupiny obyvatelstva se hlásily ke křesťanské víře i nadále. Svjatoslavův syn Jaropolk pak už ke křesťanům zaujímal daleko příznivější stanovisko. Zpráva latinského kronikáře, že se dokonce dal sám pokřtít od západních misionářů, není zřejmě věrohodná (jde asi o pozdější interpolaci textu), ale jeho diplomatické styky se západním císařem Ottou I. jsou mimo veškerou pochybnost. V tomto ohledu navazoval zřejmě na politiku své báby kněžny Olgy. K trvalejšímu připoutání Rusi k latinské civilizaci to sice nevedlo, přesto však jsou tyto diplomatické styky dokladem trvajících oscilací kyjevských vládců mezi Konstantinopolí a latinským Západem.

Když se roku 980 po zavraždění Jaropolka zmocnil v Kyjevě vlády jeho mladší bratr Vladimír, do té doby jen kníže v severním Novgorodu, převládl zprvu opět pohanský směr. Vladimír se pokusil zorganizovat pohanský kult, na vyvýšenině u svého dvoru dal vztyčit sochy slovanských bohů s Perunem v čele a přikázal, aby jim byly pravidelně přinášeny oběti. Příležitostně docházelo i k pronásledování Rusů vyznávajících křesťanskou víru, přičemž se zdá, že ti pocházeli především z varjažské části obyvatel Kyjeva. Když však Vladimír měl už svou vládu pevně zajištěnu a začal usilovat o pevnější stabilizaci a další výstavbu vnitřní struktury ruského státu, jevil se mu stále více nezbytné spojit ji s odpovídající ideologií; pohanství už očividně nedostačovalo potřebám rychle se vyvíjející ruské společnosti. K tomu přistupovaly i ohledy zahraničně politické, protože pouze přijetí křesťanství mohlo ruskému knížeti zajistit mezinárodní uznání jako rovnocenného panovníka. Vzdor všem předchozím kontaktům se západními císaři i králi jevil se Vladimírovi císař v Konstantinopoli jako nejmocnější a skutečně nejvyšší ze všech křesťanských vládců. Proto rozhodnutí přijmout křest z Byzance nebylo jen nahodilou událostí, ale spíše naopak žádost Basileia II. o vojenskou pomoc mu poskytla příležitost, aby si za přijetí nové víry a začlenění své země do sféry byzantského kulturního vlivu mohl diktovat vlastní podmínky – a nebylo to nic menšího než sňatek s „porfyrogennetou“ – příslušnicí byzantské vládnoucí dynastie, což nemělo dosud precedens.

V otázce data Vladimírova křtu a jeho sňatku stejně jako prvních etap vývoje církevní organizace na Rusi není zcela jasno. Starší bádání přijímalo většinou líčení Nestorovy kroniky, která ovšem na tomto místě přejímá údaje legendy chersonského původu (tzv. *Korsuňské legendy*), podle níž Basileios II. po porážce svých nepřátel odmítl splnit slib daný Vladimírovi a poslat mu svou sestru Annu za ženu. Nato se prý ruský kníže vypravil se svým vojskem na Krym, obsadil tam město Chersonnesos a všechny další byzantské državy a vyhrožoval byzantskému císaři

nepřátelskými akcemi, pokud nedostojí svému slovu. Teprve pod touto hrozbou byla prý princezna Anna vypravena s početným doprovodem do Chersonnesu a tam byla oslavena její svatba s Vladimírem; odtud se oba manželé v doprovodu četných kněží a s množstvím relikvií a ikon odebrali do Kyjeva, zatímco Chersonnesos byl vrácen byzantské svrchovanosti.

Toto legendární vyprávění ovšem zřejmě upravuje skutečný průběh událostí, aby dodalo Vladimírovi a jeho vojenské síle většího lesku. Podle přesvědčivého rozboru všech dochovaných pramenů, který provedl A. Poppe, lze však sled jednotlivých událostí rekonstruovat asi takto: na podzim roku 987 přišlo do Kyjeva byzantské poselstvo, které dohodlo podmínky ruské pomoci císaři Basileiovi. Po krátkém, asi tříměsíčním katechumenátu byl na svátek Zjevení Páně (6. ledna) roku 988 kníže Vladimír pokřtěn a s ním i ti členové jeho družiny, kteří ještě křesťany nebyli. Na jaře 988, jakmile bylo možno plavit se dolů po Dněpru, vydali se ruští bojovníci do Konstantinopole na pomoc císaři. S nimi šli i Vladimírovi poslové, kteří potom provázeli princeznu Annu s četným byzantským doprovodem zpět do Kyjeva. Vladimír sám se svou družinou se vydal tomuto průvodu vstříc až k pověstným velkým peřejím. Byla to jednak pocta císařské nevěstě, zároveň však i bezpečnostní opatření proti případnému nájezdu Pečeněgů, kteří právě v těchto místech pravidelně ohrožovali kupecké výpravy i diplomatická poselstva. Na začátku léta 988 se konala svatba vládnoucí dvojice. Přibližně v téže době, možná už o svatodušních svátcích, došlo na Vladimírův rozkaz k hromadnému křtu kyjevského obyvatelstva v Dněpru, do něhož byly předtím skáceny pohanské modly. Na podzim 988 se Vladimír odebral na Krym a oblehl město Chersonnesos. Nebyl to však projev nepřátelství vůči Byzanci, jak líčí Nestor, ale právě naopak součást dohody s Basileiem, protože město se přidalo na stranu uzurpátora. Po smrti Bardy Foky neměl však další odpor už význam a Chersonnesos se vzdal Vladimírovi, který jej opět vydal svému císařskému švagru.

I když se obyvatelé Kyjeva dali na rozkaz svého knížete naráz hromadně pokřtít, skutečné pokřesťení celé ruské společnosti byl dlouhý a pomalý proces a pohanské přežitky se udržovaly ještě po celá desetiletí. Šíření křesťanství značně napomáhala i ta skutečnost, že se v ruské církvi velmi záhy začalo užívat vedle řečtiny i církevně slovanského jazyka, který v ní brzy zcela převládl. Slovanské knihy se do Ruska dostávaly jednak z Bulharska, ale i z Čech, s nimiž ruská knížata udržovala intenzivní styky. Byzantští misionáři sloužili liturgii nepochybně v řeckém jazyku, ale vedle toho museli zjevně tolerovat i liturgii slovanskou a díky podpoře knížete tento směr brzy převládl, až konečně užívání řečtiny prakticky vytlačil. Ruská církev byla ovšem pod správou řeckých metropolitů, kteří byli do Kyjeva vysláni z Konstantinopole a ortodoxní víra a církevní organizace se staly nejúčinnějším prostředkem udržování byzantského vlivu v Kyjevské Rusi.

Porážkou Bardy Foky a podrobením se Bardy Sklera se Basileios II. stal konečně skutečným absolutním vládcem. Víc než dvacet šest let uplynulo od smrti jeho otce. Z toho třináct let byl císařem jen podle jména, zatímco skutečnou vládu vykonávali

vojenští uzurpátoři. Dalšíh třináct let jeho panování bylo vyplněno poručnickou vládou nenáviděného eunucha Basileia, dvěma občanskými válkami, trvalou hrozbou ze strany mocných maloasijských aristokratických rodin, kdy se Basileios musel neustále obávat netoliko o císařský trůn, ale několikrát i o vlastní život. Teď už nebyl nezkušený mladík, jako když ho v devatenácti letech předčasná smrt Ioanna Tzimiska učinila posléze císařem. Ve svých dvaatřiceti letech byl zkušeným válečníkem i politikem, který měl svou vlastní vyhraněnou koncepci i rozhodnost a schopnost ji prosadit. Jeho přehled i rozhodování zahrnovaly všechny složky i oblasti vnitřní politiky i zahraničních vztahů byzantské říše. Přesto však v jeho jednání a rozhodování po celou dobu jeho téměř půlstoletí trvající vlády výrazně dominovaly dva určující faktory: byla to jeho nenávisť k bohaté a mocné maloasijské aristokracii a jeho přímo urputná vůle zničit bulharský stát.

Basileiův životopisec poznamenal, že jen zřídka prominul, ale spíše nikdy neodpouštěl příkoří, jež na něm bylo spácháno. V případě mocných aristokratů, kteří v době jeho dětství a mládí vůči němu vystupovali s takovou arogancí a zvůlí a tolik ponižili jeho císařskou moc, to platilo do důsledků. Během celé své vlády nepřestával proti nim vystupovat jak proti jednotlivcům, tak jako proti společenské třídě. Při nejrůznějších příležitostech a záminkách drasticky zasahoval proti mocným jednotlivcům, aby udržoval strach mezi ostatními příslušníky této třídy. Konfiskace veškerého majetku eunucha Basileia Lakapena, který po čtyři desetiletí zastával nejvyšší postavení v říši, byla zmíněna už výše. Nebyl to však ojedinělý případ. Podobně byl zbaven všeho majetku a uveden do stavu obyčejných sedláků hrabivý *protovestiaros* Filokales. V obou případech to byli příslušníci vysoké byrokracie, na císaři přímo závislí. Basileios II. však stejně drasticky zasahoval i proti maloasijským magnátům, jejichž moc měla základ v rozsáhlých pozemkových državách daleko od hlavního města. Za klasickou ukázkou Basileiova postupu může sloužit případ jednoho z největších maloasijských magnátů Eustathia Maleina, jehož pozemky se rozkládaly v provinciích Kappadokia a Charsianon a v jehož sídle se roku 987 dal Bardas Fokas prohlásit císařem. Při návratu z východního tažení koncem roku 995 se císař na jeho statcích zastavil. Byl královsky hoštěn a na vlastní oči viděl, v jakém přepychu Maleinos žije, jakým množstvím služebnictva je obklopen, jak rozsáhlé a četné jsou jeho statky a kolik na nich žije paroiků, kteří je obdělávají a jsou na něm osobně závislí. Vzal si z toho poučení, jaké potencionální nebezpečí tak velké bohatství pro císařovu moc představuje, a vyvodil z toho poučení také konkrétní závěry. Po návratu do Konstantinopole pozval Maleina s celou rodinou do hlavního města a tam ho až do smrti držel v čestné vazbě, zatímco jeho statky byly zkonfiskovány ve prospěch koruny. Podobně byly drastickým způsobem okleštěny statky rodiny Foků a bohatá aristokratická rodina Musele byla přivedena prakticky na mizinu.

Těmto zásahům proti mocným statkářům dal Basileios II. právní podklad svými zemědělskými zákony, jimiž navázal na zákonodárné dílo svých dřívějších předchůdců, zejména Romana Lakapena a Konstantina Porfyrogenneta. 1. ledna 966 vydal

zákon, jímž zrušil dříve vydané zákony, podle nichž 40 let nepřetržitě držby pozemků, proti níž nebyly vzneseny námitky, zakládalo právo na jejich plné vlastnictví. Basileios vycházel ze skutečnosti, že pro mnohé statkáře nebylo nijak obtížné zamezit žádostem o navrácení půdy, již se zmocnili, ať už hrubou mocí, zneužitím své úřední pravomoci, podplácením či hospodářským vydíráním. Bylo běžnou praxí, že statky přecházely z otce na syna a na další generace, aniž by jejich uživatelé na ně měli platný právní titul. Tato praxe se nyní měla radikálně změnit. Bylo uznáno vlastnické právo pouze v těchto případech, kdy majitelé drželi pozemky po 75 let a mohli se vykázat platnými listinami prokazujícími legálnost jejich nabytí. Všechny ostatní pozemky měly být bez náhrady navraceny původním majitelům. Toto ustanovení platilo ovšem jen v případech soukromého vlastnictví. Pokud šlo o půdu, která kdy patřila státu, nebyla stanovena žádná lhůta promlčení nároků na ni, příp. byla rozšířena na plné tisíciletí, na celou dobu trvání římského císařství, a od uživatelů těchto pozemků se vyžadovalo, aby se vykázali platným titulem z doby císaře Augusta. Platnost všech listin vydaných císařskými úřady, které potvrzovaly pozemkové donace, byla odvolána a zejména všechny výnosy učiněné za úřadování eunucha Basileia byly prohlášeny za neplatné, pokud by císař sám nepotvrdil jejich platnost vlastoručním přípisem na rubu přílušné listiny.

Tento zákon byl po následujících třicet let uplatňován s krajní přísností a těžce postihl řadu aristokratických rodin. Ještě větší břemeno však pro ně znamenal zákon týkající se kolektivní odpovědnosti za placení daní, který Basileios II. vydal o osm let později (roku 1003/4) ve prospěch vesnických pospolitostí. Hlavním zájmem byzantského státu bylo dostávat pravidelně veškeré předepsané daně, a to zejména zemědělskou daň, protože ta tvořila hlavní část státních důchodů. Státní úřady hleděly proto předejít možnosti, že by byly zkráceny o důchody z pozemků, které jejich vlastníci opustili a které proto zůstaly ležet ladem. Tomu měla odpomoci instituce zvaná *allelengyon*, která tuto povinnost přenášela na vesnickou pospolitost, k níž příslušné pozemky patřily. V určitém smyslu tím navazovala na obdobnou pozdně antickou instituci zvanou *epibole*, ovšem s tím rozdílem, že zatímco *epibole* nuceně přidělovala sousedům do obdělávání ladem ležící pozemky, *allelengyon* určovalo, že sousedé, tj. členové vesnické pospolitosti, jsou povinni převzít kolektivní odpovědnost za daně z neobdělávaných pozemků a zajistit jejich plné placení. Podle nového zákona Basileia II. připadala tato povinnost nadále nikoli na „chudé“ (*ptochoi*), ale stala se výlučnou povinností „mocných“ (*dynatoi*), kteří měli své statky v okolí.

Tento zákon silně postihl i řadu církevních institucí a klášterů, jejichž pozemky zůstávaly často neobdělány a za něž jim tento zákon s novým důrazem přikládal daňovou odpovědnost. Basileios II. v dubnu roku 988, tj. v době, kdy byl v podstatě obklíčen v hlavním městě a musel čelit povstání ze všech stran, vydal pod nátlakem konstantinopolského patriarchy zákon rušící zákaz Nikefora Foky odkazovat církvi pozemkové vlastnictví anebo zřizovat nové církevní nadace. Tento nátlak Basileios církvi nezapomněl, a i když svůj ústupek už později neodvolal, přece jen jeho

pozdější zákonodárství bylo namířeno stejně tak proti církevním velkostatkům jako proti světským a především bralo v ochranu vesnické komunity, které ostatně byly základem finanční síly státu. V uvedeném zákonu z roku 996 zakázal, aby si biskupové přisvojovali drobné odkazy, které zbožní jednotlivci činili ve prospěch náboženských nadací. V případech, kdy několik jednotlivců založilo kapli či modlitebnu, aby při ní trávili kontemplativní život, a k tomu jí odkázali také své pozemky, neměla být tato instituce považována za klášter a jako taková připadnout i s veškerým majetkem ve prospěch a pod pravomoc biskupa. I po smrti donátora či donátorů měla taková kaple i se všemi pozemky zůstat vlastnictvím vesnické pospolitosti, která nesla daňovou povinnost s tím spojenou. Teprve instituce s osmi mnichy a více byly uznány za kláštery, jejichž jmění tím podléhalo pravomoci církevních a nikoli světských autorit. Aniž by tím zabraňovalo zřizování církevních nadací, přece jen toto nařízení mělo zamezit tomu, aby se církevní vlastnictví rozmáhalo na úkor selské půdy a zejména na úkor finančních nároků státu.

Pozornost byla věnována i vojenským statkům. V tomto ohledu byly uplatňovány zejména dva zákony vydané už Ioannem Tzimiskem v letech 974 a 975, které zakazovaly, aby se stratiotové, tj. svobodní držitelé pozemků přidělených jim státem a povinni za to vojenskou službou, uchýlovali na statky velkých pozemkových vlastníků, ať už světských nebo církevních, jako jejich paroikoi a tím unikali daňové evidenci. Nařizovalo se v nich, aby takovíto uprchlíci byli vyhledáni a bez ohledu na jejich vůli opět usídleni na původních statcích, kde měli povinnost zůstat. Nešlo tedy o obnovení jejich původního statutu svobodných rolníků, ale místo paroiků soukromých magnátů se tak stávali paroiky státu. Byl to výrazný krok v procesu utváření feudálních vztahů v Byzanci, které se na rozdíl od západu vyznačovaly velkou rolí centralizovaného státního aparátu a přitom závislostí zemědělského obyvatelstva na státní moci.

Starost o stálý a jistý zdroj příjmů i pravidelné doplňování armády byla nezbytná, protože jen díky tomu mohl Basileios II. uskutečnit své velké výboje, jimiž dovršil dílo svých předchůdců a zvětšil území říše v míře od dob Herakleiovy vlády nepoznané. Na východě dosáhl podstatných územních zisků především v kavkazské oblasti. Právě sem poslal hned roku 990 vojenskou výpravu proti gruzínskému králi Davidovi, kterému dříve za pomoc poslanou Bardovi Fokovi proti povstání Bardy Sklera udělil vysoký čestný titul *kuropalates*. David ovšem zůstal Fokovi věrný i v době jeho povstání proti Basileiovi. Spor s ním však Basileios vyřešil mírovou dohodou, podle níž měl David zůstat až do své smrti nezávislým knížetem, kdežto potom mělo jeho knížectví Tao připadnout Byzanci. Když byl David začátkem roku 1000 zavražděn, byl Basileios náhodou právě v Tarsu, kde přezimoval se svou armádou, v níž byla i jeho obávaná ruská družina. Okamžitě se s ní vypravil na sever a na řece Fasis se srazil se spojeným vojskem arménských a gruzínských knížat a předáků, v jejichž čele stál král Abasgů Bagrat. Po předběžné, spíše náhodné bitvě, v níž se projevila výrazná převaha byzantského vojska, bylo dosaženo mírové smlouvy obdobné smlouvě uzavřené dříve s knížetem Davi-

dem. Knížectví Tao bylo včleněno do území byzantské říše. Bagrat byl naproti tomu uznán samostatným panovníkem, opět s čestným titulem *kuropalates*, ovšem s tím, že po jeho smrti knížectví Vaspurakan ležící na východ od jezera Van připadne Byzanci. Třetí a poslední výpravu na Kavkaz pak Basileios uskutečnil roku 1021. Syn krále Bagrata Georgios porušil po jeho smrti roku 1014 smlouvu s Byzanci a zaútočil na knížectví Tao, které teprve nedávno získala. Basileios II. zaměstnaný válkou s Bulhary nechal tyto akce bez větší pozornosti a teprve když se po konečné porážce Bulharska jeho síly zcela uvolnily, vypravil se znovu, v podstatě už naposledy, osobně na východ. Podrobil odbojná arménská a gruzínská knížectví pod svou vládu, opanoval Vaspurakan a uzavřel smlouvu s králem arménského území Ani Ioannem Sembatem, že jeho země po jeho smrti připadne byzantskému státu.

Ve srovnání s tím byly Basileiovy vojenské akce proti Arabům celkem nevelké. Územní zisky Tzimiskova tažení do Palestiny nebyly trvalé a téměř veškeré území, které zde opanoval, se po jeho smrti dostalo opět do moci Arabů. Byzantinci naproti tomu drželi pevně ve své moci přímořskou část severní Sýrie s městem Antiochií jako centrem, zatímco emirát v Aleppu byl vasalským státem říše pod její ochranou a svrchovaností. Basileios II. se omezil celkem jen na to, aby tato území ochránil před arabskými nájezdy. Dvakrát se do těchto oblastí vypravil osobně. Koncem roku 994 bylo Aleppo ohroženo silným útokem fátimovských vojsk a byzantská posádka v Antiochii byla vinou neschopného velitele Michaela Burtza téměř zničena. Císař Basileios, který právě přezimoval se svým vojskem v Bulharsku, opět projevil rozhodnost a schopnost okamžité energické akce, jež byla pro něj příznačná. S vybranými oddíly se vydal okamžitě na pochod. Vzdálenost téměř tisíc kilometrů ze severozápadní hranice říše až na její nejzazší jihovýchod urazil za pouhých dvacet šest dní a jako smršť udeřil na útočící arabská vojska. Po zprávě, že sám císař se objevil na bojišti, fátimovská vojska uprchla zpět do Damašku. Basileios prošel celé území až dolů k Tripoli, zpustošil města Emessu a Rafaneiu, která byla pod arabskou mocí, a tažením, které netrvalo déle než půl roku, zajistil byzantskou vládu ve východních provinciích. Podobnou výpravu podnikl do Sýrie ještě jednou v roce 999/1000 a od té doby už zavládl na arabsko-byzantské hranici v podstatě klid. Roku 1001 uzavřel fátimovský kalif v Egyptě, pod jehož vládou se nacházela i Palestina, s Basileiem mírovou smlouvu, která na delší dobu zajistila mír a status quo v této oblasti.

Hlavní cíl Basileiovy zahraniční politiky, který zřejmě bral i za své osobní životní poslání, bylo zničení bulharského státu a naprosté podrobení Bulharů byzantské říši. Basileios byl odhodlán zlomit bulharskou vzpouru za každou cenu a přivést odpadlou provincii znovu pod bulharskou moc. Tento cíl sledoval s usilovnou a urputnou programovostí po třicet let a uskutečnil jej s bezohledným užitím všech mocenských prostředků. Jeho tvrdost, přecházející až v nepochopitelné projevy krutosti, mu vynesla příznačné epitheton *Bulgaroktonos* (Bulharobijce), s nímž vešel — obáván i nenáviděn — do dějin. Urputnost, s níž svůj cíl vyvrátit bulhar-

skou říši sledoval, a nenávist a odpor, jež vůči Bulharům projevoval, vzbuzují až podiv a vyvolávají otázky, zda jeho motivy byly skutečně diktovány jen politickými zřeteli a vůlí obnovit velikost říše, zda zde nehrály roli i pohnutky více osobního rázu. Když bylo Basileiovi devět let, dal jej jeho nenáviděný nevlastní otec z politických důvodů zasnoubit s jakousi bulharskou princeznou. Neohlížel se přitom přirozeně ani seabeměně na Basileiovu vůli, nedbal toho, že mladičkový císař, který se už stejně cítil odstrčen uzurpátorem, jenž si osvojil místo jeho zemřelého otce jak na trůně, tak po boku jeho matky, se tímto chystaným nuceným sňatkem s jakousi barbarkou tím více cítil pokořen ve své odepřené císařské důstojnosti. Vražda Nikefora Foky zosnovovaná Basileiovou matkou ve prospěch jiného uzurpátora sice připravované svatbě zabránila, ale je dost možné, že vzpomínka na toto pokoření v době jeho dospívání hrála také svou roli při určování jeho postupu vůči Bulharům mnohem později.

Samuel dokonale využil vnitřních zmatků v Byzanci v době občanské války k upevnění svých pozic a rozšíření svého panství. Zmocnil se města Berrhoie, které mělo klíčové postavení jako brána do vlastního Řecka i jako možné nástupišť k útoku proti Soluni. Posléze ovládl i její jižnější část dalmatského pobřeží s důležitým přístavem Dyrrhachiem, který měl funkci výchozího bodu pro námořní spojení s Itálií. Fakticky ovládal asi dvě třetiny balkánského poloostrova a Řecko leželo otevřeno jeho útočným nájezdům. Basileios na jaře 991 vytáhl osobně v čele vojska do Makedonie a po čtyři roky soustavně vytlačoval Bulhary z jejich pozic. Zpětným dobytím Berrhoie zajistil Thessaloniku proti možnosti neočekávaného přepadu a potom soustavně dobýval jednu bulharskou pozici za druhou; bulharské obyvatelstvo v dobytých územích bylo pobito nebo vzato do zajetí. Poučen svou první porážkou z roku 986 se však Basileios nesnažil o uskutečnění rychlé, daleko sahající výpravy; nepokoušel se svého cíle dosáhnout jedinou velkou bitvou. Nic nenechával náhodě, ale soustavným, byť i pomalým a neokázalým postupem provázeným důsledným ničením nepřítelova materiálního i lidského potenciálu usiloval o ovládnutí dobytých měst.

Basileios přitom nespoléhal jen výlučně na vojenskou sílu, ale užíval pro dosažení svého cíle i diplomatických prostředků. Snažil se získat spojenectví a podporu slovanských kmenů sídlících v týlu bulharského protivníka. Tak poslal odznaky královské moci chorvatskému vládci Štěpánu Držislavovi, udělil mu vysoký titul *patrikios* a jmenoval ho správcem (*eparchos*) dalmatských měst na pobřeží přiléhajícím k jeho území. Podobně navázal styky se srbským knížetem Janem Vladimírem v Diokleii (Duklja), jehož poselstvo přicestovalo roku 992 po moři do Konstantinopole. Téhož roku vydal Basileios chrysobullu, která upravovala výši a způsob vybírání celních poplatků z nákladů na benátských lodích obchodujících s Konstantinopolí za podmínek pro Benátky velmi příznivých. Tato námořní republika se naproti tomu zase zavázala, že poskytne své lodi Byzanci k dispozici pro styk s jejími državami v jižní Itálii a že tak bude ve skutečnosti doplňovat její námořní sílu v Jaderském moři.

Události na východě roku 996 odvolaly Basileia z bulharského bojiště. Samuel toho okamžitě využil a hned následujícího roku podnikl velké tažení do Řecka, při němž pronikl až zcela na jih ke Korintskému zálivu. Při návratu se ho sice podařilo byzantskému veliteli Nikeforu Uranovi poblíž Thermopyl překvapivě přepadnout a porazit, takže Samuel, jenž sám utrpěl v bitvě zranění, byl nucen uprchnout do Thessálie. Jeho bojovou sílu však tento dílčí nezdar nijak neoslabil. Naopak v následujících letech se mu podařilo znovu dobýt Dyrrhachia a zmocnit se srbských knížectví Diokleie a Rašky. Dukljanský kníže Jan Vladimír byl zajat a v zajetí uznal Samuelovu svrchovanost, oženil se s jeho dcerou a vládl pak dále v Diokleii jako bulharský vasal. Na základě těchto úspěchů se Samuel roku 998 prohlásil carem.

Byzantský císař na to odpověděl až po návratu ze svého druhého východního tažení a po uzavření míru s Fátimovci roku 1001. Od té doby ovšem pokračoval ve válce s Bulhary důsledně a bez přestání až do jejich úplného zničení. Nejdříve zamířil své tažení k Serdici, která tvořila křižovatku komunikací spojujících jednotlivé oblasti Bulharska a tím i klíčový bod k jeho ovládnutí. Jejím dobytím odřízl Samuela od severovýchodních území, která se svými centry Pliskou a Preslaví tvořila ústřední oblast původní bulharské říše. Úkol ovládnout tato území přenechal Basileios svým velitelům a sám se obrátil do Makedonie. Berrhoia se mu poddala dobrovolně, prudkými útoky se zmocnil silně opevněných měst Serbie a Vodenu. Odtud táhl na sever až k Dunaji, kde oblehl důležitou pohraniční pevnost Vidin. Zde narazil na houževnatý odpor a obléhání se protáhlo na plných osm měsíců. Samuel se neodvážil zaútočit na Basileiovu armádu přímo, ale pokusil se pomocí obránců města tím, že podnikl výpad na byzantské území proti Adrianopoli. Basileios se však nenechal odradit od svého plánu. Obranu byzantského území nechal místním velitelům a sám pokračoval v obléhání Vidinu, až se mu podařilo jej dobýt, bulharskou posádku zničit a z města učinit další svou vlastní základnu.

K velké bitvě mezi oběma císaři došlo až v polovině roku 1004. Basileios zamířil od Vidinu zpět na jih do Makedonie a na řece Vardar poblíž Skopje se mu Samuel s celou svou armádou postavil do cesty. Bitva skončila naprostým rozdrčením Samuelova vojska. Jen málo Bulharům se podařilo uniknout, většina byla pobita. Město Skopje otevřelo Basileiovi své brány. Tento moment představoval zásadní obrat ve vývoji celé války a zdá se, že to bylo jasné i oběma zúčastněným stranám. Během necelých čtyř let Samuel ztratil přibližně polovinu celého svého území; východní část jeho říše byla, až na malé enklávy, zcela v byzantské moci. Opanováním hlavních pevností jako Skopje a Vodenu sevřeli Byzantinci zbývající Samuelovo území jakoby do kleští. A tento úspěch byl dovršen na jaře 1005, když do byzantské moci padl zpět přístav Dyrrhachion a Samuel byl zcela odříznut od přístupu k moři.

O událostech následujících deseti let nejsme podrobněji informováni. Basileios systematicky postupoval kus po kuse v dobývání bulharského území provázeném nelítostným pleněním a ničením. Válečné akce se neomezovaly jen na letní období,

ale docházelo k nim i v zimě, kdy bulharští rolníci a pastýři opouštěli se svými stády horské stráně a shromažďovali se ve vesnicích a údolích, takže ničení a loupení nepřátelského majetku i lidí bylo snazší a úplnější. K rozhodné bitvě došlo roku 1014. Basileios vytáhl od severu a postupoval údolím Strymonu mezi horskými hřebeny Ogražden a Belasica. Samuel se se svým vojskem opevnil v horské soutěsce Kleidion, ale Basileiovi se — snad pomocí zrady — podařilo obklíčit ho a následující bitva znamenala naprosté zničení bulharské armády. Carovi se sice podařilo s několika lidmi uniknout, jinak však byli Bulhaři pobiti nebo zajati. Celkem prý bylo zajato 14 000 Bulharů. A tu se Basileios rozhodl k činu, který představoval nepochybně vyvrcholení jeho krutosti vůči Bulharům a plně odůvodnil jeho přezdívku *Bulgaroktonos*. Všechny zajatce dal oslepit a vždy jednomu ze sta ponechal jedno oko, aby mohl být setnině svých druhů vůdcem. A takto zmrzačené bulharské bojovníky, kteří se už nikdy nemohli stát nebezpečím pro byzantské vojsko, poslal pod vedením jejich jednookých druhů nazpět k jejich caru. Když Samuel tento strašný průvod spatřil, byl raněn mrtvicí a o dva dny později, 6. října 1014, zemřel.

Co následovalo, byl už jen smutný epilog někdejší slávy. Bulharský odpor nebyl sice ještě zlomen, ale byl neorganizovaný a propukal jen sporadicky. A byzantský císař jej systematicky a zcela nelítostně ničil; už jeho jméno nahánělo hrůzu a při pohledu na císařskou standartu bulharští vojáci zahazovali zbraně a zděšeně prchali. V bulharské vládoucí rodině propukly krvavé spory. Samuelův syn Gabriel Radomir byl zavražděn svým bratrancem Janem Vladislavem, který se zmocnil vlády a dal povraždit další své příbuzné. Sám však zahynul při pokusu o útok na Dyrhachion v únoru 1018 a pak už se bulharský odpor zcela roztříštil. Roku 1019 vstoupil Basileios II. do někdejšího Samuleova sídelního města Ochridu jako nepopíratelný vládce země. Byzantský císař se opět stal po řadě staletí vládcem celého Balkánu.

A zatímco až do té doby postupoval Basileios vůči Bulharům s neúprosnou tvrdostí a krutostí, zaujal nyní vůči podrobené zemi shovívavé stanovisko a provádl velmi umírněnou politiku. Rozdělil území někdejší bulharské říše do pěti provincií, ale snažil se zachovat co nejvíce domácích zvyklostí, aby poražené obyvatelstvo zbytečně nejtránil. Podstatné bylo, že Bulhaři měli i nadále platit daně v naturáliích a ve stejné výši jako za panování jejich cara a nikoli v penězích, jak bylo zavedeno v Byzanci. Méně vyspělá bulharská ekonomika založená na směně v naturáliích tím nebyla násilně narušena a daně nepředstavovaly pro domácí obyvatelstvo větší zatížení než dříve. Největší význam vůbec však měla skutečnost, že Basileios ponechal zemi její vlastní organizaci. Bulharský patriarchát byl sice zrušen, ale jen pokud šlo o jeho hodnost. Byl nahrazen *autokefálním* (samosprávným) arcibiskupstvím, které nepodléhalo konstantinopolskému patriarchovi, ale jako autonomní církevní instituce bylo podřízeno přímo císaři. Bulharský lid v tom spatřoval zachování aspoň části svých práv a svéprávnosti a císař docílil toho, že moc konstantinopolských patriarchů nebyla ještě více zvětšena a že dobyté území i církevně zůstalo pod jeho vlastní kontrolou.

Basileiův návrat z Bulharska do Konstantinopole se proměnil v triumfální tažení. Nevracel se přímo, ale se vším vojskem táhl napříč celým Řeckem a své tažení vyvrcholil slavnostními bohoslužbami v Athénách, kde v Parthenonu na Akropoli, už od 5. století přeměněném na křesťanský chrám, vzdal Bohorodičce díky za to, že byzantská říše opět obnovila svou vládu nad ztracenými zeměmi.

Přestože Basileiova pozornost byla soustředěna především k jeho výbojům na Balkáně, neztrácel ze zřetele ani západní oblasti, i když zde se přímá byzantská vláda omezovala jen na jižní cíp italského poloostrova. Svou západní politiku Basileios opřel o spojenectví s benátskou republikou. Smlouva uzavřená mezi nimi roku 992 byla jen začátkem. Trvalá spolupráce obou mocností, jež se projevila např. pomocí benátského loďstva při byzantských vojenských akcích v jižní Itálii, byla nakonec formálně zpečetěna, když roku 1004 císař dal nejstaršímu synovi dóžete Pietra II. Orseola Giovannimu za manželku svou vzdálenou sestřenicí Marii z rodu Argyrů.

Sňatková politika měla však sloužit i mnohem významnějším cílům. Roku 996 byl oblíbenec císařovny Theofano, která sama byla byzantského původu, řecky mluvící biskup z Kalábrie Ioannes Filagathos poslán do Konstantinopole, aby vyjednával o sňatku mladičkého císaře Otty III. s princeznou Zoe, dcerou Basileiova bratra, císaře Konstantina VIII. Rýsovala se skvělá vidina možnosti spojit obě části někdejšího římského císařství, které se od korunovace Karla Velikého roku 800 za římského císaře a ve skutečnosti už od doby ikonoklasmu a vlády karolinských majordomů ubíraly zcela různými cestami, opět v jeden celek. Otto III. byl jediný dědic západního císařství; Basileios II. sám žádné děti neměl a jeho bratr a spolucísař Konstantinos měl jen dcery. Západní nabídka byla byzantským dvořem velmi příznivě přijata. Ovšem jednání o sňatku bylo záhy na čas přerušeno, neboť Filagathos se dal získat římským protiněmeckým patriciem Crescentiem, aby se prohlásil vzdoropapežem proti Ottony podporovanému Řehoři V. Tento neuvážený pokus sice jednání mezi Byzancí a západním císařem zcela nezmařil, ale přece jen značně zpomalil a k zasnoubení byzantské porfyrogennety Zoe s Ottou III. došlo až roku 1001. Začátkem následujícího roku dorazila císařská nevěsta se skvělým průvodem do Bari, ovšem jen aby se dozvěděla, že k svatbě už nedojde: její mladý ženich zemřel 24. ledna 1002 na malárii. Z historické perspektivy je zřejmé, že plány na spojení obou císařství, pokud vůbec existovaly, nemohly mít žádnou naději na úspěch. Západ a východ představovaly už kulturně i společensky zcela rozdílné celky a Kerullariovo církevní schisma stejně jako střetnutí západních rytířů s Byzancí v době křížových výprav jen o něco málo později jasně ukázaly, jak daleko se obyvatelé obou říší od sebe dostali a jakou averzi k sobě chovají. Přesto však je plán na sňatek Otty III. s byzantskou princeznou názorným dokladem neuhasínající myšlenky o římské nadvládě nad celým (křesťanským) světem.

Michael Choniates píšící ve 13. století označil Basileia II. společně s Herakleiem za největší z byzantských císařů. Skutečně ze všech byzantských císařů snad právě

Basileios II. nejvíce ztělesňoval představu naprosto absolutního vládce – svrchovaného pána nad státní správou, nad církví i nad armádou, který diktuje svou vůli nejen uvnitř vlastní říše, ale prosazuje ji i vůči jejím sousedům. Jediný dochovaný portrét Basileia II., miniatura z jeho žaltáře vytvořená mezi lety 1017–1025, výtečně vyjadřuje toto pojetí: Basileios stojí v majestátním postoji jako válečník ve skvělém krunýři s kopím a mečem v ruce na štítě symbolizujícím okrsek zemský. A zatím co ho anděl korunuje korunou seslanou samotným Bohem, poražení barbarští náčelníci leží na zemi u jeho nohou a vzdávají mu úctu.

Za jeho vlády se byzantská říše rozpínala od Kavkazu po Dunaj. Arabský výboj byl dávno zastaven a islámští sousedé říše zůstávali v defenzivě a zachovávali klid. Rozsáhlé oblasti obsazené po staletí Slovy byly znova včleněny do správní soustavy říše a podrobeny byzantské moci. Byzantská armáda neměla sobě rovné. Uvnitř říše byla moc císaře absolutní. Státní byrokracie vykonávala přesně jeho pokyny a i ti nejvyšší státní hodnostáři byli zcela závislí na císařově vůli. Odbojná aristokracie byla poražena a soustavně potlačována císařovým drakonickým zákonodárstvím. Systém svobodných vesnických pospolitostí (ovšem ve skutečnosti stále více závislých na státní organizaci) stejně jako systém vojenských statků prožíval díky daňovým úlevám a přenesení různých jejich břemen na třídu „mocných“ období nového rozkvětu. A přestože Basileios II. snížil zdanění obyvatelstva, byla říše bohatá a ekonomicky prosperovala více než kdykoli dříve. Při Basileiově smrti bylo v státní pokladně na 15 miliónů zlatých nomismat a navíc ještě mnohem větší hodnota v drahých kovech, uměleckých předmětech, klenotech atd. Zdálo se, že skutečně lze mluvit o zlatém věku byzantské říše, jejíž moci a bohatství se nic nevyrovná.

A přesto tato velkolepost už v sobě skrývala leckterá nebezpečí, která se měla v nedaleké budoucnosti projevit. Moc aristokratických rodin byla sice potlačena, ale naprosto ne zlomena. Císař mohl zkonfiskovat jmění jednotlivých aristokratů, mohl dát některé z nich zmrzačit či popravit, přesto však na nich jako na třídě zůstal závislý. Bez nich se byzantská armáda neobešla a po celou dobu Basileiovy vlády různí Argyrové, Dalassenové, Komnenové, Melissenové a mnozí další veleli jeho oddílům anebo celým armádám. Bylo zapotřebí takové osobnosti s železnou vůlí a neochvějnou kázní, jako byl on sám, aby udržela všechny tyto sebevědomé velmože stejně jako celý rozsáhlý státní aparát v poslušnosti a podřídila jejich činnost zájmům státu.

Říše dosáhla rozsahu, jaký od Herakleiovy doby nepoznala. A přesto na Východě dosáhla zřejmě meze svých možností, přes něž už nedokázala jít. Tzimiskovy výboje v Palestině byly zase opuštěny a Basileios se je ani nepokusil znovu získat. Nepřicházelo vůbec v úvahu pokusit se o dobytí dalších ztracených provincií někdejší říše římské – Egypta, severní Afriky. A stejně tak na Západě dokázali Byzantinci pouze bránit nepatrné zbytky svých někdejších držav v Itálii, a to ještě jen s pomocí normanských žoldněřů, což se později rovněž ukázalo osudným. Je pravda, že v polovině roku 1025 začal Basileios chystat velkou výpravu, která měla z moci Arabů dobýt Sicílii. Zda by se mu to podařilo, nelze říci. 15. prosince 1025, ve věku 68 let, když byl císařem po celých 49 let, Basileios II. zemřel.

Byzantská společnost na přelomu vývoje

Období mezi vládami dvou z nejvýznamnějších byzantských císařů – Basileia II. a Alexia I. – bylo sice krátké, ale plné důležitých zvrátů a změn. Říše, která po smrti Basileia II. stála na vrcholu moci, byla o necelých šedesát let později na pokraji úplného zhroucení. Ještě za vlády bezprostředních Basileiovyh nástupců, jeho bratra Konstantina a Konstantinových dcer Zoe a Theodory, či vlastně jejich manželů, Byzanc žádné vážnější ztráty neutrpěla. Naopak, za Konstantina IX. Monomacha dosáhla významného územního zisku, o který po staletí usilovala: připojení Arménie. Přesto však říši již ve třicátých letech oslabovaly vnitřní spory a bylo zřejmé, že byzantská expanze už dosáhla svého vrcholu. Vláda Konstantina IX. je považována za období relativního uklidnění. Bývá charakterizována jako doba, kdy vyvrcholila nadvláda vrstvy úřednické aristokracie, již se přičítají důležité změny ve správním a vojenském uspořádání, ale i v ekonomickém a sociálním ustrojení říše. Před polovinou století započal také velký kulturní rozmach. Přesto však i vláda Konstantina IX. byla provázena pokusy o převrat a vnitřními rozbroji; ty pak ve druhé polovině století přerostly takřka v anarchii. V téže době vzrostlo drastickým způsobem i vnější ohrožení: útoky nově se objevivších nepřátel – Pečeněgů, Turků a Normanů – znamenaly nebezpečí nejen pro územní celistvost, ale pro samu existenci říše. Situaci z dlouhodobého hlediska vážně zhoršil i cíkevní rozkol s Římem. Roku 1081, v době nástupu zakladatele komnenovské dynastie Alexia I. na trůn, se byzantská říše nacházela ve stavu krajního ohrožení a její budoucnost byla víc než nejistá.

Vláda Basileiovyh nástupců: konec byzantské expanze

Velký Basileios zemřel v 67 letech bez potomstva a císařská moc zůstala v rukou jeho o dva roky mladšího bratra Konstantina VIII. (1025–1028), který od začátku byl Basileiovyh spolucísařem, ale nikdy se za jeho života na vládě skutečně nepodílel; zdá se, že mu ani nebylo zatěžko smířit se s podřadnou úlohou, kterou mu vykázal jeho suverénně vládnoucí bratr. Konstantinova živelná povaha našla plné uspokojení v bezstarostném a nejednou nezřízeném užívání života, k němuž mu jeho postavení poskytovalo bohaté možnosti.